

КАРПАТСЬКА УКРАЇНА. БІОГРАФІЧНИЙ ДОВІДНИК

Автономний Земледільський Союз – політична партія русофільської і проугорської орієнтації, яка діяла в Закарпатті у 1920-1944. Створена з ініціативи представників заможного селянства в червні 1920 під назвою «Підкарпатський Земледільський Союз». Змінила назву на АЗС в січні 1924. Партійна програма була вироблена в квітні 1920. Оскільки АЗС заснували як аграрну партію, то головне завдання відводилося не політичним аспектам, а суто економічним (проведення земельної реформи, розвиток тваринництва, торгівлі, ремесел, передача землі безземельним і малоземельним селянам). Серед політичних вимог пріоритетними залишалися: надання повної автономії краю, упорядкування кордонів, забезпечення демократичних прав і свобод тощо. Першим головою ПЗС-АЗС був обраний В.Рижак, управителем Й.Камінський, а головним секретарем М.Демко. До головної управи також увійшли В.Горват, І.Куртяк, А.Бродій, Ю.Халус, Й.Жовчак та ін. Друкованими партійними органами були «Карпаторусській Вестник» (редактор Й.Камінський) та «Русській земледільський календарь». У мовному питанні представники партії притримувалися ідей розвитку місцевої руської мови з фонетичним наближенням до російської. Починаючи з 1924 АЗС почав різко критикувати непослідовну політику чехословацького уряду в питанні надання краю автономії, що зближувало його з різноманітними проугорськими силами. До 1933 АЗС очолював І.Куртяк, а упродовж 1933-1944 його головою був А.Бродій. Наприкінці 30-х років АЗС нараховував від 5 до 7 тисяч членів. Під час виборів у парламент ЧСР в 1924 АЗС одержав 21161 голос (8,4% від всіх виборців), в 1925 – 28799 (11,6%), в 1929 – 48509 (18,2%), в 1935 – 44982 (13,9%). Лідери партії І.Куртяк (1924-1933), А.Бродій (1933-1938), Ю.Фельдеші (1935-1938), І.П'єшак (1935-1938) обиралися послами чехословацького парламенту. АЗС активно співпрацював з «Обществом им.Духновича», використовуючи його для проведення своїх політичних антиурядових акцій. В другій половині 30-х років АЗС висував ідею приєднання Закарпаття до Угорщини, був одним з ініціаторів проведення з цього питання всенародного плебісциту, одержуючи фінансову підтримку з Угорщини. 11 жовтня 1938 голова русофільської Центральної Руської Народної Ради і лідер АЗС А.Бродій сформував перший автономний уряд Підкарпатської Русі, але вже 26 жовтня був заарештований чехословацькими спецслужбами за проведення проугорської діяльності. 29 жовтня 1938 згідно з урядовим розпорядженням про закриття політичних партій краю, АЗС припинив своє існування. Після Віденського арбітражу 2 листопада 1938, внаслідок якого Ужгород, Мукачево і Берегово відійшли до Угорщини, АЗС відновив свою діяльність. Офіційно партія припинила своє існування 24 серпня 1944, коли угорський уряд розпустив усі політичні партії країни.

Література: Нариси історії Закарпаття. – Т.2 (1918-1945). – Ужгород: Закарпаття, 1995. – С.131-132; Болдижар М. Закарпаття між двома світовими війнами. – Ужгород, 1993. – С.20-34; Вегеш М.М. Історичні монографії та дослідження. – Т.І. Закарпаття в контексті центральноєвропейської політичної кризи напередодні Другої світової війни. – Київ-Ужгород, 1998. – С.218-224; Вегеш М.М., Гиря В.І., Король І.Ф. Угорська іредента між двома світовими війнами (1918-1939). – Ужгород, 1998. **М.Ю.Токар**

Аграрна партія – одна з наймасовіших політичних партій Закарпаття міжвоєнного періоду, яка діяла під різними назвами. На початковому етапі своєї діяльності (1919-1923) вона називалася «Селянська Республіканська Земледільська Партія Підкарпатської Русі» і формально діяла як самостійна крайова політична організація, але за програмними цілями і структурно-організаційною основою підпорядковувалась центральним органам в Празі. До керівного складу партії входили: Ю.Балог (голова), П.Петригайло (заступник), Й.Камінський

(головний секретар). Регіональні секретаріати партії очолювали члени головної управи М.Джумурат, І.Вагнер, І.Ярош та ін. Друкованим органом партії була газета «Село» (1920-1924). 28 липня 1923 СРЗППР об'єдналася ще з чотирма партіями аграрного напрямку, утворивши «Карпаторуську Республіканську Земледільську Партію». В грудні 1923 КРЗП офіційно злилася з Чехословацькою Аграрною Партією, перетворившись у її закарпатський філіал під назвою «Республіканська Партія Земледільського Народу в Підкарпатській Русі». Згодом, внаслідок розколу в партії, вона знову змінила свою назву: «Республіканська Земледільська Партія на Підкарпатській Русі». Однак, впродовж всього міжвоєнного періоду вона була відома як Аграрна партія. АП користувалася широкою підтримкою як серед представників русофільства, так і українофільства. Тривалий час головою АП в Закарпатті був Е.Бачинський, а секретарем Й.Заєць. Друкованим органом партії була газета «Земледільська політика» (1919-1938). Аграрники співпрацювали з «Обществом им.Духновича». Упродовж 20-х років АП створила широку мережу партійних осередків. Відстоюючи рівноправність в земельному питанні, представники АП користувалися великим авторитетом у селян. Маніпулюючи обіцянками проведення аграрної реформи, постійно піднімаючи питання про реалізацію законів про викуп і розподіл великих землеволодінь, аграрники виступали проти ліквідації приватної власності на землю. Вони також були противниками революційних змін в політичній та економічній сферах, негативно ставились до комуністичного руху. Наприкінці 20-х – на початку 30-х років АП виробила програму на період економічної кризи. Відчуваючи все більше зростаючу підтримку селянства, АП охолола до проведення аграрної реформи, поставивши на перший план програму допомоги розореному населенню села. Представники АП виступали за зменшення і ліквідацію податків, анулювання боргових зобов'язань, надання селянам пільгових кредитів. Однак, непослідовність керівників АП та віддавання переваги заможним селянам привели до падіння довіри їй з боку місцевого населення. АП також не визначилася з національною орієнтацією. Упродовж 1924-1938 до парламенту ЧСР не було делеговано жодного представника українського напрямку. Послами парламенту від АП були Й.Камінський (1924-1925), Е.Бачинський (1929-1938), П.Жидовський (1935-1938), П.Коссей, Й.Заєць. Починаючи з 1934 у АП утворилася сильна українська фракція. Серед її членів політичною активністю виділялися С.Клочурак, А.Штефан, В.Курах, В.Приймак, М.Марущак, Ю.Перевузнак, М.Гулянич та ін. Вони видавали газету «Земля і воля» (1934-1938), яка пропагувала українську національну ідею, українську культуру й мову. Представники української фракції АП активно співпрацювали з товариством «Просвіта» та українською ЦРНР. АП неодноразово брала участь у масових акціях протесту спільно з комуністами і соціал-демократами, хоча вважала їх своїми політичними опонентами. У 1938 в АП виникла внутріпартійна криза, яка була спричинена розглядом проектів автономії краю і неспроможністю знайти консенсус. До останніх днів свого існування (жовтень 1938) керівництво АП проводило антиукраїнську діяльність, гальмуючи роботу української фракції.

Література: Нариси історії Закарпаття. – Т.2 (1918-1945). – Ужгород: Закарпаття, 1995. – С.132-133; Росоха С. Сойм Карпатської України. – Вінніпег, 1949. – С.16-18; Мушинка М. Лицар волі. Життя і політично-громадська діяльність Степана Клочурака. – Ужгород, 1995. – С.61-65. **М.Ю.Токар**

Архівні джерела з історії Карпатської України. Архівні документи з історії Карпатської України зберігаються в Державному архіві Закарпатської області (ДАЗО) в м.Ужгороді та Берегові, Центральному Державному історичному архіві України у Львові (ЦДІА у Львові), Центральному Архіві Міністерства Державної Безпеки Росії в Москві (ЦАМДБ Росії), особистих архівах закарпатського священика Ф.Горвата і члена ревізійної комісії УНО М.Бандусяка, Архіві Міністерства Закордонних Справ Чеської Республіки (AMZV) і Військово-Історичному Архіві Чеської Республіки (VNA) в Празі, Державному архіві Угорщини (OL) та Військово-Історичному Архіві Угорщини (NL) в Будапешті, архівах

м.Клуж і Бая Маре (Arhivele Cluj-Napoca M.J.; Arhivele statului Baia Mare) в Румунії тощо. У третьому фонді ДАЗО під назвою “Президія уряду Карпатської України” знаходяться сотні документів про внутрішньополітичну діяльність уряду Карпатської України, різноманітні розпорядження, директиви, постанови і звернення, а також матеріали 17-го фонду “Президія Міністерства внутрішніх справ Карпатської України”, їхній аналіз дає можливість з’ясувати такі складні питання, як діяльність угорської іреденти, відносини між чехословацьким і українським урядами тощо. У фонді 1148 під назвою “Центральна Рада в Хусті” особливу цінність являє собою справа №2, в якій міститься доповідна записка М.Бандусяка про спробу державного перевороту з метою усунення від влади уряду А.Волошина. У другому фонді “Президія крайового управління і Президія земського уряду Підкарпатської Русі”, фонді 4с/18 “Міністерство внутрішніх справ Карпатської України”, фонді 63 “Цивільне управління Підкарпатської Русі” містяться цікаві матеріали про діяльність угорських агентів на території Закарпаття, численні угорські та польські листівки, в яких місцеве населення закликалось до збройної боротьби проти законного українського уряду тощо. У 72-му фонді поміщені матеріали, які дозволяють простежити участь членів товариства “Просвіта” в розбудові Карпатської України. Матеріали 19-го фонду – “Міністерство господарства Карпатської України” – дають можливість прослідкувати розвиток сільського господарства, промисловості та торгівлі, рівень безробіття, соціальне становище населення краю. Після прийняття Закону України від 17 квітня 1991 р. “Про реабілітацію жертв політичних репресій в Україні” Президія Верховної Ради України (постанова від 6 квітня 1992 р.) та Кабінет міністрів України (постанова від 11 вересня 1992 р.) підтримали пропозицію Академії наук України, Служби безпеки України, Державного комітету України по пресі, Українського культурно-освітнього товариства “Меморіал” ім. В.Стуса, Всеукраїнської спілки краєзнавців про підготовку і випуск багатотомної науково-документальної серії книг “Реабілітовані історією”. Перетворюючи в життя вищезгадані постанови, архівно-слідчі кримінальні справи про репресованих громадян Закарпатської області післявоєнного періоду були передані з архіву Управління СБУ в Закарпатській області ДАЗО. Цей фонд, одержав найменування 2558, сконцентрував кримінальні справи на реабілітованих громадян області всіх категорій, засуджених за так звану антирадянську, антиколгоспну пропаганду, український буржуазний націоналізм, участь в діяльності уряду Карпатської України та Карпатської Січі, підпільній антирадянській організації ОУН (Закарпатській крайовій організації ОУН) та антирадянських молодіжних організаціях. Особливий інтерес викликають стенограми допитів команданта Карпатської Січі Д.Климуша, які зберігаються в фонді 2558. Вони допомагають краще з’ясувати роль опозиції, яка виникла в Карпатській Січі в лютому 1939 р. Цінним джерелом для дослідження громадсько-політичних відносин між політичними організаціями Східної Галичини і Закарпаття є матеріали 205 фонду “Прокурор апеляційного суду у Львові” ЦДІАУ у Львові. В них йдеться про масові нелегальні переходи польсько-чехословацького кордону українцями Східної Галичини та судові процеси над перебіжчиками. У фонді 201 зберігаються листи А.Волошина до Галицького митрополита Андрея Шептицького. Зокрема, лист від 11 грудня 1942 р., в якому А.Волошин вітав митрополита з нагоди Дня св. Андрія і лист від 28 липня 1941 р., в якому А.Волошин вносив свої пропозиції щодо створення Українського Патріархату. Великий науковий інтерес викликає лист представника ЗУНР в Югославії Григорія Микитея до митрополита Андрея Шептицького про приїзд Апостольського Візитатора Джованні Дженоккі в Галичину і становище в Югославії та Підкарпатській Русі. В ньому йдеться про спроби прихильників А.Шептицького добитися переміщення Крижевацького єпископа Д.Няраді на Закарпаття. Серед документів Державного архіву Івано-Франківської області заслуговує на увагу фонд 2 – “Станіславське воєводське управління”, в якому містяться численні документи про посилення денационалізації та полонізації місцевого українського населення та акції протесту з боку українців тощо. Заслуговують на увагу матеріали ф. 129 –

“Прокурор обласного суду у м.Львові” Державного архіву Львівської області. Вищезазначені архівні фонди нами використані для аналізу історичних подій, які передували Карпатській Україні. У фонді Н-17681 ЦАМДБ Росії в Москві міститься “Особова справа А.І.Волошина”. Президенту Карпатської України доводилось відповідати на численні запитання слідчого МДБ СРСР майора Вайндорфа. Перший допит був проведений 22 травня, після чого послідували наступні – 24 травня, 5, 9, 12, 14, 19 і 20 червня 1945 р. (мотиви орієнтації уряду Карпатської України на Німеччину, відносини між політичними силами Закарпаття і ОУН, часткову зміну орієнтації А.Волошина та членів його кабінету після окупації краю Угорщиною. А.Волошин детально описав хід переговорів з керівництвом Проводу Українських Націоналістів у Венеції (Італія) 21 липня 1939 р.). Заслуговують на увагу ксерокопії та мікрофільми документів 3-го фонду AMZV, одиниці зберігання (картони): 606, 620 – політичні справи; 642 – антидержавна агітація проти ЧСР; 655 – партії в ЧСР (1921–1939). В цих документах містяться важливі дані про політичну ситуацію в Чехословаччині та Закарпатті, міждержавні стосунки ЧСР з Угорщиною, Польщею, Румунією. Згадані архівні фонди характеризують політичні організації, що симпатизували Угорщині, висвітлюють діяльність українських емігрантських організацій, аналізують окремих політичних діячів краю. Цікавими у цьому плані видаються справи про античеську і антиукраїнську діяльність польських та угорських терористів, угорську іреденту на Закарпатті. Документи ВНА в Празі, зокрема, картони 24 – “Справа про останні події”, 23 – “Головний штаб армії” проливають світло на рівень військової підготовки збройних сил Чехословаччини до захисту кордонів країни, про оборонні бої 14–18 березня 1939 р. Вони яскраво свідчать, що чехословацька армія мала всі можливості до відбиття нападу ворога, однак планомірно відступала, виконуючи наказ генерала Л.Прхали про евакуацію. У названих картонах наводяться сотні свідчень про збройні сутички між чехословацькими прикордонниками та угорськими терористами. Документи ВНА висвітлюють відносини між закарпатськими націоналістами та керівництвом Німеччини. Особливої уваги заслуговують матеріали справи “Німеччина”, які доводять, що вже з листопада 1938 р. встановилися тісні стосунки між керівництвом Карпатської Січі та німецькими службами безпеки. Карпатська Січ систематично проходила вишкіл в Німеччині, а група січовиків готувалася до ведення активних бойових дій на боці Німеччини проти Польщі. Важливі фактичні дані про підготовку нападу Угорщини на Закарпаття знаходяться у фондах НЛ. Це, зокрема, щоденні записи угорських офіцерів про сам хід наступу, бої з чехословацькими військами та карпатськими січовиками, різноманітні військові оперативні плани. Неабиякий інтерес викликають доповідні записки угорських агентів “Коффи”, “Г” та інших про національно-визвольний рух в Закарпатті, інформативні повідомлення про діяльність “неблагонадійних” політичних діячів краю. У фондах НЛ знаходяться поіменні списки “ворогів святостефанської корони”, яких після захоплення Закарпаття мали репресувати. Угорські архівні документи аргументовано доводять, що гортисти заздалегідь готувалися до репресивних дій та масових розстрілів. Це нам дає підставу переглянути висновки окремих істориків, що, нібито, репресії були викликані опором проти агресора з боку карпатських січовиків. Сотні свідчень про діяльність угорської іреденти містяться у фондах ОЛ в Будапешті. Документи з румунських архівів Клужа і Бая Маре переконують, що угорські терористи не менш активно діяли в румунських селах Закарпаття (“Залізна гвардія”, загони Геяша), що змушувало місцеве населення втікати на територію Румунії. **М.М.Вегеш**

Бабота Микола (17.12.1909 – 14.09.1989) – громадсько-політичний діяч Карпатської України. Народився в с.Довге Поле в Румунії. Закінчив торговельну академію в Мукачеві, після чого працював у Підкарпатському банку в Ужгороді. В період існування Карпатської України проводив значну роботу по евакуації майна уряду з Ужгорода до Хуста. З листопада 1938 призначений евакуаційним комісаром в Хусті, а 5 листопада евакуаційним комісаром Підкарпатського банку в Ужгороді. В грудні 1938 М.Б. виконував обов’язки експерта під час

торговельних переговорів чехословацького уряду з Угорщиною. З 1 січня 1939 призначений на посаду господарського секретаря при Міністерстві господарства Карпатської України. Через деякий час (22 січня 1939) його іменовано членом-кореспондентом Державної господарської ради Карпатської України. Разом з Ю.Брацайком входив до складу комісії, яка повинна була унормувати кордони з Угорщиною, брав участь у підписанні торговельних договорів з Німеччиною (січень-лютий 1939). Під час кровопролитних сутичок між чеським військом і Карпатською Січчю 13-14 березня 1939 М.Б. брав участь у примиренні двох сторін. 15 березня покинув Карпатську Україну і через Румунію, Югославію, Австрію емігрував до Словаччини. У післявоєнний період працював у філії Підкарпатського банку в Пряшеві.

Література: Бабота М. Діяльність Миколи Баботи в період Карпатської України // Науковий Збірник Товариства «Просвіта» в Ужгороді. – Річник IV (XVIII). – Ужгород, 2000. – С.248-252. **М.М.Вегеш**

Бандусяк Микола Михайлович (р.н. 16.12.1909) – громадсько-політичний діяч Закарпаття. Народився в с.Ясіня Марамороського комітату (Рахівський район Закарпатської області України) у сім'ї бокораша. Закінчив початкову школу і Берегівську гімназію. В 1928 поступив на юридичний факультет Карлового університету в Празі, який закінчив з відзнакою, одержавши диплом доктора права. У міжвоєнний період був інструктором спортивно-виховної організації «Січ», членом товариства «Просвіта», членом і деякий час головою «Союзу Підкарпатських руських-українських студентів». В часи існування Карпатської України призначений урядом А.Волошина головою відділу опіки над втікачами з окупованої Угорщиною території (листопад 1938), виконував функції контролера Українського Національного Об'єднання (січень-березень 1939), брав участь у проведенні виборів до Союму Карпатської України (12 лютого 1939), виконував обов'язки голови дільниці. Після угорської окупації Карпатської України М.Б. переховувався у батьків і родичів у рідному селі, а коли репресії припинилися і була оголошена амністія діячам Карпатської України, продовжив займатися адвокатською діяльністю в Хусті. В 1942 був заарештований угорськими властями за діяльність по відновленню УНО. Перебував у мукачівській в'язниці «Ковнер». Звільнений за відсутністю доказів злочину. З приходом в Закарпаття радянських військ М.Б. заарештували і відправили в робочі фільтраційні табори і шахти Донбасу. В 1946 звільнений, але переслідування продовжувались. В 1947 вдруге заарештований за участь в антирадянській агітації і засуджений на 25 років виправних сталінських таборів. Строк покарання відбував у Комі АРСР. В 1955 звільнений, а в 1989 реабілітований з отриманням компенсації. Після проголошення незалежності України М.Б. активно включився в громадсько-політичну і культурну працю, зокрема в Народному Русі України, Товаристві української мови ім. Т.Шевченка, відродженій крайовій «Просвіті» та інших українських організацій. Почесний член Закарпатського товариства «Просвіта». Література: Вітання «Просвіти» Миколі Бандусяку з нагоди 90-річчя від дня народження // Календар «Просвіти» на 1999 рік. – Ужгород, 1999. – С.226; Белень М. Карпатська Україна у портретах. – Ужгород, 1998. – С.32-33. **М.М.Вегеш**

Бачинський Едмунд Степанович (1880-1947) – громадсько-політичний діяч Закарпаття прочехословацької і русофільської орієнтації. Народився в с.Калини Марамороського комітату (Тячівський район Закарпатської області). Закінчив юридичний факультет Будапештського університету. Доктор права. До 1921 працював урядником у Дебрецені та інших угорських містах, після чого повернувся на Закарпаття. Протягом міжвоєнного періоду займав посади мера Ужгорода, члена земського уряду, головного радника суду в Кошицях, голови кооперативної спілки краю Опублікував працю «Кооперація на Подкарпатской Русі» (1936). Член Президії аграрної партії, від якої обирався послом (1925-1929) і сенатором (1929-1938) чехословацького парламенту. Член «Общества им.Духновича» (1927-1936), його голова (1935-1936). Намагався деполітизувати «Общество», засуджуючи і викриваючи радикалізм

С.Фенцика. Переконавшись, що це зробити неможливо, подав у відставку. Е.Б. – один з найактивніших діячів русофільської фракції Центральної Руської Народної Ради, видавець цілого ряду русофільських газет. У 1936-1938 очолював парламентську урядову коаліцію з проблем автономії. Завдяки його поміркованості вдалося тимчасово припинити суперечності між народовцями і русофілами, що прискорило формування першого автономного уряду. Міністр внутрішніх справ уряду А.Бродія (11-26 жовтня 1938), представник делегації Підкарпатської Русі під час переговорів про кордони з Угорщиною. Засудив позицію А.Бродія щодо проведення плебісциту на Закарпатті, відстоюючи ідею арбітражного вирішення «підкарпатського питання». Залишений на посаді міністра в уряді А.Волошина, однак подав у відставку, не приступивши до виконання обов'язків. У 1945 заарештований співробітниками управління «Смерш» 4-го Українського фронту, звинувачений у антирадянській діяльності і засуджений. Помер у в'язниці.

Література: Химинець Ю. Тернистий шлях до України. – Ужгород: МПП «Гражда», 1996. – С.340-341; Бачинський Едмунд // Енциклопедія Українознавства. Словникова частина (перевидання в Україні). – Т.І. – Львів, 1993. – С.102; Магочій П.Р. Формування національної самосвідомості: Підкарпатська Русь (1848-1948). – Ужгород, 1994. – С.171-172; Павленко Г.В. Діячі історії, науки і культури Закарпаття. Малий енциклопедичний словник. – Ужгород, 1999. – С.17; Баран В.-Г. Денник. – Ужгород: Гражда, 1996. – С.118-132. **М.М.Вегеш**

Блестів Олександр Васильович (04.02.1916 – після 16.03.1939) – активний діяч пластового руху в Закарпатті та організатор загонів Карпатської Січі. Народився в м.Хуст Закарпатської області. Закінчив народну школу та гімназію в Хусті й Морджанах, після чого навчався на філософському факультеті Карлового університету в Празі, одночасно відвідуючи правничі курси в Українському вільному університеті. Ще навчаючись в Празі, О.Б. проявив себе здібним організатором молодіжного і студентського руху, а згодом Карпатської Січі (листопад 1938 – березень 1939). У званні поручника брав участь в каральних акціях проти угорських терористів, у боях проти угорських військ на Красному Полі (15 березня 1939). Він був комендантом Хустського замку. 16 березня 1939 заарештований і ув'язнений в Хустській в'язниці. Після жадливих катувань засуджений до смертної кари. До виконання вироку суду О.Б. помістили в камеру смертників, де він кров'ю написав: «Я, Олександр Блестів, 23-річний із Хуста, іду на смерть за те, що любив свою рідну Україну». Розстріляний угорськими окупантами поблизу с.Стеблівка Хустського району. Похований на сільському кладовищі.

Література: Белень М. Карпатська Україна у портретах. – Ужгород, 1998. – С.40-41; Вегеш М., Задорожний В. Велич і трагедія Карпатської України. – Ужгород, 1993. – С.52-53.

М.М.Вегеш

Болдижар Михайло Миколайович. Народився 11 листопада 1938 р. в с. Бойовище Мукачівського району Закарпатської області. Навчався в місцевій семирічній школі (1946-1953), Мукачівському педагогічному училищі (1953-1957), історичному факультеті Ужгородського державного університету (1957-1962). По закінченні вищого навчального закладу працював звільненим секретарем комітету комсомолу університету (1962-1964), згодом навчався в аспірантурі (1964-1967). В Ужгородському університеті пройшла вся науково-педагогічна кар'єра М.М.Болдижара: викладач і старший викладач (1967-1969), доцент і секретар парткому (1969-1973), завідувач кафедрою наукового атеїзму (1973-1983), професор кафедри історії КПРС, згодом політичної історії УжДУ (1984-1993), виконуючий обов'язки декана юридичного факультету (1993), завідувач кафедрою теорії та історії держави і права юридичного факультету (1993-2004), професор кафедри (з 2004 р. по цей час). М.М.Болдижар автор і співавтор 23 монографій. Серед них заслуговують на увагу „Закарпаття між двома світовими війнами” (Ч.1-2, 1993, 1996), „Краю мій рідний” (1998), „Закарпатська Україна: державно-правовий статус і діяльність” (1999), „Закарпаття між світовими війнами. Факти, події, люди, оцінки” (2000), „Державно-правовий статус Закарпаття (Підкарпатської

Русі) в складі Чехословаччини” (2002), „Сучасні табеліони на службі держави й народу” (2002) та ін. Крім монографій та окремих видань професор Михайло Болдижар опублікував близько 350 наукових і науково-популярних статей у збірниках, газетах тощо. Основні з них вказані у виданні: „Професор М.М.Болдижар. Бібліографічний покажчик основних праць (До 60-річчя від народження)” (1998). **М.М.Вегеш**

Борканюк Олексій Олексійович (11.01.1901 – 03.10.1942) – один з керівників Закарпатської крайової організації Комуністичної партії Чехословаччини, Герой Радянського Союзу (посмертно). Народився в с.Ясіня Марамороського комітату (Рахівський район Закарпатської області України) в сім’ї лісоруба. Закінчив початкову школу в Ясіня, Мукачівську торговельну академію, а згодом факультет журналістики Харківського Комуністичного університету ім.Артема (1926-1929). Після повернення з Радянського Союзу його обирають секретарем Закарпатського крайкому комсомолу, а в 1933 секретарем Закарпатського крайкому КПЧ. Обирався депутатом чехословацького парламенту від цієї партії (1935-1938), делегатом від комуністів на VII Конгрес Комінтерну (1935). Редагував комуністичні видання «Карпатська правда» (1929-1933), «Працююча молодь» (1930-1936). Автор численних статей, в яких виступав проти денационалізації українців Закарпаття, відстоював рідну мову і культуру. На жаль, ідеалізував становище робітників і селян в Радянській Україні; замовчуючи голод 1932-1933 і сталінські репресії, чим спричинився до масових переходів угорсько-радянського кордону в 1939-1941. У період існування Карпатської України О.Б. лояльно ставився до автономного уряду. Офіційний орган УНО газета «Нова свобода», очолювана А.Волошином, теж не піддавала критиці закарпатських комуністів. Після заборони чехословацьким урядом КПЧ чимало комуністів вступили в ряди Карпатської Січі. Свої думки щодо Карпатської України О.Б. згодом виклав у великій за обсягом статті «Про становище Закарпатської України напередодні окупації хортистською Угорщиною» (1940). Після окупації Карпатської України угорськими військами емігрував до Радянського Союзу (1939). У січні 1941 одержав радянське громадянство, а з 3 липня 1941 його призвали до військової служби в Радянській армії. Навчившись парашутній справі, він очолив десантну групу із шести чоловік, яка 4 січня 1942 була десантована в Карпатах. Після невдалого десантування О.Б. деякий час переховувався в родичів, а 12 лютого 1942 був заарештований. Суд начальника штабу Угорської королівської армії 25 вересня 1942 засудив О.Б. до смертної кари. Прохання про помилування було відхилене. Страчений у Будапештській в’язниці.

Література: Гранчак І. Олекса Борканюк – полум’яний борець за визволення трудящих Закарпаття. – К.: Держполітвидав УРСР, 1956. – 96 с.; його ж: Олекса Олексійович Борканюк. – Ужгород: Карпати, 1974. – 96 с.; Довганич О.Д. Роки лихоліття. Невідомі сторінки і трагічні долі: історико-краєзнавчі статті і нариси. – Ужгород: Патент, 1995. – С.72-83; Павленко Г. Діячі історії, науки і культури Закарпаття. Малий енциклопедичний словник. – Ужгород, 1999. – С.26-27; Магочій П.Р. Формування національної самосвідомості: Підкарпатська Русь (1848-1948). – Ужгород, 1994. – С.173-174. **М.М.Вегеш**

Брацкайко Михайло Михайлович (14.10.1883 – січень 1969) – громадсько-політичний і культурний діяч Закарпаття яскраво вираженої української орієнтації. Народився в с.Блажієво Березького комітату (Берегівський округ у складі ЧСР, Берегівський район Закарпатської області України) у сім’ї греко-католицького церковного учителя. Після закінчення загальної школи в Нанкові та Хусті, гімназій в Ужгороді та Мараморош-Сигеті продовжив навчання на правничому факультеті Клужського і Віденського університетів. Диплом доктора права одержав 12.03.1910. Після успішного складення адвокатського іспиту в Марошвагарелі (Румунія) відкрив адвокатську контору в Рахові (1913). У 1913-1918 проходив військову службу. У 1920 переїхав до Ужгорода, де в 1923 відкрив адвокатську контору. У 1918-1919 М.Б. – один із найвпливовіших закарпатських політиків. Був головою народних рад у Сигеті (грудень 1918) і Хусті (січень 1919), очолював закарпатську делегацію під час переговорів з

урядом ЗУНР в Станіславові. Також брав участь у роботі конгресу угорських русинів у Станіславові (1918). 21 січня 1919 був головою Всекарпатського конгресу в Хусті, на якому було прийнято рішення про возз'єднання краю з Україною. Після поразки національно-визвольних змагань українців у 1918-1919 М.Б. притримувався прочехословацької орієнтації. З 8 травня 1919 обраний пожиттєвим членом Центральної Руської Народної Ради. В 1921 виконував обов'язки члена чехословацько-румунської демілітаризаційної комісії, яка вирішувала кордонів між двома державами. Протягом міжвоєнного періоду М.Б. стояв на позиціях збереження державної і територіальної цілісності Чехо-Словаччини, відстоюючи автономні права закарпатських українців. Брав участь у заснуванні Руської хліборобської партії (1920), редагував (1920-1924) партійну газету «Руська нива», виступив співорганізатором Християнсько-Народної партії», виконуючи обов'язки заступника голови (1923-1938). У 20-30-х роках М.Б. певний час був директором Руського театру, головою «Шкільної мати русинів», членом товариства «Просвіта», головним редактором (1932-1938) газети «Українське слово». Опублікував цілий ряд праць, серед яких «Чесько-руські взаємини» (1923), «Мадярьсько-руський словарь» (1928, у співавторстві), «Тарас Шевченко» (1931) та і н. У 30-х роках М.Б. вважався одним із провідних юристів краю. Він був дійсним членом Українського Правничого Товариства в ЧСР (1932), іспитовим комісаром для судових екзаменів до вищого суду в Кошицях (1937). У липні 1938 відмовився від адвокатської практики і був іменованій публічним нотарем в Ужгороді. В добу існування автономної, а згодом самостійної Карпатської України М.Б. призначений членом виконавчого комітету Українського Національного Об'єднання (січень 1939), вибраний послом Союму Карпатської України (12 лютого 1939). Йому довірили написати проект закону (частина I) про державний устрій, назву, мову, прапор, герб і гімн Карпатської України, який був одногослоно прийнятий першим українським парламентом у Закарпатті 15 березня 1939. Після окупації Карпатської України військами гортистської Угорщини був заарештований (березень-квітень 1939). Після звільнення, знаходячись під постійним жандармським наглядом, М.Б. працює в судовій канцелярії в Мукачеві (листопад 1939), а згодом в опікунському уряді (з 9 січня 1940). 10 лютого 1941 його перевели до Хуста, де працював головою сирітської седрії аж до 25 жовтня 1944. Із встановленням в краї радянської влади М.Б. 26 лютого 1945 призначений ведучим групи у відділі уповноваженого Народною Радою Закарпатської України в справах юстиції. Працював адвокатом у міському суді, захищав інтереси ужгородської артілі «Мебельпром» в арбітражному суді (1945-1948). Написав доповідь про стан судочинства в Закарпатській Україні. Після відрахування з колеґії адвокатів (1948) перебував на пенсії. Через деякий час М.Б. спіткала тяжка хвороба – повний параліч. Вісім років лежав прикутий до ліжка. Помер на початку січня 1969. Похований в Ужгороді на кладовищі «Кальварія».

Література: Сас Ф. Брати Юлій і Михайло Бращайки // Календар «Просвіти» на 1994 рік. – Ужгород, 1994. – С.73-76; Посисень Г. «Високоповажний пане меценасе...» // Карпатський край. – 1993. – №9-11. – С.35-39; Вегеш М.М., Горват Л.В. Карпатська Україна 1938-1939 років у портретах. – Ужгород, 2000. – С.16-22; Павленко Г. Діячі історії, науки і культури Закарпаття. Малий енциклопедичний словник. – Ужгород, 1999. – С.29-30; Маґочій П.Р. Формування національної самосвідомості: Підкарпатська Русь (1848-1948). – Ужгород, 1994. – С.174; Белень М. Карпатська Україна у портретах. – Ужгород, 1998. – С.46-47.

М.М.Вегеш

Бращайко Юлій Михайлович (1879–1955) – громадсько-політичний і культурний діяч Закарпаття українського напрямку. Народився в с.Глибоке Ужанського комітату (Ужгородський округ у складі ЧСР, Ужгородський район Закарпатської області України) в сім'ї греко-католицького церковного учителя. Навчався у Сигетській та Ужгородській гімназіях, після закінчення яких (1898) поступив на правничий факультет Будапештського університету. Доктор права (1902). У 1906 отримав право займатися адвокатською діяльністю

і відкрив у Хусті свою канцелярію (1906-1919). Після розпаду Австро-Угорської монархії активно включився в політичну діяльність. У листопаді 1918 засудив діяльність Ужгородської народної ради за її проугорську позицію, виступив проти угорського закону №10 «Руська Крайна» (грудень 1918), який обмежував автономні права закарпатських українців. Ініціатор створення Хустської народної ради (17 листопада 1918), яка виступала за возз'єднання з Україною. Ю.Б. був одним з ініціаторів проведення Всезакарпатського конгресу, на якому 21 січня 1919 була схвалена резолюція про возз'єднання краю з УНР. Згодом Ю.Б. обрано головою делегації від Закарпаття на Паризьку мирну конференцію. 8 травня утворена Центральна Руська Народна Рада, членом якої обрано Ю.Б. Рада прийняла рішення про добровільне входження Підкарпатської Русі до складу ЧСР на правах широкої автономії. Вхпив до складу п'ятичленної «Тимчасової автономної директорії» (1919-1920), де відповідав за розвиток торгівлі. У міжвоєнний період Ю.Б. працював адвокатом в Ужгороді, відкривши власну канцелярію (1920-1938). У 1920 заснував Руську Хліборобську партію, яка в 1923 об'єдналася з Народно-Християнською партією. Два роки виконував обов'язки голови, а потім ці функції передав М.Бращайку. 9 травня 1920 на установчих зборах товариства «Просвіта» обраний головою. На цій посаді беззмінно перебував до середини березня 1939. Був головою спілки адвокатів Підкарпатської Русі, співзасновником Підкарпатського банку, головою товариства «Надія», видавцем газети «Українське слово» (1932-1938). Після Віденського арбітражу 2 листопада 1938, в ході якого південна частина Закарпаття відійшла до Угорщини, переїхав до Хуста – нової столиці Карпатської України. За розпорядженням Міністерства закордонних справ ЧСР призначений членом чехословацько-угорської комісії, яка займалася питанням уточнення кордонів між двома державами. В часи існування Карпатської України увійшов до складу Українського Національного Об'єднання (січень 1939), обирався послом до Сойму Карпатської України (12 лютого 1939). 15 березня 1939 Ю.Б. призначений міністром фінансів і комунікації в уряді А.Волошина. На початку угорської окупації очолив делегацію до Будапешта, намагаючись добитися поступок для українців Закарпаття. В період панування угорського окупаційного режиму прийняв угорське громадянство і в Хусті відкрив адвокатську контору, в якій працював аж до приходу радянських військ на територію Закарпаття. У 1942 був репресований угорськими властями за участь у створенні військової організації. В жовтні-грудні 1942 перебував у слідчій в'язниці в Мукачеві. Звільнений за відсутністю складу злочину. В жовтні 1944 заарештований управлінням контррозвідки «Смерш» 4-го Українського фронту і до 1 грудня перебував у хустській в'язниці. Після звільнення подав заяву про прийняття його в члени колегії адвокатів. Призначення дістав на роботу в с.Дубове. 12 січня 1945 з'явилася постанова на арешт Ю.Б., а потім на відправлення у виправно-трудоий табір Донбасу, після повернення з якого через певний час він помер. Посмертно реабілітований 24.06.1992.

Література: Довганич О. Міністри Карпатської України // Науковий Збірник Товариства «Просвіта» в Ужгороді. – Річник IV (XVIII). – Ужгород, 2000. – С.226-228; Павленко Г. Діячі історії, науки і культури Закарпаття. Малий енциклопедичний словник. – Ужгород, 1999. – С.30; Белень М. Карпатська Україна у портретах. – Ужгород, 1998. – С.50-51; Магочій П.Р. Формування національної самосвідомості: Підкарпатська Русь (1848-1948). – Ужгород, 1994. – С.174; Постанова на арешт Ю.М.Бращайка // Кризь пекло Гулагів: документи, спогади, нариси. – Ужгород, 1996. – С.52-53. **М.М.Вегеш**

Бродій Андрій Іванович (1895-1946) – громадсько-політичний діяч Закарпаття русофільської, проугорської орієнтації. Народився в с.Кам'янське Іршавського району Закарпатської області (с.Кив'яждь Березького комітату) у сім'ї заможного селянина. Закінчив Ужгородську учительську семінарію, працював з 1914 учителем у Великому Бичкові. Протягом міжвоєнного періоду вів цілеспрямовану боротьбу за надання краю автономних прав. Був одним із засновників Автономно-Землеробського Союзу (1920), його головою (1933-

1938). Обирався депутатом чехословацького парламенту від АЗС (1929-1938), редагував партійну газету «Русский вестник» (1923-1938), був членом президії «Общества им.Духновича». Брав активну участь в переговорах представників закарпатських рад з чехословацьким урядом, які завершилися наданням краю автономних прав. Очолив перший автономний уряд Підкарпатської Русі (11 жовтня 1938), який встиг провести три засідання (15, 18, 22-23 жовтня 1938). А.Б. проводив неоднозначну політику. З одного боку, ним була створена комісія, перед якою ставилося завдання науково довести, що Закарпаття – споконвічна слов'янська земля. З іншого боку він і АЗС тривалий час працювали на Угорщину. Зокрема, А.Б. діяв під кличкою «Берталон». 26 жовтня 1938 він був заарештований чехословацькою службою безпеки за порушення «Закону про охорону республіки» (зрада батьківщини). Враховуючи депутатську недоторканість, А.Б. було дозволено виїхати до Будапешта. Після окупації Карпатської України Угорщиною він знову повернувся до Ужгорода. У травні 1939 обирається депутатом нижньої палати угорського парламенту, видає газети «Русская правда» (1939-1940) та «Русское слово» (1940-1944). Він знову висунув на перший план питання автономії краю. У статті «Яку автономію бажаємо» (1939) А.Б. заявив, що всі багатства краю повинні належати місцевому населенню. Цим викликав переляк не тільки серед представників угорської влади, але й серед своїх прихильників у парламенті. А.Б. вимагав скликання Карпатського Союму, який буде вирішувати всі проблеми краю. Відкинувши його пропозиції, угорський парламент вніс законопроект про «Карпатське воеводство та його самоврядування», згідно з яким Закарпаття трактувалося як складова частина єдиної Угорщини. Уряд Угорщини поставив А.Б. під суворий поліцейський контроль, його пошту офіційно відкривали і прослуховували телефонні розмови. Він, фактично, був усунений з політичної сцени. Процедура усунення його була заздалегідь підготовлена урядом, який для цього використав і його близьких співробітників у партії (С.Фенцик, Ю.Марина та ін.). З наближенням Радянської армії А.Б. в 1944 встановив контакти з радянськими агентами, пропонуючи свої послуги, однак йому було відмовлено. 25 листопада 1944 А.Б. був заарештований співробітниками управління «Смерш», а в травні 1946 засуджений до смертної кари за співробітництво з угорськими фашистами. За деякими даними розстріляний 11 червня 1946 та похований на Капушанському кладовищі в Ужгороді. За іншими даними – свідоцтвом про смерть з відділу ЗАГСу м.Ужгород А.Б. розстріляний 7 грудня 1946. 17 квітня 1991 А.Б. реабілітовано за відсутністю складу злочину.

Література: Вегеш М.М. Історичні монографії та дослідження. Т.І. Закарпаття в контексті центральноєвропейської політичної кризи напередодні Другої світової війни. – Київ-Ужгород, 1998. – С.217-224; Шандор В. Спомини. – Т.2. Карпатська Україна. 1939-1945. – Ужгород: МПП «Гражда», 2000. – С.36-44; Павленко Г. Діячі історії, науки і культури Закарпаття. Малий енциклопедичний словник. – Ужгород, 1999. – С.30-32; Магочій П.Р. Формування національної самосвідомості: Підкарпатська Русь (1848-1948). – Ужгород, 1994. – С.174-175. **М.М.Вегеш**

Ванат Іван Іванович (р.н. 13.08.1926) – історик і культурно-освітній діяч. Народився в с.Вишня Писана Свидницького округу Пряшівського краю (Словаччина). Середню педагогічну освіту здобув у Пряшеві (1947), а вищу історико-філологічну – на філософському факультеті Братиславського університету ім.Коменського (1958). Доктор філософії (1968), кандидат історичних наук (1969), дійсний член Наукового Товариства ім.Шевченка (1992). Працював педагогом у Мальцівській і Варавській горожанських школах, відділі освіти Пряшівського крайового національного комітету, Крайовому відділі Чехословацького товариства для поширення політичних і наукових знань та Інституті вдосконалення кваліфікації вчителів. Автор більше сотні фундаментальних праць з історії українців Словаччини, серед яких особливе місце належить монографії «Нариси новітньої історії українців Східної Словаччини» (Т.1, 1979, друге вид. 1990; Т.2, 1985). Перу вченого також належать праці «Закарпатські українці в чехословацькому війську в СРСР» (1966), «Шкільна

справа на Пряшівщині в період домюнхенської Чехословаччини» (1973), «Соціально-економічне становище українців Словаччини в 1918-1929 роках» (1976), «Селянський рух на Пряшівщині в першій половині 30-х років нашого століття» (1976), «Чертїжнянсько-Габурське селянське заворушення на тлі революційної боротьби 30-х років» (1977), «Місце і роль Пряшівської руської гімназії в розвитку української культури Пряшівщини» (1988), «Кілька штрихів до питання дослідження духовної культури українців Пряшівщини» (1992), «Процес національного самоусвідомлення українців Пряшівщини» (1994), «Політичний русинізм: коріння і паростки» (1994), «До питання про так звану українізацію русинів Пряшівщини» (1994), «Пряшівський Собор 1950 року: політичний намір і його реалізація» (1996) та ін.

М.М.Вегеш

Вегеш Микола Миколайович. Народився 28 листопада 1962 р. в селищі Міжгір'я Закарпатської області. Після закінчення місцевої середньої школи поступив на історико-педагогічний факультет Івано-Франківського державного педагогічного інституту ім. В.С.Стефаника. Очолював проблемний семінар з історії України доби феодалізму під керівництвом академіка В.В.Грбовецького (1979-1984). Працював вчителем історії та суспільствознавства Синевирської середньої школи Міжгірського району (1984-1991), очолював методичне об'єднання вчителів історії. В 1990-1994 рр. – аспірант кафедри історії СРСР (згодом історії України) Ужгородського державного університету (спочатку стаціонарної, потім заочної форми навчання). У 1992-1994 рр. – асистент кафедри історії України. На засіданні вченої ради УжДУ захистив кандидатську дисертацію „Карпатська Україна в 1938-1939 рр.: соціально-економічні та політичні аспекти” (1994). Доцент кафедри історії України (1994-1997), згодом кафедри політології (1997-2001). 25 вересня 1998 р. на засіданні вченої ради в Інституті історії України НАН України захистив докторську дисертацію „Закарпаття в контексті центральноєвропейської політичної кризи напередодні Другої світової війни”. 26 квітня 1999 р. відбувся повторний захист докторської дисертації (прийнято положення, що між захистами кандидатської та докторської дисертацій повинно пройти п'ять років) на засіданні спеціалізованої вченої ради в Київському національному університеті ім. Т.Г.Шевченка. Професор кафедри політології (2001), згодом її завідувач (2002). Директор науково-дослідного інституту карпатознавства (2000-2004). Декан історичного факультету (2004-2005). З 11 лютого 2005 р. виконує обов'язки ректора Ужгородського національного університету. 31 березня 2005 р. М.Вегеша на засіданні конференції трудового колективу обрано ректором УжНУ. Лауреат премій імені В.Гренджі-Донського (1993) та академіка І.П.Крип'якевича (1996), академік Міжнародної Слов'янської академії наук (1999), голова Закарпатського відділення Всеукраїнського Біографічного Товариства (1999-2004), почесний член музею Олекси Довбуша в Івано-Франківську (2000), почесний член Дослідницького Бюро радників Американського біографічного інституту (2001), член Президії Закарпатського обласного осередку Наукового Товариства ім. Т.Г.Шевченка (2004). Нагороджений Грамотою Верховної Ради України „За заслуги перед Українським народом” (2004) та грамотою Всеукраїнського братства ОУН-УПА імені генерал-хорунжого Тараса Чупринки за участь у дослідженні історії національно-визвольних змагань українського народу. Микола Вегеш активно займається політичною діяльністю. Член міжгірського осередку Закарпатської обласної організації Української республіканської партії (1990-1992), голова секретаріату Закарпатської обласної організації Української консервативної республіканської партії (1993-1998), голова Закарпатської обласної організації „Меморіал імені Василя Стуса” (1992-1998), голова Ужгородської міської організації партії „Реформи і порядок” (1998-2002). Балотувався до обласної ради від виборчого блоку „Наша Україна” (2002), одночасно будучи довіреною особою ректора Ужгородського національного університету, професора В.Ю.Сливки. 28 липня 2004 р. голова Центральної виборчої комісії С.Ківалов підписав посвідчення, згідно з яким М.Вегеш є довіреною особою кандидата на пост Президента України В.А.Ющенко по

територіальному виборчому округу №72. 9 квітня 2005 р. його обрано членом президії та ради „Народного Союзу Наша Україна”, а 14 травня головою Ужгородської міської організації політичної партії „Народний Союз Наша Україна”. Микола Вегеш є автором понад 850 публікацій, серед яких 450 наукових. Найповніше його науковий доробок представлений у двох багатотомних виданнях „Історичні дослідження в семи томах” (2000-2001) та „Історія і політика в чотирьох томах” (2005). Серед навчально-методичних посібників заслуговують на увагу „Основи політології”, „Вступ до геополітики”, „Становлення і розвиток політичної думки в Україні”, „Історія української державності”, „Політологія: конспект лекцій”, „Історична наука в Ужгородському державному університеті: матеріали до лекцій”, „Українська державність у ХХ столітті”, „Політологія в Ужгородському національному університеті та Болонський процес”, „Як писати наукову роботу”, „Зарубіжні футурологічні концепції на межі тисячоліть: порівняльний аналіз” та ін. Праці Миколи Вегеша публікувалися в США, Канаді, Великобританії, Чехії, Словаччині, Угорщині, Румунії. Він автор багатьох колективних монографій та енциклопедичних видань („Енциклопедія сучасної України”, „Енциклопедія історії України”, „Малий словник історії України”, „Нариси історії Закарпаття”, „Августин Волошин”, „Вони боронили Карпатську Україну” тощо). Біобібліографічний покажчик наукових і науково-популярних праць Миколи Вегеша підготував і видав у 2002 р. Маріан Токар. **М.Ю.Токар**

Вибори до Сойму Карпатської України. Вибори до Сойму були призначені на 12 лютого 1939 р. Голосування мало проходити на основі Виборчого Закону Чехословацької Республіки, який продовжував діяти на території краю. Із 92,5% населення, що взяли участь у виборах, 92,4% проголосували за УНО. Вибори пройшли на задовільному рівні без значних порушень, а їх наслідки можна вважати достовірними. Необхідно відзначити, що цілий ряд населених пунктів віддали більшість голосів проти УНО. Зокрема, так зробили жителі сіл Іза, Гудя, Вербовець, Смоголовиця, Руські Комарівці, Великі Лази, Буковець, Дусино, Пасіка, Вишня Розтока. Більше двох тисяч голосів проти УНО було зафіксовано в столиці Карпатської України – Хусті. Це є свідченням того, що люди могли вільно висловлювати свою думку. В той же час воно доводить, що українська ідея встановлювалася в безкомпромісній боротьбі протилежних одна одній сил. **М.М.Вегеш**

Віденський арбітраж 2 листопада 1938 р. Напередодні арбітражу Угорщина поклала великі надії на свого агента А.Бродія, який, очолюючи уряд Підкарпатської Русі, повинен був запросити угорські війська з метою окупації всього Закарпаття. Аналогічної точки зору притримувався польський уряд. Текст першого Віденського арбітражного рішення від 2 листопада 1938 р., підписаного міністрами закордонних справ Німеччини та Італії, передбачав: 1.Області, які відходять від Чехословаччини до Угорщини, вказані на карті, яка додається. Встановлення кордону на місці повинна зробити угорсько-чехословацька комісія. 2.Евакуація відходящих областей Чехословаччини і їх передача починається з 5 листопада 1938 р. і повинна бути закінчена до 10 листопада 1938 р. Окремі етапи евакуації і передачі, як і інші формальності, повинні бути негайно визначені угорсько-чехословацькою комісією. 3.Чехословацький уряд повинен потурбуватися про те, щоб евакуйовані області були передані в повному порядку. 4.Окремі питання, які виникатимуть із територіального відступлення, особливо питання громадянства і оптації, повинні вирішуватися угорсько-чехословацькою комісією. 5.Угорсько-чехословацька комісія повинна також прийняти більш конкретні рішення про захист як осіб угорської національності, що залишаються на території Чехословаччини, так і осіб неугорського походження у відступлених областях... 6.Оскільки при передачі Угорщині може бути вчинена шкода і виникнуть труднощі економічного характеру і техніки зв'язку в областях, які залишилися за Чехословаччиною, угорський королівський уряд, зі свого боку, у домовленості з чехословацьким урядом зробить все можливе для усунення подібних труднощів”. При умові, якщо угорсько-чехословацька комісія не зможе вирішити спірні

питання, то вони стануть предметом обговоренням Німеччини та Італії. Згідно з рішенням арбітражної комісії, новий угорсько-чехословацький кордон проходив по лінії населених пунктів Бовтрадь, Малий і Великий Гут, Яношово, Квасово, Оросієво, Керестури, Вілок, Берегово, Йовря, Ужгород, Радванка, Дравці, Великі Гєєвці, Холмець, Велика Добронь, Баркасово, Жнятино, Ключарки, Мукачево, Форнош, Нове село, Вишні Ремети, Шаланки, Матієво, Чома, Чорний Ардів. За повідомленням “Нової свободи”, яке ґрунтувалось на даних офіційної статистики, “територія Чехії зменшилася на 33%, Моравії на 36%, Словаччини на 21%, а територіальні втрати Підкарпаття... становили 12%”. Чехословацька Республіка “відступила Німеччині 28.200 кв. км., Польщі біля тисячі кв. км., Мадярщині коло 12.000 кв.км. Нинішня республіка буде мати около 100.000 кв.км.”. До Угорщини відійшло 171.711 населення, з яких 33.324 були українцями, 16.463 чехами і словаками, 82.179 угорцями. Віденський арбітраж торкнувся п’яти закарпатських округів – ужгородського, мукачівського, берегівського, севлюшського та іршавського. Підкарпатська Русь втратила міста Ужгород, Мукачево і Берегово з прилеглими до них районами. В ужгородському окрузі до Угорщини перейшло 22 населені пункти, в яких проживало 10.719 українців і 18.687 угорців, у мукачівському – 15 населених пунктів (12.153 українці і 12.253 угорці), у севлюшському – 18 сіл (3.471 українці і 8.752 угорці), у берегівському – 40 населених пунктів (6.343 українці і 40.962 угорці), в іршавському – єдиний населений пункт с.Шаланки, в якому проживало 648 українців і 1525 угорців. Необхідно погодитися з твердженням П.Стерча, що “Чіано й Ріббентроп своїм рішенням з 2 листопада 1938 р. в Відні порушили етнографічні принципи, бо віддали Мадярщині два міста, тобто Ужгород і Мукачів з релятивною більшістю українського населення, як також 13 сіл з абсолютною більшістю українського населення, з-поміж яких у 4-ох селах мадяри не становили ані одного відсотка населення. Крім того віддано Мадярщині чотири села з релятивною більшістю українського населення”. В Баранинцях, наприклад, проживало 77% українців, у Йоврі – 62%, в Дравцях – 93%, в Коритняках – 72%, в Квасові – 85%, у Вишніх Реметах – 92%, у Нижніх Реметах – 93%, в Чепі – 67% . Згідно з рішеннями Віденського арбітражу була створена спільна чехословацько-угорська демілітаційна комісія, при якій діяли 11 підкомісій. Вони вирішували проблеми загально-політичні, військові, територіальні, етнографічні, фінансові, народногосподарські, торговельні, правові. До спільної чехословацько-угорської комісії були делеговані два українці, два словаки та один чех. Карпатську Україну представляли Ю.Брацайко і М.Долинай. Функції експертів виконували Й.Ірковський, Л.Махачек і В.Примич. Між представниками Карпатської України та Угорщини була досягнута домовленість про перепусткову систему, вивіз майна з окупованої Угорщиною території. “Рухоме майно, – повідомляла “Нова свобода”, – можна буде вивозити протягом двох місяців рахуючи від дня, коли буде розпочатий залізнично-комунікаційний рух між обома державами”. Комунікаційна лінія повинна була почати діяти 9 січня 1939 р. Евакуацією, яка завершилася 10 листопада 1938 р., керували В.Комаринський, Д.Німчук і В.Гренджа-Донський. Віденський арбітраж завдав відчутного удару по Чехословаччині та Карпатській Україні, хоча Угорщина так і не добилася повної окупації краю. Його наслідком було створення нового угорсько-чехословацького кордону. Карпатська Україна продовжувала залишатися у складі Чехословаччини, що перешкоджало утворенню спільного кордону між Угорщиною і Польщею. Це викликало в Будапешті явну прохолоду стосовно Берліну. Президент Чехословаччини Е.Гаха (Е.Бенеш емігрував у Лондон – М.В.) теж закликав чехів, словаків і українців “рука в руку співпрацювати на відбудові держави”. Змушена була погодитись з рішенням арбітражної комісії і влада Карпатської України. У маніфесті “Український народі Підкарпаття!”, прийнятому Українською Центральною Народною Радою 17 листопада 1938 року, вказувалось: “З болем у серці сповіщаємо Тебе, що на вимоги Мадярщини дві великі держави, які створили арбітражну комісію для полагодження спору за границі молодій нашій Підкарпатській Державі, приділили Мадярщині великий шматок нашої

споконвічної землі спільно з містами Ужгород, Мукачево та Берегово. Опираючись на фальшиву статистику наших ворогів, вони відірвали від живого тіла українського народу багато сіл і міст, де живе переважаюча більшість українців-русинів... Наші представники на міжнародній конференції у Відні змушені були погодитись на умови, що їх запропонувала арбітражна комісія". Віденський арбітраж свідчив про поглиблення політичної кризи Чехословаччини, яка, фактично, опинилася перед державною катастрофою. Після 2 листопада 1938 р. більш-менш визначилися у ставленні до неї окремі європейські країни. Угорщина і Польща почали ще більш інтенсивніше співпрацювати у напрямку створення спільного кордону, проводячи постійно терористичні акції. Якщо Угорщина відкрито вимагала захоплення всього Закарпаття, то Польща і Румунія намагалися оволодіти окремими територіями в Словаччині та Карпатській Україні. Великобританія і Франція, які обіцяли Чехословаччині гарантію недоторканості її кордонів після Мюнхенської конференції, фактично, усунулися від "чехословацької проблеми" і займали нейтральну позицію.

М.М.Вегеш

Віднянський Степан. Народився С.В.Віднянський 27 березня 1951 р. в стародавньому місті Ужгороді на Закарпатті в національно-змішаній (словацько-українсько-угорській) родині місцевої інтелігенції, де з дитинства виховувалася любов й повага до свого рідного краю, розташованого в самому центрі Європи, його складній історії та працелюбного народу. Мабуть це і визначило подальший життєвий шлях юнака, який після закінчення середньої школи у 1968 р. стає студентом історичного факультету Ужгородського державного університету. У той час в університеті працювала плеяда відомих українських істориків - професори С.А.Балагурі, І.М.Гранчак, Г.В.Павленко, М.В.Троян, В.І.Худанич, І.Г.Шульга, Я.І.Штернберг, лекції та наукова діяльність яких з перших років навчання захопили здібного й допитливого студента, який стає активним членом студентського наукового товариства, поглиблюється в науково-дослідницьку роботу: він неодноразовий переможець всесоюзних і республіканських конкурсів студентських наукових робіт, друкує свої перші науково-популярні розвідки з історії Угорщини, Чехословаччини, Закарпаття в місцевій пресі тощо. А блискучий захист ним оригінальної й новаторської на той час дипломної роботи на тему "Формування історичної концепції А.В.Духновича" остаточно визначив його подальшу долю – шлях у науку. У 1973 р. С.В.Віднянський приїздить до Києва і вступає в аспірантуру Інституту історії Академії наук України і з того часу його творче життя нерозривно пов'язане з цією провідною в Україні науковою історичною установою. В 1977 р. під науковим керівництвом члена-кореспондента АН УРСР І.М.Мельникової він захищає кандидатську дисертацію на тему "Консолідація профспілкового руху в Чехословаччині. 1969-1975 рр.", а через два роки під однойменною назвою видає свою першу наукову монографію, яка на той час була визнана однією з кращих робіт з новітньої історії Чехословаччини, а її автор став лауреатом VI Всесоюзного конкурсу молодих вчених і спеціалістів із суспільних наук і був нагороджений Медаллю АН УРСР з премією для молодих вчених (1981 р.). Поступово, з набуттям досвіду у старших своїх колег-вчених (зокрема, протягом року він перебував на науковому стажуванні у Москві в Інституті слов'янознавства та балканістики АН СРСР), коло наукових інтересів С.В.Віднянського розширюється. Працюючи у відділі історії міжнародних відносин соціалістичних країн на посадах молодшого наукового співробітника, вченого секретаря, старшого наукового співробітника, поряд з післявоєнною історією Чехословаччини він розробляє актуальні тоді питання співробітництва країн-членів РЕВ та розвитку соціалістичної економічної інтеграції, участі громадських організацій країн Центрально-Східної Європи в міжнародних відносинах, становлення та розвитку міжнародного руху споріднених областей і міст-побратимів. Зокрема, його брошура "Киев и города-побратимы" була відзначена у 1982 р. дипломом другого ступеня Всесоюзного конкурсу на кращі твори науково-популярної літератури, а за численні публікації з історії українсько-чехословацьких зв'язків він був нагороджений відзнаками

ЧССР – медалю “Академік Зденек Неєдли” (1985 р.) та Почесною відзнакою Першого ступеня Союзу чехословацько-радянської дружби (1988 р.). Свого роду узагальненням цього напрямку наукових досліджень С.В.Віднянського стала його велика монографія “Интернациональное сближение рабочего класса стран социалистического содружества”, що вийшла з друку в 1989 р. у видавництві “Наукова думка”. Як відзначалося в ґрунтовній рецензії на неї в “Українському історичному журналі” (1990, № 4), “будучи одним з перших в СРСР фундаментальним дослідженням багатоманітних процесів інтернаціонального взаємозближення робітничого класу країн-членів РЕВ, монографія заслуговує уваги й детальної оцінки, особливо з точки зору того, якою мірою автору вдалося відійти від застарілих стереотипів й спрощень у висвітленні цих складних процесів”. І рецензенти в цілому високо позитивно оцінили наукове і практичне значення цієї багато в чому новаторської праці вченого як “вклад у вивчення важливої теоретичної й практичної проблеми – інтернаціоналізації всіх сфер суспільного життя в сучасних умовах” і “своєрідної спроби у переломний період розвитку країн-членів РЕВ розкрити роль і місце робітничого класу цих країн у той час, коли нагромаджувалися складні сучасні проблеми, які почалися розв’язуватися в процесі значних змін у державах Східної Європи”. У 80-ті роки С.В.Віднянський брав також участь як автор у підготовці багатотомних академічних видань: “Українська радянська енциклопедія”, “Історія робочих Донбасса”, “Істориография истории Украинской ССР”, “Історія Києва” та деяких інших колективних наукових праць. Зокрема, йому пощастило бути співавтором окремих праць таких визначних українських вчених як академіка А.Д.Скаби, член-кореспондентів НАН України І.М.Мельникової, П.С.Соханя і Ф.П.Шевченка та деяких інших відомих істориків. Протягом 15 років молодий вчений був відповідальним секретарем редколегії міжвідомчого наукового збірника “Історичні дослідження. Історія зарубіжних країн”, що був на той час чи не єдиним в Україні періодичним науковим виданням з всесвітньої історії, добре відомим і за кордоном своїми ґрунтовними публікаціями. 1991 рік – рік проголошення незалежності України, стає переломним і у творчому житті Степана Васильовича Віднянського. Він за конкурсом обирається чи не наймолодшим завідувачем ставшого йому рідним відділу Інституту історії України НАН України, що невдовзі дістає нову назву – відділу всесвітньої історії і міжнародних відносин. За дійової допомоги провідних вчених відділу – довголітнього його завідувача й свого наукового наставника члена-кореспондента НАН України І.М.Мельникової, професора І.М.Кулиничя, доктора історичних наук М.М.Варварцева та інших співробітників відділу і при всебічній підтримці дирекції Інституту на чолі з академіком НАН України В.А.Смолієм, здійснюється велика й складна робота з вдосконалення та перебудови методологічних засад науково-дослідницької діяльності, зміни наукових пріоритетів, пошуку нових актуальних й малорозроблених у вітчизняній історіографії напрямів і тем, підготовці молодих наукових кадрів для роботи у відділі, відновленню його науково-координуючої ролі з проблем всесвітньої історії в Україні. Зокрема, важливим завданням очолюваного С.В.Віднянським відділу стає інтеграція історії України у всесвітню історію, а також розвиток досліджень власне із всесвітньої історії і міжнародних відносин, участі в них України, ролі національних меншин та української діаспори в їх розвитку тощо. Про нову й різнопланову проблематику відділу всесвітньої історії і міжнародних відносин свідчать, зокрема, і монографічні публікації С.В.Віднянського за роки незалежності України: Культурные и общественные связи Украины со странами Европы. - К., 1990 (у співавт.); Культурно-освітня і наукова діяльність української еміграції в Чехо-Словаччині: Український вільний університет (1921-1945 рр.). - К.,1994; Українська державність у ХХ столітті: історико-політологічний аналіз. - К.,1996 (у співавт.); Малий словник історії України. - К.,1997 (у співавт.); Все про Україну. В двох томах. - К.,1998 (у співавт.); Україна в європейських міжнародних відносинах. - К.,1998 (у співавт.); Т.Г.Масарик і нова Європа. - К.,1998 (у співавт.); Країни Центрально-Східної Європи та українське питання (1918-1939). - К.-Ужгород,

1998 (у співавт.); З історії міжнародних зв'язків України: наука, освіта (XIX – 30-ті роки ХХ ст.). Документи і матеріали. - К., 1999 (у співавт.); Україна: утвердження незалежної держави (1991-2001). – К., 2001 (у співавт.); Уряди України у ХХ ст.: Науково-документальне видання. – К., 2001 (у співавт.); Політична історія України. ХХ століття: у шести томах. – Т.5. – К., 2003 (у співавт.); Моя Україна. – К., 2004 (у співавт.); Політологічний енциклопедичний словник. – К., 2004 (у співавт.); Енциклопедія історії України.- ТТ.1-3. – К., 2003-2005 (у співавт.); Українська дипломатична енциклопедія: У двох томах. – К., 2004 (у співавт.); Юридична енциклопедія: У шести томах. – Т.6. – К., 2004 (у співавт.); Зовнішня політика України в умовах глобалізації (1991-2003). Анотована історична хроніка міжнародних відносин. – К., 2004 (у співавт.); Україна в Організації Об'єднаних Націй: 60 років участі в розв'язанні найважливіших міжнародних проблем. – К., 2005 та інш. Всього у творчому доробку С.В.Віднянського понад 250 наукових, навчально-методичних і науково-популярних праць, в т.ч. близько 50 індивідуальних книг, брошюр і колективних монографій з всесвітньої історії, міжнародних відносин та зовнішньої політики України у ХІХ-ХХІ ст. Причому коло його наукових інтересів вражає своєю широтою: від історіографічних проблем, історії Закарпаття, зокрема висвітлення т.з. русинського питання, дослідження міжслов'янських взаємин періоду національно-культурного відродження слов'янських народів середини ХІХ ст., боротьби цих народів за своє національне самовизначення й державність напередодні і під час Першої світової війни, до розробки актуальних питань новітньої історії країн Центрально-Східної Європи, зокрема Чехословаччини, проблем міжвоєнної української еміграції та історії міжнародних відносин і міжнародних зв'язків українського народу протягом ХХ ст., в тому числі зовнішньої політики незалежної України. Понад 20 наукових праць опубліковано ним за кордоном, він був учасником близько 50 міжнародних наукових з'їздів, конгресів та конференцій в Болгарії, Білорусії, Польщі, Росії, Румунії, Словаччині, Словенії, Україні, Чехії, добре відомий й користується авторитетом серед зарубіжних колег-істориків, обраний членом ряду іноземних академій наук та міжнародних асоціацій вчених. У 1997 р. Степан Васильович захистив докторську дисертацію на тему “Українське питання в міжвоєнній Чехословаччині”, а в 1999 р. йому присвоєно вчене звання “професора” з спеціальності “Всесвітня історія”. Поряд з плідною науково-дослідницькою роботою професор С.В.Віднянський проводить велику науково-організаційну, навчально-педагогічну та громадську діяльність. Очолюючи протягом 15 років один з провідних відділів (напрямів) Інституту історії України НАН України і будучи науковим керівником планових науково-дослідницьких тем, він водночас є членом Українського комітету славистів та Українського національного комітету по вивченню країн Південно-Східної Європи, спеціалізованих вчених рад по захисту дисертацій в Інституті історії України НАН України, на історичному факультеті Ужгородського національного університету та експертної ради ВАК України з історичних наук, головою української частини Комісії істориків України та Угорщини, заступником голови української частини Комісії істориків України та Словаччини та президентом товариства “Україна – Словаччина”, головою Правління Дослідницько-інформаційного центру “Міжслов'янська ініціатива” та віце-президентом Міжнародної Слов'янської академії наук, відповідальний редактором міжвідомчого збірника наукових праць “Міжнародні зв'язки України: наукові пошуки і знахідки” (виходить з 1991 р.), а також членом редколегій періодичних наукових видань – “Українського історичного журналу”, „Сторінки воєнної історії України. Збірник наукових статей”, „Пам'ять століть”, „Україна дипломатична. Науковий щорічник”, „Наукового вісника Дипломатичної академії України”, „Вісника Київського міжнародного університету: Серія „Міжнародні відносини”, „Наукового вісника Київського славистичного університету” та “Українського історичного збірника” (Київ), “Наукового вісника Волинського держуніверситету, Історичні науки” (Луцьк), “Вісника Луганського державного педуніверситету ім. Т.Шевченка. Науковий журнал”, „Наукового вісника Ужгородського

університету. Серія: Історія” та наукового збірника “Carpatika – Карпатика” (Ужгород), міжнародного славистичного журналу “Rossika. Научные исследования по русистике, украинистике, белорусистике” (Прага). Його ім’я добре відоме як українським науковцям, так і колегам-дослідникам з багатьох країн світу не лише завдяки ґрунтовним науковим студіям, але й через активну співпрацю й допомогу у підготовці наукових кадрів вищої кваліфікації з всесвітньої історії. С.В.Віднянський, зокрема, неодноразово здійснював науково-методичну допомогу зарубіжним колегам-історикам під час їх перебування в Україні, виступав офіційним опонентом при захистах кандидатських і докторських дисертацій, відповідальним редактором і рецензентом наукових й навчальних видань, був головою державних екзаменаційних комісій на історичних факультетах Ужгородського національного університету та Луганського державного педагогічного університету, факультетах міжнародних відносин Рівненського інституту слов’янознавства Київського інституту “Слов’янський університет” та Закарпатського державного університету, Дипломатичної академії України при Міністерстві закордонних справ України, читав нормативні й спеціальні навчальні курси у вузах України. У 1993-1996 рр., зокрема, працював за сумісництвом завідувачем кафедри і деканом факультету міжнародних відносин новоствореного Київського інституту “Слов’янський університет”, з 2003 р. є професором кафедри міжнародних відносин Закарпатського державного університету та професором кафедри зовнішньої політики і міжнародного права Дипломатичної академії України при Міністерстві закордонних справ України, з 2005 р. – в.о. завідувача кафедри історії Угорщини та європейської інтеграції Ужгородського національного університету та професором кафедри міжнародного культурного співробітництва Київського національного університету культури і мистецтв. Є автором або співавтором ряду навчальних підручників і посібників та навчальних програм: “Історія країн Центральної та Південно-Східної Європи (посібник для шкіл)”.- К.,1993; “Програма кандидатського іспиту з спеціальності 07.00.02 – “Всесвітня історія”.- К.,1999; “Всесвітня історія. Новітня історія, ч.2 (з 1939 р.). Навчальний посібник для 11 класу”.- К., 2000, 2003, 2004, 2005; “Історія Центрально-Східної Європи. Навчальний посібник для вузів”.- Львів, 2001 та інш., що дістали високу оцінку вчителів й фахівців і відзначалися Міністерством освіти і науки України почесними грамотами у 1996 і 2000 рр. С.В.Віднянський є визнаним керівником важливого напрямку української історичної науки – вивчення проблем всесвітньої історії та міжнародних відносин. З цієї проблематики, зокрема, ним підготовлено 4 докторів та 7 кандидатів історичних наук, здійснюється наукове керівництво роботою над дисертаціями ще понад 10 докторантів, аспірантів і здобувачів. В березні 2001 року Указом Президента України за вагомі досягнення у професійній діяльності, багаторічну сумлінну працю Віднянському Степану Васильовичу присвоєно почесне звання “Заслужений діяч науки і техніки України”, у вересні 2005 р. „за особливі заслуги в розбудові національної освіти і науки, утвердження високого міжнародного авторитету Університету та плідну культурно-громадську діяльність” Вчена рада Ужгородського національного університету присвоїла йому почесний ступінь „Почесного доктора Ужгородського національного університету”, а у грудні 2005 р. Міністерство закордонних справ України нагородило його „Почесною грамотою”.**М.М.Вегеш**

Вітчизняна історіографія Карпатської України. Перші праці з історії Закарпаття з’явилися ще тоді, коли молода автономна країна робила свої перші кроки. За незначним винятком, всі вони носила загальний і науково-популярний характер. Автором цілого ряду публікацій був прем’єр-міністр Підкарпатської Русі (Карпатської України) А.Волошин. Його численні статті, інтерв’ю, звернення, які друкувалися на сторінках “Нової свободи” – офіційного органу УНО, дають нам можливість краще зрозуміти обстановку, в якій розвивалося соціально-економічне, політичне і культурне життя краю наприкінці 30-х років. Про головні завдання, які мав вирішити автономний уряд, А.Волошин писав у статті “Про актуальні проблеми Карпатської України”, яка була опублікована наприкінці 1938 р.

Проблематику Карпатської України А.Волошин піднімав у інтерв'ю газеті “Нова свобода” від 20 січня 1939 р., зверненнях “Солодкий мій народі!”, “До всіх громадян Карпатської України”, “До всього українського народу”, “Громадяни Карпатської України”, маніфесті уряду Карпатської України “До всіх громадян Карпатської України”, датованих 1938–1939 рр. Наприкінці 30-х років з'явилися перші публікації, присвячені життю і діяльності А.Волошина. Відомий закарпатський письменник В.Гренджа-Донський є автором цілого ряду статей про нього. Перу В.Гренджі-Донського належать короткі біографічні нариси про відомих політичних діячів краю кінці 30-х років Ю.Ревая, Ю.Бращайка, М.Бращайка, А.Штефана, Ф.Ревая, М.Долина, С.Клочурака, В.Комаринського, Ю.Перевузника, С.Росоху та багатьох інших. На початку 1939 р. у Львові вийшла друком перша наукова праця “Карпатська Україна: географія–історія–культура”, яка складалася з дванадцяти розділів, авторами яких були відомі вчені європейських університетів В.Кубійович, П.Біланюк, С.Пастернак, І.Федів, Я.Пастернак, М.Андрусак, В.Сімович, Є.Пеленський, В.Витвицький, І.Гургуля. Ще раніше, наприкінці 1938 р., у Львові побачила світ науково-популярна книга відомого галицького письменника В.Пачовського “Срібна Земля. Тисячоліття Карпатської України”, написана в цілеспрямованому національному дусі. Автор прослідкував історію краю з найдавніших часів до кінця 1938 р. На сторінках галицької періодики з'явилось ряд статей про економічне і внутрішньополітичне становище Карпатської України, окремі брошури. Галицький економіст Є.Храпливий опублікував працю “Карпатська Україна в числах”, в якій доводив, що незважаючи на певні труднощі, населення Закарпаття не відчуватиме продовольчої проблеми. Окремі аспекти економічного і внутріполітичного становища Закарпаття піднімав О.Пріцак. Період між лютим і березнем 1939 р. детально описав власний кореспондент львівської газети “Діло” Р.Голіян. Автор дав оцінку діяльності урядів А.Бродія і А.Волошина, виборів до Сойму Карпатської України тощо. Наприкінці 30-х років Чехословаччина взагалі, і Закарпаття зокрема, знаходилися в центрі уваги провідних членів ОУН. Уже наприкінці вересня 1938 р. О.Чемеринський під псевдонімом “Ярослав Оршан” видав книгу “Закарпаття”. Наприкінці 30-х років з'явилися праці М.Колодзінського “Українська воєнна доктрина” і “Воєнне значення і стратегічне положення Закарпаття”. На початку 1940 р. була написана стаття О.Борканюка “Про становище Закарпатської України напередодні окупації хортистською Угорщиною”, яка протягом тривалого часу знаходилася в рукописі. Її автор, який очолював Закарпатську організацію КПЧ, негативно відносився до політики, яку проводив автономний уряд А.Волошина. Протягом 1939 р. з'явилися перші праці, в яких робилися спроби проаналізувати короткочасний період існування Карпатської України. Маємо на увазі публікації М.Добриловського, Д.Донцова, І.Карпатського. Із встановленням в краї угорського окупаційного режиму, дослідження історії Карпатської України стало неможливим. Протягом 1940–1945 рр. не з'явилось жодної статті чи монографії. Після воз'єднання краю з Радянською Україною на цю тему було накладено табу. В працях радянських істориків, виданих в 50–80-х роках, захисники Карпатської України на чолі з президентом А.Волошином зображувалися лише чорними фарбами, а національно-визвольний рух у краї – як антинародна діяльність закарпатських націоналістів, як спроба політичних авантюристів і зрадників народу захопити владу в свої руки. Саме в такому руслі написані праці С.М.Білака, Б.І.Співака, Д.М.Буковича, М.М.Болдижара. В 60–80-х роках побачили світ праці І.Попа, А.Пушкаша, Ю.Сливки, В.Ганчина, П.Халуса, М.Швагуляка, в яких становище краю висвітлюється на фоні зовнішньої політики Угорщини, Польщі, Чехословаччини, Румунії, Німеччини. Незважаючи на певну заідеологізованість, дослідження названих істориків необхідно розцінювати як значний вклад у розвиток вітчизняної історіографії Закарпаття. Окремі аспекти культурно-освітньої діяльності уряду Карпатської України піднімалися в працях В.Гомонная та А.Ігната. Однак, протягом 50–60-х років не з'явилось жодної спеціальної праці, в якій би аналізувалася багатогранна діяльність уряду А.Волошина в галузі освіти і культури. Лише в 1990 р. з'явилися

перші об'єктивні дослідження з історії Карпатської України. 15 березня 1990 р. в Ужгороді пройшла перша наукова конференція, присвячена Карпатській Україні. Виступили українські вчені Г.Дем'ян, Ю.Сливка, П.Чучка, М.Швагуляк, Б.Якимович, учасники подій. Вони дійшли до спільної думки, що проголошення 15 березня 1939 р. незалежності Карпатської України було актом волевиявлення гілки українського народу, актом рішучим, сміливим, гідним пошани. В липні 1990 р. відбулося вшанування пам'яті президента Карпатської України А.Волошина. Цій події була присвячена наукова конференція, в якій взяли участь провідні українські вчені. Так відбувався хоч запізнілий у часі, але закономірний процес повернення А.Волошина і Карпатської України. З цього часу і почалося всебічне висвітлення історії Карпато-української держави 1938–1939 рр. Хоча переважна більшість праць вітчизняних істориків, опублікованих в 90-х роках, була присвячена передусім внутрішньо-політичному становищу Карпатської України, проте продовжувалася розробка міжнародного становища краю. Монографії, брошури і статті на цю тематику опублікували М.Болдижар, В.Галас, І.Поп, О.Богів, І.Гранчак, В.Марина, І.Гапоненко, В.Приходько, О.Гринів, О.Довганич, З.Пашкуй, М.Троян, С.Кульчицький, В.Лемак, І.Ліхтей, П.Петрище, О.Росул, А.Трубайчук, В.Худанич, В.Боднар та інші. Місце Карпатської України в політиці країн Центральної Європи наприкінці 30-х років намагалися висвітлити О.Богів, О.Гринів, С.Кульчицький, І.Поп, А.Трубайчук, В.Худанич, І.Гранчак, В.Галас, В.Боднар. Аспекти соціально-економічного та культурного розвитку Карпатської України досліджували М.Болдижар, В.Мищанин, М.Тиводар, М.Вегеш, В.Гомоннай, Д.Данилюк і М.Кляп, В.Зілгалов, І.Ліхтей, М.Палінчак, П.Федака, І.Хланта, О.Хланта, С.Віднянський, Н.Бенько та ін. Хоча вітчизняними істориками не написано спеціальних робіт з проблем культурного розвитку краю в 1938–1939 рр., однак дані питання неодноразово ними піднімались. П.Федака детально дослідив діяльність товариства “Просвіта”, яке відіграло чи не вирішальну роль у національному самоусвідомленні українців Закарпаття. Розвиток освіти Закарпаття знаходився в центрі уваги В.Гомоннай, М.Кляп, В.Зілгалова, С.Віднянського та ін. істориків і педагогів. Розвиток шкільної освіти серед національних меншин Карпатської України досліджували Г.Павленко, В.Марина, Ф.Куля. В часи існування Карпатської України уряд, очолюваний А.Волошином, неодноразово піднімав питання про перенесення Українського вільного університету з Праги в Хуст. До речі, між відомими культурними діячами краю і вченими УВУ протягом десятиліть існували тісні стосунки. Їх вивченням займалися С.Віднянський, В.Пагиря, В.Зілгалов та ін. В.Зілгалов описав діяльність О.Ольжича, О.Блестіва, Р.Голяна, В.Старосольського, які в свій час студіювали в УВУ і внесли вагомий вклад у розбудову Карпатської України. Інститут історії України Національної Академії Наук України видав монографію С.В.Віднянського “Культурно-освітня і наукова діяльність української еміграції в Чехословаччині: Український вільний університет (1921-1945 рр.)”. Літературні процеси в Карпатській Україні досліджували М.Кляп, І.Хланта, О.Мишанич. Названими авторами висвітлено творчість В.Гренджі-Донського, Ю.Боршоша-Кум'ятського, А.Патруса-Карпатського, С.Сабола (Зореслава), О.Маркуша, Л.Дем'яна, Ф.Потушняка, Ф.Могіша, М.Рішка, І.Ірлявського, О.Ольжича та ін. Зверталася увага на перебування в краї наприкінці 30-х років і вказано на великий вплив на літературне життя Закарпаття О.Олеся, У.Самчука, С.Черкасенка, Ю.Горліса-Горського, Є.Маланюка, М.Аркаса, М.Чирського, М.Михалевича. Ужгородські вчені Д.Данилюк і М.Кляп досліджували розвиток науки в Закарпатті, І.Ліхтей – періодичну пресу, І.Ліхтей, В.Керецман і Н.Керецман – діяльність громадських організацій, І.Поп та М.Тиводар – будівництво та архітектуру. Окремі аспекти релігійного життя в Карпатській Україні піднімали в своїх працях М.Палінчак, М.Болдижар, І.Ліхтей, К.Панас, О.Хланта, Н.Бенько. Найповніше вітчизняними дослідниками вивчена проблематика внутрішньополітичного становища Карпатської України з жовтня 1938 р. до середини березня 1939 р. В центрі уваги українських істориків знаходилися такі питання, як 1) боротьба різних політичних сил за автономні права і прихід до влади

першого автономного уряду А.Бродія; 2) заміна кабінету А.Бродія автономним урядом А.Волошина; 3) політична діяльність А.Волошина в 1938–1939 рр.; 4) політичні партії та об'єднання часів Карпатської України; 5) вибори до Союму Карпатської України та оцінка рішень першого українського парламенту в краї; 6) виникнення і діяльність Карпатської Січі; 7) ОУН і Карпатська Україна; 8) вплив на внутрішнє становище краю нападів угорських і польських терористів, античеська і антиукраїнська діяльність проугорської “п'ятої колони”; 9) участь українців Східної Галичини в розбудові Карпатської України; 10) оцінка подій 13–14 березня 1939р.; 11) матеріальна і моральна підтримка уряду Карпатської України світовою громадськістю; 12) оборонні бої карпатських січовиків, репресії гортистів проти місцевого населення, становище біженців з Карпатської України, діяльність уряду в еміграції; 13) історичні постаті Карпатської України; 14) преса про Карпатську Україну; 15) Карпатська Україна і ідеологія політичного русинства. **М.М.Вегеш**

Ворон Андрій Михайлович (17.11.1901 – 22.07.1962) – політичний і культурний діяч Закарпаття. Народився в с.Чоумі Угочанського комітату (с.Затисівка Виноградівського району Закарпатської області) в селянській сім'ї. Закінчив горожанську школу в Марія-Повчанському монастирі нинішньої Саболч-Сатмарської області Угорщини, згодом Ужгородську учительську семінарію (1921). Працював учителем в Іршавському, Севлюшському (Виноградівському), Рахівському округах (1921-1938), помічником редактора ужгородської газети «Русин» (1923), членом редколегії журналу «Учительський голос». Автор численних статей з педагогіки та літературознавства. Друкувався в газетах «Наука», «Свобода», журналах «Пчілка», «Підкарпатська Русь», «Наша Земля». В часи існування Карпатської України працював секретарем в Міністерстві господарства та генеральним секретарем Українського Національного Об'єднання (січень-березень 1939). Після окупації Карпатської України угорськими військами А.В. заарештували і ув'язнили спочатку в концтабір Варюлопош (поблизу Ніредьгази), а потім у тячівську тюрму. Після звільнення займався літературною діяльністю, співробітничав з «Подкарпатским обществом наук». Окремим виданням вийшла збірка оповідань Марикія Йокая «Дві отданці» (1942) в перекладі на українську мову А.В. та авторська збірка оповідань «Гуцульська помста» (1944). З приходом радянських військ знову був заарештований, однак невдовзі звільнений. Працював перекладачем в Червоній Армії (1944-1945). Після демобілізації деякий час (1945-1946) викладав історію в Хустському педучилищі, а згодом працював на різноманітних роботах (райспоживспілка, гідрометеостанція, фетро-фільцева фабрика тощо). До останніх років життя знаходився під постійним наглядом КДБ.

Література:Хланта І.В. Література Закарпаття у ХХ столітті. Бібліографічний покажчик. – Ужгород: Закарпаття, 1995. – С.134-136. **М.М.Вегеш**

Вперед – газета – офіційний друкований орган Соціал-Демократичної Партії Підкарпатської Русі, який виходив у 1921-1938 в Ужгороді. правонаступник газети «Народ» (1920-1921). Головними редакторами газети були Євген Пуза (1921-1922), Степан Клочурак (1921-1925), Дмитро Німчук (1926-1938). Зміна назви на «Вперед» пов'язана із виходом СДППР зі складу II Інтернаціоналу і приєднання до міжнародної організації – Інтернаціональна Спілка Праці Соціалістичних партій. Газета спочатку виходила щотижня, а пізніше двічі на місяць. Тематика періодичного видання була різнобічною. Оскільки «Вперед» виходила як друкований орган партії соціал-демократів, то закономірно, багато уваги приділялося партійній діяльності, її внутріпартійному життю, а також соціально-економічній проблематиці. Крім того, регулярно висвітлювалися міжнародні події, культурно-просвітницькі акції. «Вперед» виступала проти політики чехізації та русифікації, відповідно піддаючи критиці діяльність чеських та русофільських партій. Одночасно на шпальтах періодичного видання критикувалися й проукраїнські політичні партії ХНП, УСП (за націоналізм) та крайком КПЧ (за неправдиве висвітлення подій 20-30-х років у Радянській

Україні, замовчування антидемократичності радянського суспільства тощо). Незважаючи на суттєві міжпартійні суперечності, до україномовних видань газета «Вперед» в цілому ставилася прихильно, передусім через розуміння єдності української культури й народу. В другій половині 30-х років регулярно висвітлювалися проблемні питання автономії краю. Своє існування газета «Вперед» припинила у жовтні 1938, внаслідок припинення діяльності соціал-демократичної політичної організації.

Література: Добош І. Історія української журналістики Закарпаття 20-30-х років ХХ ст. – Івано-Франківськ, 1995. – С.33-43; Загальна бібліографія Підкарпаття (Уклали М.Лелекач, І.Гарайда). – Ужгород: Ви-во В.Падяка, 2000. – С.65. **М.Ю.Токар**

Галичина і Карпатська Україна. В Східній Галичині з великим захопленням сприйняли звістку про те, що Закарпаття стало автономним. Що стосується перших відгуків українських політичних організацій Галичини з приводу автономістичних домагань закарпатців, то вони почали з'являтися від середини вересня 1938 р. 16 вересня 1938 р. ПУН, який мав широку нелегальну мережу в Галичині, розповсюдив заклик: „Українське Закарпаття захищає в тій хвилині ідею незалежної Української Закарпатської держави, яка з хвилиною вибуху повстання на всіх українських землях проти всіх окупантів України стихійно об'єднається в єдину державу всіх українців”. 25 вересня 1938 р. у приміщенні українського товариства „Сокіл” у Львові відбулося зібрання, ініційоване лідером Фронту Національної Єдності Д.Паліївим з приводу закарпатських подій. За даними польської поліції у ньому взяло участь близько 200 чоловік. Після засідання відбулася демонстрація під гаслами „Хай живе Україна”, „Ганьба чехам, ляхам і мадярам”, „Хай живе Закарпатська Україна”. 30 жовтня 1938 р. місцевими оунівцями в м.Буськ була організована маніфестація, ініціаторами якої виступили Д.Куп'як та Г.Пришляк. Вісті про надання Підкарпатській Русі автономії швидко дійшли до Галичини. У краї прокотилася хвиля мітингів і демонстрацій. Ініціатором переважної більшості їх була ОУН. Особливо активно діяв Р.Шухевич, який у жовтні 1938 р. прибув до Львова. 11 жовтня 1938 р. відбувся святковий молебень у греко-католицькому соборі м. Ярослав. 14 жовтня у Перемишлі мало місце святкове зібрання у церкві отців Василіян, ініціаторами якого виступили члени УНДО, після чого відбулася демонстрація під гаслами „Хай живе Україна”, „Геть з поляками, геть з мадярами”. Маніфестантів зупинив посилений відділ поліції. Своє привітання і найкращі побажання висловив також Галицький Митрополит і Архієпископ Львівський граф Андрей Шептицький. Протягом всього короткочасного існування Карпатської України закарпатці постійно відчували моральну підтримку, як з боку різноманітних організацій Галичини, так і окремих її громадян. Члени львівської Політичної Колегії, що зібрались в Данцігу, 19 листопада 1938 р. теж обговорювали питання допомоги Карпатській Україні. У лютому 1939 р. УЦНР опублікувала в „Новій свободі” звернення „До всіх українців на рідних землях і в розсіяних суцях”, у якому говорилося: „1. Просимо всіх українців, де б вони не жили, щоб кожний зложив на діло розбудови Карпатської України всенародний національний даток. 2. Беручи на увагу великі і пильні наші потреби, просимо, щоб цей даток, по змозі, був рівний 1/2% річного заробітку кожного, та був виплачений негайно по цім проголошенні. 3. Звертаємося із закликом до всіх головніших товариств українських у кожній державі та до всіх чільних діячів взяти на себе організацію всенародного національного датку на місцях, відповідно до місцевих обставин і можливостей”. Окремою заявою приєднав свій голос до прохання УЦНР і автономний уряд Карпатської України. Уже наприкінці 1938 р. почалися масові переходи польсько-чеського кордону, головна причина яких полягала в бажанні галицьких українців спричинитися до будівництва незалежної Карпатської України. Саме цього вони найбільше прагнули в Східній Галичині. Отже, елемент стихійності значно переважав над організаційним і дисциплінованим переходом польсько-чехословацького кордону. Багатьох із перебіжчиків кордону вдалося затримати польським прикордонникам і вони негайно опинялися перед судом. 25 квітня 1939 р. польський суд в

Самборі засудив Іванну Грициляк, селянку з села Барича, Перемишлянського повіту на строк позбавлення волі до одного року. Часто галицька молодь переходила кордон групами і не завжди успішно. Протягом трьох тижнів в Бережанах проходив судовий процес над 28-ма українцями Бобреччини і Ходорівщини, 16 з яких було засуджено на строки від 2 до 8 років тюремного ув'язнення. Необхідно додати, що особливо небезпечно було переходити кордон членам ОУН. У даному випадку строк значно збільшувався. В Галичині створювалися цілі групи членів ОУН, перед якими ставилося завдання вербувати добровольців і допомогти їм у переході через Карпати. Саме з цього приводу Станіславівський суд засудив В.Мельничука і П.Ксендзюка. В такому ж злочині були звинувачені Ю.Соловчук, Ю.Одоній, Д.Микетчук, С. і П.Вередюки. Існували численні випадки, коли крім одержаних „своїх” років чи місяців позбавлення волі, перебіжчики кордону позбавлялися ще і громадянських прав. Так, зокрема, стрийський суд розглянув праву Р.Кундрата, С.Завадки, В.Порика, Д.Головчана, Ф.Кіпаша, М.Спалина, Ю.Меленя, Д.Ковалева і І.Кіщука. Всі вони одержали від пів до двох років ув'язнення і позбавлялися громадських прав від 3 до 5 років. 4 квітня 1939 р. у Львові були засуджені Й.Кабаровський, Є.Литинський, Л.Клин відповідно на рік, півроку і півтора року ув'язнення за переховування і допомогу під час переходу польсько-чеського кордону українців 25 жовтня 1939 р. Для того, щоб уникнути нових судових процесів, уряд А.Волошина ще в листопаді 1938 р. видав відозву „Проти нерозважної еміграції”, яку опублікували відразу всі українські газети. Однак нелегальні переходи кордону не припинялися. Одна за одною з'являлися інші перестороги. Після створення Карпатської Січі багато галицьких перебіжчиків влилося в її ряди. Польські власті неодноразово зверталися до чехословацького уряду з нотами протесту, в яких вимагали вплинути на уряд Карпатської України, який на їх думку, сприяв поширенню антипольської пропаганди. Хустська влада, як правило, це заперечувала. 29 листопада 1938 р. до Праги надійшла нота протесту польського уряду, в якій вимагалось негайно повернути назад Костянтина Мельника, полковника Андрія Мельника, Михайла Бажазаславського, Євгена Кульчицького, Володимира Забавського і Степана Росоху. Названі особи, більшість з яких знайшла притулок у Карпатській Україні, розшукувалися польським урядом за участь у терористичному акті проти польського міністра внутрішніх справ Б.Перацького. В черговій ноті протесту польський уряд вимагав видати назад С.Юськіва, Т. Капустянського, А.Мельника і Г.Стефаніва. Щоб запобігти переходам кордону, в Галичині проводилися обшуки у громадян, які підозрювалися в агітації і допомозі перебіжчикам. Частіше вони приносили негативні результати, але все рівно до підозрілих застосовували попередній арешт. Так, у с. Великий Вилоч, що у повіті Сянок, з приводу підозри у допомозі втікачам було проведено лише 15 січня 1939 р. обшук в чотирьох українців. Обшук мав негативний результат. Затриманих направлено в розпорядження прокурора в Сянок. Такі акції проводились до середини березня 1939 р. У Польщі була введена жорстока цензура на переписку з Карпатською Україною. За листами нерідко встановлювали місцезнаходження і діяльність того чи іншого втікача до Закарпаття. Переглядалися всі листи, які направляли галичанам у Карпатську Україну, при цьому в тексті викреслювалися фрази, які мали найменш політичний підтекст. Галичани взяли посильну участь в обороні Карпатської України. В боях загинули, або були закатовані Василь Бойчук, Тимко Проць, Василь Саблюк, Зенон Косак (Тарнавський), Степан Фігура, Іван Михайлюк, Монюк, Дулка, Кушнір, Мелешко, Орлович та багато інших. Не легкою була доля і тих, хто опинився в концтаборі. Жажливі знущання, часті побої, придирки жандармів за будь-яку провину. Нелюдське ставлення доповнювалося ще одною бідою – голодом, який панував серед галичан. Вони знаходилися в угорському таборі до 7 червня 1939 р. Напередодні з'явилися представники Німеччини і Польщі. Ув'язненим було запропоновано зробити вибір – піти до Німеччини, або повернутися на батьківщину. Галичани від останньої пропозиції категорично відмовились. Документи, які зберігаються в фодах архівів Праги, дають можливість встановити кількість галицьких січовиків, які вирішили їхати

до Німеччини. Чимало галичан були розстріляні поляками після поразки Карпатської України. Шість невідомих патріотів, прізвища яких досі не вдалося встановити, розстріляли на Веречанському перевалі. **М.М.Вегеш**

Голота Яків (30.10.1880 – 17.09.1964) – культурно-освітній діяч Закарпаття. Народився в містечку Бранешти на Буковині (Чернівецька область України). Закінчив Коломийську гімназію (1901) та філософський факультет Чернівецького університету (1906), по закінченні якого одержав диплом професора середніх шкіл з правом викладання української мови і літератури, історії та географії. Згодом працював професором учительської семінарії в Чернівцях та Дрогобичі. Учасник Першої світової війни (1914-1918). У складі Української Галицької Армії воював проти більшовиків до серпня 1920. Після поразки національно-визвольних змагань і падіння УНР емігрував до Чехословаччини, де одержав чеське громадянство. За призначенням відділу шкільництва Підкарпатської Русі працював директором Берегівської гімназії (1920-1922), а потім професором Мукачівської торговельної академії (1922-1938). На запрошення А.Волошина знову повернувся до Ужгорода, де працював професором учительської семінарії. Після рішень Віденського арбітражу 2 листопада 1938 цей навчальний заклад було евакуйовано до Севлюша (Виноградова), де Я.Г. продовжував викладати. Був одним із перших, який разом з своїми вихованцями організував збройний опір угорським загарбникам. Спочатку очолювані ним гімназисти обороняли підступи до Виноградова, а коли місто впало, дали бій гортистам на Красному полі. Цим самим вони дали можливість послам Союму Карпатської України провести свої засідання і прийняти історичної ваги рішення. Із своїми спогадами про події 15-16 березня Я.Г. поділився з читачами у статті «Від Королева до Хусту», опублікованому у збірнику «Карпатська Україна в боротьбі» (Відень, 1939). 16 березня його заарештували і ув'язнили в тячівській тюрмі. Через 8 днів звільнили як колишнього офіцера австро-угорської армії і він з дружиною виїхав до Відня, а потім до Чехословаччини. Помер в Брно і похований на центральному кладовищі міста.

Література: Красне поле. – Частина І. Про Карпатську Україну (Упорядники Ю.Зейкан, В.Копейко). – Ужгород: Патент, 1999. – С.28-30; Белень М. Карпатська Україна у портретах. – Ужгород, 1998. – С.62-63. **М.М.Вегеш**

Гренджа-Донська Аліса (Зірка) Василівна (р.н. 11.01.1921) – громадсько-політичний і культурний діяч української діаспори. Народилася в Будапешті у сім'ї визначного закарпатського письменника В.Гренджі-Донського. Виховувалася в інтернаті Сестер Василянок в Ужгороді. Після закінчення народної школи продовжила навчання в Ужгородській реальній гімназії. Член Закарпатського «Пласту», в якому одержала ім'я Зірка. Після Віденського арбітражу (2 листопада 1938) змушена була переїхати до Хуста, де продовжила навчання. Проте матуру склала в Будапешті (вересень 1939). Під час існування Карпатської України (1938-1939) працювала медсестрою, доглядаючи за пораненими. Під час Другої світової війни та в перші повоєнні роки (1940-1949) проживала в Угорщині, Австрії та Німеччині. І Будапешті завершила навчання, закінчивши курси при тамтешній торговельній школі. Досить добре оволоділа німецькою та англійською мовами, що дозволило їй працювати стенографісткою. Одночасно вона навчалася на філософському факультеті Мюнхенського університету, працювала в Головній квартирі американської переселенської комісії та очолювала еміграційне бюро в Мюнхені, виконуючи обов'язки директора канцелярії. У 1950 разом з чоловіком М.Данилюком Г.-Д. виїхала до США. В Міннеаполісі закінчила курси внутрішньої декорації при Міннесотському університеті, працювала в «рідній школі» при українській православній церкві св.Михайла, була головою Сестрицтва і секретарем Парафіяльної ради. Активно займалася громадською роботою. У США вона була секретарем «Українського Золотого Хреста», відділу «Українського Конгресового комітету Америки», координатором «Фестивалів Націй», членом Ради директорів «Інтернаціонального Інституту Міннесоти», організатором і скарбником «Приятелів Імміграційного архіву» при університеті

Міннесоти. Переважну більшість років, проведених в еміграції, Г.-Д. присвятила справі увіковічення пам'яті свого славетного батька. Протягом 1981-1992 вона видала 12 томів «Творів Василя Гренджі-Донського». Г.-Д. не тільки передрукувала на чистовик всі твори письменника – згрупувала їх в окремі томи, написавши змістовні коментарі до них, ввела величезний бібліографічний апарат, склала списки маловживаних слів, чимало творів переклала зі словацької мови українською. Її перу належить понад 50 праць про життєвий шлях, громадсько-політичну і культурну діяльність В.Гренджі-Донського. Заслугує на увагу книга Г.-Д. «Ми є лишень короткі епізоди...». Життя і творчість Василя Гренджі-Донського» (1933).

Література: Пагиря В. Закарпатці в діаспорі. Нариси про закарпатських емігрантів. – Ужгород: Патент, 1997. – С.27-31; Кардашинець І. Про надзвичайну жінку // Народна воля (Скрентон, США). – 2000. – 11, 18 трав.; Вегеш М. Справа її життя (До 80-річчя з дня народження Зірки Гренджі-Донської) // Срібна Земля. – 2001. – 13 січ. **М.М.Вегеш**

Грига Іван Іванович (19.08.1879 – 18.03.1939) – громадсько-політичний і культурний діяч Закарпаття. Народився в с.Верхні Верецьки (тепер Верхні Ворота Воловецького району Закарпатської області) в селянській сім'ї. Після закінчення народної школи в рідному селі, служив в австро-угорській армії, а після демобілізації (1912) виїхав на заробітки в Америки (1912-1918). Учасник Всекарпатського конгресу 21 січня 1919, який прийняв рішення про возз'єднання краю з Україною. У міжвоєнний період виступив ініціатором створення цілого ряду культурно-освітніх і спортивних організацій. Обраний секретарем (1920), потім головою (1924) осередку «Просвіти» у Верхніх Верецьках, згодом заступником голови крайової «Просвіти» (1937). Заснував «Братство тверезості» (1922), «Комітет опіки над сиротами» (1924), спортивно-виховне товариство «Орел» (1925). Обирався делегатом II з'їзду української молоді в Мукачеві (1934), був членом Центральної Руської (Української) Ради та Надзірної ради «Крайового кооперативного союзу» (1937). Більшістю голосів обраний головою села (1938-1939) та послом до Союму Карпатської України (12 лютого 1939). Сприяв формуванню січових загонів у рідному окрузі. Після окупації Карпатської України військами гортистської Угорщини був заарештований. Протримавши його добу в жандармерії, гортисти вивели І.Г. в урочище Широке поле, яке знаходилося між Волівцем і Яблуневим, і розстріляли. Похований на сільському кладовищі.

Література: Лопіт І. Іван Грига – посол Союму Карпатської України // Карпатська Україна і Августин Волошин. Матеріали міжнародної наукової конференції «Карпатська Україна – пролог відродження української держави». – Ужгород: Гражда, 1995. – С.116-120; Белень М. Карпатська Україна у портретах. – Ужгород, 1998. – С.69. **М.М.Вегеш**

Державна Господарська Рада – дорадчий орган уряду Чехословацької республіки для вирішення господарських, соціальних і фінансових справ. Був створений згідно урядового розпорядження 23 грудня 1938. Офіційне ж відкриття ДГР відбулося в січні 1939 у Празі. ДГР мала у своєму складі 65 членів, які призначалися на три роки крайовими урядами федерації. Чехи мали 45 членів, словаки – 15, а українці від Карпатської України – 5 (В.Шандор, В.Тегзе, С.Клочурак, Л.Романюк, М.Бабота). Уряд Карпатської України на чолі з А.Волошином призначив керівником крайових представників до ДГР В.Шандора, який повенен був намагатися «вибивати» потрібні кредити для краю. Автоматично при уряді Карпатської України для розбудови господарського життя діяла крайова Господарська Рада. Головою центральної ДГР був Ян Батя. Завдання ДГР полягало у поданні інформації, розробок, дотацій тощо. До того ж ДГР повинна була утворювати спеціальні комісії фахівців та запрошувати до участі різні фінансово-підприємницькі інституції (Чехословацький Народний Банк, Експортний інститут та ін.). Реально ДГР стала провідним чинником у деяких галузях державного життя і лише зовнішньополітичні події напередодні Другої світової війни не дали можливості реалізувати намічене в повному обсязі.

Література: Шандор В. Спомини. – Т.І. Карпатська Україна. 1938-1939. – Ужгород: Гражда, 1996. – С.175-177; Вегеш М. Карпатська Україна (1938-1939): соціально-економічний і політичний розвиток. – Ужгород, 1993. – С.14-29; його ж: Карпатська Україна 1938-1939 років у загальноєвропейському історичному контексті. – Т.2. – Ужгород, 1997. – С.3-25. **М.Ю.Токар**

Державно-правовий статус Підкарпатської Русі – Карпатської України. Після поразки національно-визвольних змагань у 1918–1919 рр. державно-правовий статус Закарпаття пройшов своєрідну еволюцію, основними етапами якої були: а) автономія в складі Угорщини згідно з законом №10 “Руська Крайна” від 26 грудня 1918 р.; б) рішення Всекарпатських Народних зборів від 21 січня 1919 р. про возз’єднання краю з УНР; в) автономія в складі ЧСР згідно з рішенням Сен-Жерменського мирного договору від 10 вересня 1919 р. Питання приналежності Підкарпатської Русі до Чехословаччини остаточно врегулював мирний трактат в Сен-Жермені. Державно-правовий статус Закарпаття визначався статтями 10–13 названого договору: Стаття 10: “Чехословаччина зобов’язується, що зорганізує територію південнокарпатських русинів в кордонах, визначених Головними союзниками і об’єднаними державами в межах чехословацької держави як адміністративну одиницю, якій буде надано найширше самоуправління, сумісне з цілісністю чехословацької держави. Стаття 11: Територія південнокарпатських русинів буде мати сейм самоуправління. Цей сейм буде мати законодавчу владу у справах мовних, шкільних та релігійних, а також в питаннях місцевого самоуправління та у всіх інших питаннях, який буде наділений законами чехословацької держави. Губернатор русинської території буде призначений президентом Чехословацької Республіки і буде відповідальний русинському сейму. Стаття 12: Чехословаччина погоджується, щоб службовці на русинській території призначались, по можливості, з-поміж населення цієї території. Стаття 13: Чехословаччина гарантує території русинів справедливе представництво в Законодавчих зборах Чехословацької республіки, до яких ця територія буде посылати депутатів, обраних на підставі конституції Чехословацької республіки. Ці депутати, однак, в сеймі Чехословаччини не будуть мати права голосу в жодних законодавчих питаннях, які віднесені до компетенції русинського сейму”. Уряд Чехословаччини, виконуючи рішення Сен-Жерменського договору, ввів основні положення ст.10–13 до Конституції ЧСР, прийнятої 29 лютого 1920 р. Ця Конституція юридично закріплювала державно-правове становище Закарпаття в рамках Чехословаччини. Згідно ст.3 Конституції ЧСР від 29 лютого 1920 р. віце-губернатор спільно з губернатором підписував усі урядові акти. Отже, фактично, в його руках була зосереджена вся повнота влади на Підкарпатській Русі. Губерніальна рада складалася з губернатора, віце-губернатора, 10 обраних членів і 4 членів, призначених урядом ЧСР за пропозицією губернатора. Генеральна рада розглядала всі питання, які стосувалися Підкарпатської Русі. Із вищесказаного видно, що “державно-правові акти (пп.10–13 договору від 10.X. 1919, генеральний статут, конституція та інші), хоч на словах і “гарантували” автономію для Закарпаття, на ділі ж були законодавчими актами, які замість того, щоб забезпечити автономію краю, тут же обмежували її”. 22 листопада 1938 р. чехословацький парламент змінив Конституцію ЧСР від 29 лютого 1920 р., доповнивши її постановами про федеративний устрій. Тоді ж була прийнята окрема Конституційна грамота Підкарпатської Русі, згідно з якою край вважався федеративною частиною ЧСР. Завдяки прийняттю цього Закону, юридичний статус Закарпаття далеко переходив рамки автономії, визначеної в Сен-Жерменському договорі та чехословацькій Конституції 1920 р. Згідно з Конституційним Законом від 22 листопада 1938 р., “членам (його заступникам) Конституційного суду, якого дотепер назначував Президент Республіки на внесок Союму Підкарпатської Русі, назначує Уряд Підкарпатської Русі” (розділ 1, частина 1, артикул 2). Урядову й виконавчу владу на території Підкарпатської Русі “виконує в усіх справах, що належать до компетенції Підкарпатської Русі, тричленний Уряд Підкарпатської Русі, який являється складовою частиною Центрального уряду (артикул 3)”. Згідно з

артикулом 5, “вибори до Союму Підкарпатської Русі будуть переведені до п’яти місяців від оголошення цього закону”, а “перше засідання Союму... скличе до місяця по виборах Президент Республіки до міста, що його визначить Уряд Підкарпатської Русі”. Конституційна поправка (§1) підкреслювала: “1.Підкарпатська Русь є автономною складовою частиною Чехо-Словацької Республіки. 2.Дефінітивну назву автономної території південнокарпатських Русинів установець закон Союму Підкарпатської Русі”. В §2 констатувалося, що “урядову мову та мову навчання в школах на території Підкарпатської Русі встановить Соєм Підкарпатської Русі”. Згідно з §4 глави 2 Конституційної грамоти, у компетенції чехословацького парламенту продовжували залишатися відносини з іншими країнами, питання війни та укладення миру, торговельна і тарифна політика, експорт та імпорт, грошова одиниця, обороноздатність держави, транспорт, комунікації, правне унормування господарських і фінансових справ тощо. У §9 глави 2 цього закону зафіксовано, що “1.У всіх справах, не наведених у §4, законодавчу владу на території Підкарпатської Русі виконує Соєм Підкарпатської Русі, вибраний загальним, безпосереднім, тайним голосуванням згідно з принципом пропорційного представництва”. Соєм Підкарпатської Русі повинен був встановити устрій краю, але “в рамках правного устрою Чехо-Словацької Республіки”. Що стосувалося зміни території краю, то для цього потрібна була згода 2/3 більшості Союму. Автономний уряд Карпатської України, який після рішень Віденського арбітражу перемістився до Хусту, складався з чотирьох міністерств: внутрішніх справ, шкільництва, справедливості (юстиції) і комунікацій. Кожне окреме міністерство мало декілька ресортів (відділів). Міністерство юстиції очолив А.Дутка, шкільництва – А.Штефан, комунікацій – Ю.Ревай (паралельно виконував обов’язки міністра внутрішніх справ). Останнє відомство мало вісім ресортів: господарство, залізниця, пошта, телефон, телеграф, охорона здоров’я, торгівля і промисли, громадські роботи, соціальна опіка. Особистими секретарями А.Волошина були призначені С.Росоха та І.Рогач. В грудні 1938 р. секретарем прем’єр-міністра з політичних питань став С.Ключурак, начальником департаменту персоналом надкомісар М.Лацанич, начальником відділу пропаганди В.Комаринський, начальником департаменту законодавства і застережних справ М.Кочерган, директором фінансів С.Єфремов. 14 листопада 1938 р., тобто ще до прийняття Конституційного Закону від 22 листопада, рішенням Президії Ради Міністрів Підкарпатської Русі була створена служба безпеки, яка підпорядковувалася виключно голові уряду. 15 листопада Президія Поліційної Дирекції звернулася до А.Волошина з приводу створення в Хусті Управління поліції. Прем’єр-міністр згоду дав, однак дещо обмежив її компетенцію, звівши діяльність поліції до “служби розвідчої, заділення поодиноких ресортів та інші праці, зв’язані з відкриттям уряду”. Начальником поліції було призначено надпоручника Ю.Білея. Автономний уряд А.Волошина намагався організувати судову систему та судочинство Карпатської України. Це питання висунулося на перший план після рішень арбітражної комісії у Відні. 9 листопада 1938 р. Верховний суд ЧСР почав діяти в Левочі, а Крайовий суд і Державна прокуратурія перебралися з Ужгороду до Великого Березного. Реорганізація всієї судової системи повинна була завершитися до 1 січня 1939 р. Газета “Нова свобода” повідомляла: “В Хусті буде... вищий суд і вища державна прокуратурія. В Карпатській Україні будуть два красиві суди, в Хусті й Великому Березному. Окружних судів буде 10, а саме: у Великому Березному, Середнім (поки що в Анталовцях), Сваляві, Нижніх Верецьких, Іршаві, Севлюші, Хусті, Воловім, Тячеві й Рахові. На ведучих містах будуть українці, тільки в тих випадках, коли не буде кваліфікованих людей, будуть колишні чужинці. Рівночасно з цією новою організацією судівництва будуть зліквідовані суди приляглих”. 16 січня 1939 р. автономний уряд А.Волошина видав чотири розпорядження щодо організації в краї судової справи. Вони стосувалися процедури судочинства, створення Вищого суду і Державної Прокуратурії, “Про становлення осідків і обводів судів та урядів публичної обвини” та нормативний акт, пов’язаний із виконанням у краї “Закону про охорону республіки”. 21 лютого 1939 р. А.Волошин видав останнє

розпорядження уряду щодо судівництва, згідно з яким деякі села з одного судового округу включалися до іншого. У зв'язку з різким погіршенням міжнародної обстановки і фактичним розпадом Чехословаччини, А.Волошин 14 березня 1939 р. проголосив незалежність Карпатської України, яку наступного дня ратифікував Сойм. До остаточного рішення Союму Карпатської України владу незалежної держави представляли: прем'єр-міністр А.Волошин, Ю.Ревай (закордонні справи), Ю.Перевузник (внутрішні справи), С.Клочурак (господарство), Ю.Бращайко (фінанси і комунікація), М.Долинай (здоров'я і соціальна опіка). 15 березня 1939 р. розпочав роботу Сойм Карпатської України. Головою було обрано А.Штефана, заступниками голови Ф.Ревай і С.Росоху, секретарем М.Кочергана. Наприкінці 30-х років державно-правовий статус Карпатської України пройшов своєрідну еволюцію. До прийняття чехословацьким парламентом Конституційного Закону від 22 листопада 1938 р. про федеративний устрій держави чехів, словаків і закарпатських українців, на території краю діяла Конституція ЧСР від 29 лютого 1920 р., в основі якої знаходились рішення Сен-Жерменського мирного договору. З проголошенням 14 березня 1939 р. незалежності, а 15 березня ратифікації цього рішення Союмом, Карпатська Україна перестала бути суб'єктом федерації, перетворившись у незалежну державу. **М.М.Вегеш**

Долинай Микола Петрович (22.07.1894 – 29.03.1970) – громадсько-політичний діяч Закарпаття. Народився у с.Довге Поле Марамороського комітату (тепер Румунія) в сім'ї греко-католицького священика. Після смерті батька (1896) виховувався в родині свого діда по матері, священика і винахідника жнивarki Августина Енковського (1833-1923), який тоді жив у с.Стеблівка Хустського району. Після закінчення народної школи (1904) був відправлений до Ужгорода в притулок, звідки і поступив до Ужгородської гімназії. Закінчив медичний факультет Будапештського університету (1912-1918), одержавши диплом доктора медицини. Навчаючись у Будапешті, підтримав ідею виходу Закарпаття із складу Угорщини (грудень 1918) і возз'єднання з Україною (21 січня 1919). Був обраний секретарем Центральної Руської Народної Ради. Протягом міжвоєнного періоду працював лікарем в Ужгороді, а в останні роки і керівником лікарні. До 1926 був членом соціал-демократичної партії, а потім вступив до Християнсько-Народної партії, яку очолював А.Волошин (1926-1938). Був у складі делегації від Закарпаття на Віденському арбітражі (2 листопада 1938), а після його закінчення увійшов до складу демілітаризованої комісії, яка діяла в Будапешті. Коли Ужгород було передано Угорщині, М.Д. переїхав до Хуста, де працював за фахом до 15 березня 1939. З його ініціативи футбольна команда «СК Русь» була перейменована в «Український спортивний клуб Хуст». Головою обрали М.Д. Користуючись великим авторитетом серед населення, він був обраний членом Українського Національного Об'єднання (24 січня 1939) та послом до Союму Карпатської України (12 лютого 1939). 9 березня 1939 став заступником міністра, а 15 березня 1939 – міністром охорони здоров'я та соціального забезпечення в уряді Ю.Ревай. Після окупації краю військами Угорщини емігрував до Праги, де працював лікарем (1939-1945). Хоча активною політикою не займався, однак 18 червня 1939 разом з Ю.Бращайком підготував меморіал до угорського уряду, в якому була поставлена вимога територіальної автономії та впровадження в установах української мови. В червні 1945 арештований управлінням контррозвідки «Смерш» і вивезений до Москви. 26 грудня 1945 особлива нарада при НКВС СРСР засудила М.Д. на 5 років виправно-трудоих таборів. клопотання про помилування 6 травня 1946 відхилили. 1 березня 1950 був звільнений з табору і повернувся до Праги. Жив під таємним наглядом чехословацької служби безпеки до самої смерті. Помер і похований у Празі.

Література: Довганич О. Міністри Карпатської України // Науковий Збірник Товариства «Просвіта» в Ужгороді. – Річник IV (XVIII). – Ужгород, 2000. – С.228-230; Пагира В. Закарпатці в діаспорі. Нариси про закарпатських емігрантів. – Ужгород: Патент, 1997. – С.111-112; Белень М. Карпатська Україна у портретах. – Ужгород, 1998. – С.81; Шандор В. Спомини. – Т.2. Карпатська Україна. 1939-1945. – Ужгород, 2000. – С.83-84. **М.М.Вегеш**

Жаткович Григорій Ігнатій Павлович (02.12.1886 – 1967) – громадсько-політичний діяч Закарпаття. Народився в с.Голубине Березького комітату (Свалявський район Закарпатської області) в сім'ї сільського нотаря, згодом головного секретаря американської організації «Соединение». Батьки Г.Ж. переїхали до США (1981), де обрали місцем проживання м.Пассайк (штат Нью Джерсі). Після закінчення початкової і середньої школи в Нью-Йорку, навчався у коледжах св.Вікентія (Нью-Йорк) та св.Духа (Піттсбург), а згодом студіював право в Пенсільванському університеті (Філадельфія). Деякий час працював юридичним консультантом фірми «Дженерал Моторс», а з літа 1918 почав активно займатися політичною діяльністю. Вступивши до «Американської ради угро-русинів», він досить швидко став лідером цієї організації. Саме Г.Ж. очолив делегацію американських русинів на Середньоєвропейському конгресі у Філадельфії (листопад 1918), де закарпатців визнали окремим народом і включили до Середньоєвропейського Державного Об'єднання. Притримуючись прочехословацької орієнтації, Г.Ж. виступив ініціатором скликання Національної ради русинів у Скрантоні, а згодом проведення плебісциту (грудень 1918). Згідно з результатами голосування 67 відсотків опитаних виявили бажання жити в складі ЧСР на правах автономії. Г.Ж. очолив американську делегацію на Закарпаття (лютий 1919), виступив співорганізатором утворення «Руського клубу» в Ужгороді (17 квітня 1919), сприяв об'єднанню народних рад в Ужгороді, Хусті та Пряшеві в єдину Центральну Руську Народну Раду (8 травня 1919), яка прийняла рішення про входження Підкарпатської Русі до Чехословаччини на правах автономії. Г.Ж. разом з А.Бескидом і А.Волошином входив до делегації, яка 23 травня 1919 була прийнята президентом ЧСР Т.Масариком. Останнього ознайомили з рішеннями ЦРНР і довірили представляти інтереси закарпатців на Паризькій мирній конференції. Після включення Підкарпатської Русі до складу ЧСР Г.Ж. був призначений головою Руської автономної Директорії, а згодом першим губернатором краю (квітень 1920). Він вимагав від Праги негайного проведення виборів до чехословацького парламенту, приєднання Пряшівщини до Підкарпатської Русі та практичне вирішення проблеми автономії. Коли ці його вимоги були відкинуті Т.Масариком, Г.Ж. 17 березня 1921 подав у відставку, яку президент ЧСР задовольнив 13 травня 1921. Свою короточасну діяльність на посаді голови Директорії і губернатора краю Г.Ж. детально описав у книзі «Открытие-Экспозе бывшего губернатора Подкарпатской Руси» (1921). Емігрувавши до США, Г.Ж. працював юрисконсультом Піттсбурзької греко-католицької єпархії, ста головою Американської Руської Народної Ради, деякий час редагував журнал «Карпатець» (1941-1943), на сторінках якого інформував читачів про політичне і культурне життя Закарпаття. Спочатку піддавав різкій критиці чехословацький уряд, звинувачуючи його у невиконанні взятих на себе зобов'язань, а згодом, навпаки, проводив прочехословацьку політику. Знаходячись на еміграції, підтримував близькі відносини з А.Волошином, А.Штефаном, братами Брацайками та іншими провідними діячами краю.

Література: Штефан А. За правду і волю: Спомини і дещо з історії Карпатської України. – Друга книга. – Торонто, 1981. – С.230-234, 237-240, 245-250, 258-264; Шандор В. Спомини. – Т.1. Карпатська Україна. 1938-1939. – Ужгород, 1996. – С.27-29, 32-34, 36-40; Магочій П.Р. Формування національної самосвідомості: Підкарпатська Русь (1848-1948). – Ужгород, 1994. – С.179; Павленко Г. Діячі історії, науки і культури Закарпаття. Малий енциклопедичний словник. – Ужгород, 1999. – С.75-76; Пагирия В. Відлуння Карпат. Сторінки історії. – Ужгород, 1994. – С.44-45. **М.М.Вегеш**

Желтвай Віктор Юлійович (1886 – 1963) – громадсько-політичний і культурний діяч Закарпаття. Народився в с.Руські Комарівці Ужанського комітату (Ужгородський район Закарпатської області) в сім'ї священика. Після закінчення гімназії і духовної семінарії в Ужгороді, навчався в Будапештській педагогічній академії. У 1910 був висвячений у сан греко-католицького священика єпископом Ю.Фірцаком, але після висвячення на парафію не

призначався, а став працювати професором Ужгородської учительської семінарії (1910-1925), а згодом був призначений директором греко-католицької семінарії (1925-1934). У 1934 за заявою на ім'я єпископа О.Стойки пішов на пенсію, хоча деякий час продовжував викладати угорську мову в Ужгородській чоловічій семінарії (1934-1936). В.Ж. включився в політичну діяльність відразу після розпаду Австро-Угорської монархії (1918). Був одним з ініціаторів створення Ужгородської народної ради і скликання Всекарпатського конгресу 21 січня 1919, на якому було прийнято рішення про возз'єднання краю з Україною. Редагував газету «Руська Крайна» (1918-1919), в якій під псевдонімом «Вишнянський» опублікував чимало статей. У міжвоєнний період працював редактором газет «Наука» (1919-1923) і «Свобода» (1923-1938), спричинився до заснування товариства «Просвіта», де був членом Президії, та «Учительської Громади». Входив до складу центрального комітету Християнсько-Народної партії (1923-1938). Після окупації південної частини Закарпаття Угорщиною (2 листопада 1938) залишився в Ужгороді, але на запрошення А.Волошина і з метою ознайомлення з діяльністю уряду Карпатської України В.Ж. у січні 1939 виїхав у м.Хуст, де взяв участь у відзначенні 20-річчя з дня проголошення соборності українських земель. За участь у цьому заході 1 квітня 1939 був заарештований угорською жандармерією. Після звільнення повернувся в с.Ляхівці Ужгородського округу, де півтора роки перебував під поліцейським наглядом. У 1947 викликався на допити в Ужгороді у зв'язку з арештом органами радянської служби безпеки єпископа О.Хіри та великої групи священників. Помер у с.Середнє Ужгородського району. Автор праць на релігійну тематику «Живот святих» (1913), «Роздумай то добре!» (1921).

Література: Магочій П.Р. Формування національної самосвідомості: Підкарпатська Русь (1848-1948). – Ужгород, 1994. – С.180; Пагіря В. Світочі карпатського краю. Історичні портрети греко-католицьких священників Мукачівської єпархії. – Мукачево: Елара, 1996. – С.109; Хланта О. Віктор Желтвай: невідомі сторінки біографії, культурно-просвітницької, релігійної і громадсько-політичної діяльності // Науковий збірник Товариства «Просвіта» в Ужгороді. – Річник IV (XVIII). – С.231-233. **М.М.Вегеш**

Задорожний Володимир. Фахівець з історії України, доктор історичних наук (1987), професор (1990), лауреат премії імені академіка І.Крип'якевича (1997), академік Міжнародної Слов'янської академії наук (1998), заслужений працівник народної освіти України (1999), академік Академії наук вищої школи України (2004). Народився 27 квітня 1939 р. у с. Спас Кам'яно-Бузького району Львівської області. Із селян. Закінчив торгово-кооперативну школу у Львові (1958), історичний факультет Ужгородського державного університету (1966) і аспірантуру при кафедрі історії СРСР цього ж вузу (1971). Основні віхи трудової діяльності: на комсомольській роботі (1965-1967), старший лаборант кафедри загальної історії (1967-1968), аспірант (1968-1971), викладач (1971-1973), старший викладач (1973-1975), доцент (1975-1987), професор (1987-1990) кафедри історії СРСР, завідувач кафедрою історії України Ужгородського університету (1990-2000). У 1972 р. у Львівському університеті захистив кандидатську дисертацію „Економічні та культурні зв'язки західноукраїнських земель із Наддніпрянською Україною і Росією в першій половині XIX ст.». У 1987 р. у Київському університеті захистив докторську дисертацію „Розвиток товарного виробництва і торгівлі на західноукраїнських землях у період кризи феодалізму (кінець XVIII – перша половина XIX ст.)». Автор понад 200 наукових, науково-методичних і краєзнавчих публікацій. Головні напрямки наукових зацікавлень: економічна історія західноукраїнських земель; історія економічних і культурних взаємин західноукраїнських земель з Наддніпрянською Україною й Росією XVIII-XIX ст. Одним з перших в українській історіографії дав об'єктивну наукову оцінку спадщині відомих діячів російської культури – вихідців із Закарпаття М.Балудянського, Ю.Гуци-Венеліна, В.Кукольника, П.Лодія, І.Орлая та ін. Під його керівництвом захищено низку докторських і кандидатських дисертацій. Із 1988 р. член спецрад Ужгородського

університету по захисту кандидатських і докторських дисертацій із всесвітньої історії та історії України. Упродовж двох термінів призначався членом експертної ради ВАК України.

М.М.Вегеш

Закарпатське товариство «Просвіта» – культурно-освітнє товариство, яке діяло у Закарпатті у міжвоєнний період (1920-1939). Установчі збори П. відбулися 9 травня 1920 в Ужгороді у приміщенні міського жупанату. На них були присутні 119 делегатів – прихильників українського напрямку в краї. Головою товариства одноголосно було обрано Ю.Брацайка, який незмінно очолював П. Його заступником став А.Волошин. До Головного Відділу ввійшли: В.Гаджега, В.Желтвай, П.Медвідь, М.Стрипський, М.Творидло, А.Штефан, М.Долинай, С.Клочурак, В.Шуба, М.Полянський, І.Чуляк, А.Товт, П.Яцко, Й.Бокшай. Згідно зі Статутом, головна мета товариства полягала в «культурному і економічному піднесенні підкарпатсько-руського народу, передусім виховання його в моральнім і патріотичнім дусі». Головний Відділ створив цілий ряд комісій, які відповідали за різні ділянки роботи: організаційну, по спорудженні в Ужгороді Народного Дому, музейно-бібліотечну, аматорський драматичний гурток, видавничу, театральну, музичну, літературно-науковий відділ, комісію у назвах місцевостей Підкарпатської Русі. Організаційні структури П. Зміцнювались і на 1936 включали, крім централі, 13 філій і 234 читальні – всього 248 структурних одиниць, з них 9 структурних одиниць знаходились на терені Пряшівщини, у Празі, Братиславі та інших місцевостях. При товаристві станом на 1937 діяло 135 театральних гуртків, 94 хори, 44 спортивно-молодіжні організації, 12 духових оркестрів, близько 16,5 чоловік. У роботі Всепросвітянського з'їзду в Ужгороді (17 жовтня 1937) та в маніфестаційному поході взяло участь близько 15 тис. закарпатських українців, які представляли понад 300 населених пунктів краю. При Народному Домі в Ужгороді діяла бібліотека, фонд якої у 1938 налічував 8 тис. книжок, а всього в читальнях П. було близько 40 тис. українських книжок. За час своєї діяльності товариство видало 150 книжок і брошур українською мовою загальним накладом 45- тис. примірників. Особливою популярністю серед народу користувалися щорічні календарі «Просвіти», часописи «Пчілка», «Просвіта», «Світло» та ін. За редакцією І.Панькевича, В.Гаджеги, А.Волошина, В.Бірчака видано 14 випусків (у 12 томах) «Наукового Збірника Товариства «Просвіта» в Ужгороді» (1922-1938). При товаристві діяв «Руський театр товариства «Просвіта», який за неповні 10 років існування дав понад 1200 вистав, переважно української класики. Після захоплення Карпатської України військами гортистької Угорщини П. була ліквідована, а активні просвітяни опинилися в угорських в'язницях і концентраційних таборах. Були розстріляні керівники просвітянських осередків С.Фігура, Я.Завальницький, І.Ващишин, І.Грига та ряд інших. З приходом угорських військ в с.Ізки Волизького округу, почалися масові репресії проти його жителів, які в повному складі входили до П. Як в період угорської окупації краю, так і в часи панування комуністичної системи, про відродження П. не могло бути і мови. Лише навесні 1990 створюються перші осередки П. в Ужгороді та Мукачеві, а в грудні 1990 в Ужгороді відбулася конференція по відродженню товариства, яке очолив кандидат історичних наук Павло Федака. На сьогоднішній день П. в Закарпатті має осередки у всіх районах. Товариство відновило видання календарів «Просвіти» та «Наукового Збірника Товариства «Просвіта» в Ужгороді». За 10 років відроджена П. видала понад 50 книг та брошур, провела десятки наукових конференцій, вечорів, днів пам'яті, присвячених визначним діячам України і Закарпаття.

Література: Федака П. Товариство «Просвіта» і національно-культурне відродження Закарпаття // Календар «Просвіти» на 1995 рік. – Ужгород, 1995. – С.25-32; його ж: Роль і значення товариства «Просвіта» в національному відродженні закарпатських українців // Науковий збірник Товариства «Просвіта» в Ужгороді. – Річник I (XV). – Ужгород, 1996. – С.12-20; його ж: Нарис історії товариства «Просвіта» Карпатської Русі-України. – Ужгород, 1991; його ж: Правда про Народний Дім товариства «Просвіта». – Ужгород, 1992; Вегеш М., Федака

П. Від «Просвіти» до Карпатської України (З історії закарпатських українців у 1918-1919 рр.) / Література до 60-річчя Карпатської України (Із фондів Наукової бібліотеки Ужгородського державного університету). Вибрана бібліографія. – Ужгород, 2000. – С.3-17; Вегеш М.М., Горват Л.В. Сторінки історії Закарпатської «Просвіти» в публіцистиці Василя Гренджі-Донського // Громадсько-політична діяльність Василя Гренджі-Донського (1897-1974). – Ужгород, 2000. – С.27-34. **М.М.Вегеш**

Закарпатський крайовий комітет Комуністичної Партії Чехословаччини – найпотужніша і найвпливовіша ліва політична партія Закарпаття, яка діяла в 1921-1938. Утворена 14-16 травня 1921 на з'їзді КПЧ в Празі внаслідок об'єднання КПЧ і Міжнародної Соціалістичної Партії Підкарпатської Русі. структурно-організаційна база крайкому КПЧ спиралася на 13 окружних секретаріатів, яким підпорядковувався 91 партійний осередок. Діяли також молодіжні комуністичні організації. До керівного складу крайкому КПЧ входили Й.Демко, І.Мондок, Є.Сайдлер, І.Локота та ін. Свої ідеї комуністи пропагували у власних друкованих органах, якими були: «Карпатська правда» (1922-1933, 1935-1938), «Мункаш уйшаг» (1924-1925 угорською мовою), «Календар «Карпатської правди» (1923, 1925, 1927, 1928, 1932, 1933, 1938). Основні вимоги партії, викладені в програмі, зводилися до здійснення пролетарської революції, повалення «буржуазного» державного устрою Чехословаччини, конфіскації та ліквідації великих приватних землеволодінь, тісної співпраці з СРСР. Ставлення крайкому КПЧ до автономії краю було поміркованим, а мовна і національно-культурна приналежність, починаючи із середини 20-х років визначалася однозначно – єдність українського народу, його мови й культури. Виступаючи за возз'єднання Закарпаття з Радянською Україною, комуністи притримувалися легітимних методів боротьби, зокрема участі у загальних парламентських виборах (1924, 1925, 1929, 1935). Послами до чехословацького парламенту обиралися І.Мондок (1924-1929), Й.Гатій (1924-1929), М.Сидоряк (1924-1931), І.Локота (1929-1932), П.Терек (1931-1936), О.Борканюк (1935-1938). На розширеному засіданні крайкому КПЧ (1929) першим секретарем був обраний Е.Кліма, а членами керівного органу Б.Вайс, П.Варга, М.Сидоряк, П.Терек, І.Турянця, О.Борканюк. Партія залишалася на інтернаціональних позиціях, однак проукраїнський напрям серед її членів набирав більш виразного характеру. Із середини 30-х років крайком КПЧ, очолюваний О.Борканюком (1934), висунув тезу про об'єднання лівих сил, сподіваючись очолити цей рух. 4 липня 1938 комуністи взагалі відмовилися від вимоги негайної автономії. Щодо ставлення крайкому КПЧ до чехословацької влади, то в цей час вони хоча й знаходилися в опозиції, але виступали за збереження демократичного устрою держави і непорушність її кордонів. Відкидаючи можливість співпраці з націоналістичними політичними партіями, комуністи прихильно ставилися до діяльності товариства «Просвіта», проводячи спільні культурницькі заходи. Засуджували вони угорський іредентизм, який вимагав приєднання Закарпаття до Угорщини. Проте непослідовність політики комуністів у багатьох державно-правових аспектах, надмірне схиляння перед Радянським Союзом і Комінтерном, античехословацька пропагандистська діяльність призвели до офіційної заборони КПЧ 26 жовтня 1938.

Література: Борканюк О. Чим є для нас Радянський Союз (Вибрані статті, промови, інтерпеляції). – Ужгород: Карпати, 1976. – 340 с.; Нариси історії Закарпаття. – Т.2. (1918-1945). – Ужгород, 1995. – С.181-183; 215-216; Сливка Ю.Ю. Революційно-визвольна боротьба на Закарпатті в 1929-1937 рр. – К., 1960. – 156 с.; співак Б.І. Нариси історії революційної боротьби трудящих Закарпаття в 1930-1945 роках. – Львів, 1963. – 380 с.; Нариси історії Закарпатської обласної партійної організації. – Ужгород: Карпати, 1980. – С.30-105; Вегеш М., Віднянський С. Комуністична партія Закарпатської України // Малий словник історії України. – К.: Либідь, 1997. – С.205. **М.Ю.Токар**

Заклинський Корнило Романович – (01.08.1889 – 01.04.1966) – громадсько-політичний і культурний діяч Закарпаття. Народився в Станіславові (Івано-Франківськ) у сім'ї професора

учительської семінарії. Два роки К.З. вивчав класичну філологію на філософському факультеті Віденського університету, пізніше – українську філологію у Львівському й Чернівецькому університетах. Свою педагогічну діяльність розпочав на Буковині. В цей час К.З. збирав народну творчість, писав вірші, історичні, краєзнавчі та мовознавчі матеріали. Окремими виданнями побачили світ його книги «З вечірньою зорею» (1908) та «Нові пісні» (1914). Найбільш плідний творчий етап у житті К.З. припав на роки його перебування в Закарпатті. Він став активним діячем крайової «Просвіти», «Педагогічного Товариства Підкарпатської Русі», «Етнографічного Товариства Підкарпатської Русі». К.З., працюючи професором Берегівської гімназії (1920-1938), підтримував «Пласт», редагував газету «Берегівський пластун» (1923-1926). К.З. – автор багатьох статей, які друкувалися в різних періодичних виданнях Закарпаття («Наш рідний край», «Пчілка», «Підкарпатська Русь» та ін.). Окремими книжками вийшли «Народні оповідання про давнину» (1925), «Латинсько-руський и русько-латинський словарь для низших гімназій» (1926), «Латинська читанка для другої класи гімназійної» (1926). Після Віденського арбітражу (2 листопада 1938) К.З. разом з гімназією переїхав до Білок. Невдовзі (1939) угорці заарештували його і відправили до концентраційного табору Варюлопош (біля Ніредьгази). Після втручання міжнародних організацій в'язнів було звільнено. Серед них був і К.З., який наприкінці 1939 виїхав до Праги, де продовжив свою педагогічну діяльність. Працював професором української мови й історії в Українській гімназії в Модржанах (1939-1947), а згодом викладав російську мову в одній з середніх шкіл Праги. Перебуваючи в центрі тогочасної закарпато-української еміграції, брав активну участь в діяльності Музею визвольної боротьби України та був останнім головою цієї організації (ліквідована в 1948). Зазнав репресій з боку комуністичної влади Чехословаччини (насилено відправлений на сім місяців до психіатричної лікарні в Богніцях). Після звільнення зосередився на науково-публіцистичній роботі. Свої матеріали друкував на сторінках словацьких журналів, а також в україномовних виданнях «Дукля», «Дружньо вперед», «Нове життя», «Науковому збірнику музею української культури у Свиднику». Помер у Празі, де й похований.

Література: Павленко Г.В. Діячі історії, науки і культури Закарпаття. Малий енциклопедичний словник. – Ужгород, 1999; Химинець Ю. Тернистий шлях до України. – Ужгород: Гражда, 1996. – С.276; Шандор В. Спомини. – Т.І. Карпатська Україна. 1938-1939. – Ужгород: Гражда, 1996. – С.91. **М.Ю.Токар**

Зарубіжна історіографія Карпатської України. Одна з перших праць, в якій йдеться про Карпатську Україну, належить перу німецького вченого, що перебував у дипломатичній місії консула Німеччини в Хусті Г.Гофмана, Аксела Шмідта. Для радянських істориків популярна праця А.Шмідта “Україна. Країна майбутнього” була нічим іншим, як черговою спробою фальсифікувати історію України. Автор простежив історію Карпатської України в загально-українському ракурсі. Об’єктивно оцінивши наслідки Віденського арбітражу 2 листопада 1938 р. для Закарпаття, він відзначив, що навколо краю вміло плели інтриги Польща, Угорщина, Німеччина, СРСР, а “коли Словаччина стала “незалежною”, а Чехія підпала під протекторат Німеччини, Карпатська Україна повисла в повітрі”. В середині березня 1938 р. до Хусту прибув кореспондент італійської газети “Стампа” Тідо Тонеллі. Після зустрічі з А.Волошином і ознайомлення з ситуацією, він у своїх кореспонденціях спростував ці наклепи. В 30–40-х роках з’явилися праці Г.Бальрайха, Краузе-Серволи, М.Корські та інших авторів, в яких давалася оцінка подіям 1938–1939 рр. у контексті загально-європейського історичного процесу. Популярний характер носить праця М.Чулюкідзе “Україна”, яка з’явилася на німецькому книжковому ринку в лютому 1939 р., тобто ще до виборів у Карпатській Україні. Були завершені цілий ряд науково-популярних видань, зокрема, “Карпатська Україна”, “Українська література на службі своєї нації”, що свідчило про актуальність “української проблеми”. Свої думки з приводу короточасного існування Карпато-української держави виклав С.Росоха. Вищеназвані автори високо оцінили сам факт утворення незалежної

Карпатської України, однак для них є характерним односторонній підхід до цього унікального явища. На відміну від них, у проугорському дусі написані роботи керівника терористів М.Козми і Т.Ортутая. Вони намагалися виправдати експансіоністську політику гортистської Угорщини стосовно краю. Угорський дослідник В.Балог-Берій ідеалізував діяльність М.Козми. Оригінальні думки висловив у своїй праці, яка була опублікована в березні 1939 р., професор Клузьського університету (Румунія) Д.Софронія. Автор влучно підмітив, що українці в Чехословаччині дещо не вчасно почали висувати свої вимоги, бо країна, починаючи з травня 1938 р., перебувала в глибокій кризі. Якщо до цього додати, що в результаті Віденського арбітражу Карпатська Україна втратила свою південну частину, а в середині держави готувалася “змова”, то результат мав би бути закономірним – загибель. Д.Софронія справедливо писав, що “рутенська проблема” налякала Варшаву, яка боялася піднесення національно-визвольної боротьби з боку українців Галичини. В 50–90-х роках дослідження з різноманітних проблем історії Закарпаття з’явилися в Німеччині, Франції, Угорщині, Польщі, Чехії, Словаччині, колишній Югославії, США і Канаді. Помітною сторінкою німецькомовної історіографії про Україну і Закарпаття є праця Н.Коцауера “Карпатська Україна у поміжвоєнний період”. Чільне місце історія краю посідає у праці німецької дослідниці з Бонна І.Фляйшхауер. Автор розглядає історію Закарпаття через призму підписання радянсько-німецького пакту про ненапад 1939 р. В центрі уваги німецького дослідника Д.Злепка знаходилися польсько-угорські відносини з жовтня 1938 р. до 15 березня 1939 р. Значний джерельний матеріал міститься у статті Д.Злепка “Українське питання у 1938–1939 роках і Третій Райх”, опублікованій у 1994 р. Близькими до праць Д.Злепка, перш за все, за обсягом використаних джерел, є роботи Й.Гоєнша. Вчений проаналізував вересневу кризу 1938 р. в Чехословаччині, територіальні претензії Польщі до Словаччини, хвилювання Будапешту з приводу ідеї створення польсько-словацької федерації. Він висвітлив хід і наслідки Мюнхенської конференції, переговорів у Комарно, Віденського арбітражу. Окремі аспекти історії Карпатської України та діяльності А.Волошина піднімали німецькі історики І.Жегуц та М.Лабунька. Змістовним є дослідження угорського історика Д.Ранкі. У його праці акцентується увага на зусиллях Угорщини щодо проведення плебісциту в Карпатській Україні, наслідках Віденського арбітражу, переговорах між Німеччиною і Угорщиною 15 жовтня 1938 р. у зв’язку з прагненням останньої захопити Закарпаття. Автор зупинився на політиці урядів Югославії і Румунії – членів Малої Антанти – по відношенню до ЧСР. Соціально-економічні і культурні умови розвитку Закарпаття в перші місяці угорської окупації дослідив Л.Тілковскі. Окремі питання історії Карпатської України знайшли висвітлення в працях О.Русина. Великий вклад у дослідження історії зовнішньополітичної діяльності Угорщини наприкінці 30-х років внесла відома угорська дослідниця М.Адам. Нею опубліковані невідомі раніше архівні документи, які проливають світло на цілий ряд проблем історії Закарпаття. Вона вважає, що проукраїнська політика уряду А.Волошина відродила в керівників Третього Рейху надії на можливість створення ідеї “Великої Соборної України”, для якої Карпатська Україна могла стати П’ємонт. М.Адам детально описала угорські плани щодо окупації Закарпаття. Вся надія, згідно них, покладалася на терористів, які повинні були своїми акціями викликати замішання в краї, а заздалегідь створений “Руський Народний Комітет” мав попросити військової допомоги. Акцію дали згоду підтримувати польські збройні сили. Історія Закарпаття в контексті другої світової війни займає чільне місце в праці відомого вченого із Сорбоннського університету (Париж, Франція) В.Косика. Про роль ОУН в розвитку політичних подій кінця 30-х років у Закарпатті писали З.Книш, Ю.Пундик, М.Плав’юк. В американській історіографії авторами праць про Карпатську Україну є П.Р.Магочій, І.Лисьяк-Рудницький, В.Маркусь, П.Стерчо, В.Шандор, М.Пап та ін. Американський вчений, який викладає в Торонто, П.Р.Магочій – автор фундаментальної монографії “Формування національної самосвідомості: Підкарпатська Русь (1848–1948)”. У 1994 р. українське

видавництво “Основи” та Інститут державного управління і місцевого самоврядування при Кабінеті Міністрів України видали двотомник І.Лисяка-Рудницького “Історичні есе”, до якого ввійшли основні праці відомого американського дослідника історії України. На сторінках цієї великої за обсягом праці (1127 с.), вчений не залишив поза своєю увагою історію Закарпаття кінця 30-х років. Перші праці І.Лисяка-Рудницького про Карпатську Україну з’явилися вже в 1939 р. Відразу по свіжих слідах трагедії Карпатської України, 30 березня 1939 р., часопис “Нація в Поході” опублікував його статтю “Карпатській Україні”. Серед дослідників історії Карпатської України особливе місце посідає наукова спадщина відомого американського історика, уродженця Закарпаття, П.Стерча. Він – автор кількох десятків праць з історії Карпатської України. Хоча головна увага ним зверталася на висвітлення міжнародного становища Закарпаття, однак П.Стерчо також детально проаналізував внутрішньополітичний розвиток краю, зокрема, руйнівний вплив на нього безперервних нападів угорських і польських терористів, яскраво описав захист молоді країни від військ агресора, доводячи, що репресії проти її захисників були грубим порушенням міжнародних правових норм. Автор наводить поіменний список загиблих оборонців краю, великий статистичний матеріал, окремі документи. Карпатська Україна в планах Німеччини і СРСР знаходилася в центрі уваги американського дослідника М.Папа. Оригінальні думки висловив у своїх працях В.Шандор. Він першим зробив спробу дати відповідь на такі дискусійні питання, як бої карпатських січовиків з чеським військом 13–14 березня 1939 р., мотиви орієнтації уряду А.Волошина на Німеччину, суперечності в українському таборі, зокрема, підготовка змови з боку молодих націоналістів проти карпато-української влади. На науково виважених фактах, широких узагальненнях і роздумах про велич і трагедію Карпатської України, написані праці відомого американського політолога та історика, професора університету ім. Лойоли в Чікаго, головного редактора “Енциклопедії української діаспори” В.Маркуся. У центрі зацікавлень дослідника знаходилися такі питання, як боротьба закарпатських українців за надання краю автономних прав, виникнення і діяльність Карпатської Січі, реакція організацій української діаспори на розвиток політичних подій в Карпатській Україні, угорська окупація Закарпаття і репресії гортистів щодо його населення, діяльність А.Волошина тощо. Визначним здобутком зарубіжної, зокрема американської, історіографії є видання багатотомної “Енциклопедії Українознавства”, на сторінках якої чимало місця відведено історії Карпатської України. Її автори стисло висвітлили такі питання, як наслідки Віденського арбітражу для Закарпаття, Організація Народної Оборони Карпатська Січ, політичний статус Карпатської України. Канадський історик О.Баран – автор цілого ряду праць, в яких намагався з’ясувати взаємовідносини між українцями і чехами в складі єдиної федеративної держави та окупацію краю військами гортистської Угорщини. Загальну характеристику політичних процесів у Карпатській Україні зробили канадські історики О.Субтельний і А.Жуковський. Релігійні відносини в Карпатській Україні досліджував відомий історик історії церкви із Риму А.Пекар. В монографії “Нариси історії церкви Закарпаття” він зробив аналіз розвитку православного руху в краї, охарактеризував становище греко-католицької церкви після Віденського арбітражу, коли вона була поділена між Угорщиною та Чехословаччиною. Польський історик М.Войциховський, розглядаючи німецько-польські відносини в 1933–1938 рр., довів, що в травні 1938 року вони не були настільки дружніми, щоб Польща мала який-небудь вплив на Третій Рейх. Автор простежив основні етапи зовнішньої політики Польщі, акцентуючи увагу на відносинах з Югославією і Румунією, які намагалися притримуватись нейтралітету. М.Войциховський детально описав зближення між Угорщиною і Польщею, яке, на думку правлячих кіл цих країн, мало завершитися встановленням спільного кордону. Польща, вважає автор, радила угорському уряду постійно тиснути на ЧСР. Що стосується Угорщини, то вона не завжди знайомила Варшаву із своїми планами. Польський дослідник М.Козмінський розглянув польсько-угорські відносини напередодні другої світової війни. Різноманітні

проблеми історії Закарпаття піднімалися в працях дослідників Чехії та Словаччини. Переважна більшість чеських і словацьких істориків справедливо вважає, що Мюнхенська конференція 29–30 вересня 1938 р. перетворилася в трагедію Чехословаччини (В.Крал, Ф.Лукаш, Р.Квачек, І.Ванат, Л.Сушко, Я.Кокошка, М.Мушинка, Т.Беднаржова). В центрі уваги істориків колишньої Югославії знаходились питання взаємовідносин між Карпатською Україною та українцями Югославії. Про це писали Р.Мизь, В.Паплацко, М.Цап, Я.Олеяр, Д.Латяк.

М.М.Вегеш

Карпатська Україна в мемуарах. За цілі десятиліття панування однопартійної системи в колишньому СРСР, учасники Карпатської України не мали можливості поділитися своїми думками про особисту участь в утвердженні Карпато-української держави та захисті її під час агресії гортистської Угорщини. Таку можливість вони одержали тільки на початку 90-х років. На противагу їм, за кордоном перші спогади з'явилися вже в 1939–1940-х роках. Піонерами в цьому відношенні стали автори збірника “Карпатська Україна в боротьбі”, який побачив світ у Відні в 1939 р. Наступного року опублікував свої спогади відомий український письменник, очевидець закарпатських подій В.Бірчак («Карпатська Україна: спомини й переживання»). Одним із перших, хто почав досліджувати історію Карпатської України, був О.Ольжич. Цю проблему він піднімав у статтях мемуарного характеру “Вояки-будівничі” та “Український націоналізм”. Величезний вплив ідеології українського націоналізму на розвиток політичного життя в Карпатській Україні відзначають у своїх спогадах Д.Андрієвський, А.Дад, М.Капустянський, А.Мельник, С.Росоха. Спробу акумулювати своє розуміння історії Закарпаття з найдавніших часів до наших днів зробив Ю.Химинець. Заслужують на увагу спогади відомого закарпатського поета, редактора газети “Нова свобода” В.Гренджі-Донського, підготовлені до друку видавництвом “Карпатського Союзу” в США. Автор спогадів висловив свої міркування з приводу наслідків конференції в Мюнхені (29–30 вересня 1938 р.), Віденського арбітражу (2 листопада 1938 р.), описав евакуацію з Ужгороду, дав оцінку діяльності автономних урядів А.Бродія і А.Волошина тощо. На сторінках спогадів В.Гренджі-Донського знаходимо відомості про боротьбу карпатських січовиків з угорськими і польськими терористами, антиукраїнську діяльність проугорської “п’ятої колони”, наводиться цікавий статистичний матеріал про соціально-економічне і культурне становище краю. Всі шість засідань Союму детально описав і дав їм високу оцінку С.Росоха. Оборонні бої на різних ділянках фронту і героїзм карпатських січовиків описали у своїх спогадах М.Бандусяк, В.Ком’яті, В.Костак, Ф.Попович, С.Росоха, Ф.Сас, Є.Стахів, С.Сулятицький, Г.Яворенко, О.Волянський, Я.Голота, С.Єфремов, М.Кульчицька, І.Маргітич, С.Пап, В.Поштак, М.Чумалівський та ін. Репресії гортистів по відношенню до місцевого населення і встановлення жорстокого фашистського режиму на території Карпатської України знайшло своє відображення у спогадах Л.Баботи, Р.Борковського, Ф.Іванчо, О.Пайкоша, С.Папа, П.Потушняка, М.Чирського, В.Гренджі-Донського, Ю.Химинця та ін. Про масові переходи польсько-чеського кордону українцями з Східної Галичини в Карпатську Україну наприкінці 30-х років та про їх участь в розбудові держави, писали у своїх спогадах Д.Куп’як і В.Онуфрик. Вони твердили, що в українському таборі були відсутні суперечності, однак протилежної точки зору притримуються М.Бандусяк, Г.Божок, П.Кореневич, С.Решетило, І.Сарвадій, В.Шандор, С.Сабол (Зореслав). Вони вважають, що не чехи, а січовики, зокрема члени ОУН, виступили ініціаторами захоплення чеської зброї, що вилилося у кровопролитні бої 13–14 березня 1939 р. Названі автори вважають, що радикально настроєні керівники Карпатської Січі готували державний переворот з метою скинення уряду А.Волошина, який вважали надто ліберальним і малоенергійним. В.Шандор першим ґрунтовно дослідив діяльність Представництва уряду Карпатської України в Празі, Державної Господарської Ради, Чехо-Словацького закордонного інституту, делегації УНО тощо. Окремі аспекти історії Карпатської України знайшли своє відображення у спогадах А.Кущинського, С.Клочурака, В.Маркуся, М.Папа, А.Штефана,

М.Химинець, М.Ігнатишин-Логуш, Є.Мацяха. Спогади про А.Волошина, Ф.Тацинця, М.Колодзінського, З.Коссака, О.Блестіва, Д.Климуша та багатьох інших опублікували М.Бандусяк, Г.Блестів-Корж, М.Вайда, В.Герзанич, А.Дад, А.Кущинський, В.Лар, М.Могорита, Ф.Сас, А.Штефан та ін. Оцінку діяльності членів ОУН в Карпатській Україні зробив С.Ленкавський. **М.М.Вегеш**

Климуш Дмитро Іванович – (07.10.1897 – 1959) – громадсько-політичний і військовий діяч Закарпаття. Народився в с.Ясіня Марамороського комітату (Рахівський район Закарпатської області) в багатодітній заможній селянській сім'ї. Закінчив три класи народної школи у рідному селі, опісля працював у батьківському господарстві, а також лісорубом та бокорашем. Учасник Першої світової війни (1915-1918). Воював на східному та італійському фронтах. Двічі був поранений. Учасник Гуцульського повстання. Брав участь у поході січових стрільців на Мараморош-Сигет, де потрапив у полон до румунів (1918-1919). Коли Закарпаття ввійшло до складу ЧСР, мобілізований в чехословацьку армію. Продовжував службу в Ужгороді та Севлюші (Виноградів). Демобілізувався у званні старшини. Працював касиром у Ясінянській філії Підкарпатського банку (1921-1923), виступив одним із засновників спортивно-виховного товариства «Січ» (1923), пізніше його голова (1927-1928). Член соціал-демократичної партії (1923-1938), секретар її ясінянської організації (1927), а згодом член окружного представництва від цієї партії (1937). На пропозицію секретаря А.Волошина І.Рогача Д.К. було доручено очолити Збройні Сили Карпатської України – Організацію Народної Оборони Карпатську Січ. Вніс великий вклад у реорганізацію Карпатської Січі: створено рефентури, окружні команди. Головна Команда, яку очолював Д.К., провела за час існування два з'їзди. Карпатська Січ відіграла велику мобілізуючу роль в боротьбі проти руйнівних дій польських і угорських терористів, зробила відчайдушний опір агресору 15-16 березня 1939. Після окупації Закарпаття угорськими військами Д.К. залишився в рідному селі, перебуваючи під постійним жандармським наглядом. До 1944 працював на лісопильному заводі своїх братів. З приходом Радянської Армії 8 грудня 1944 був заарештований і висланий в Єнакієво Донецької області. Після звільнення в січні 1947 працював в с.Ясіня бухгалтером ліспромгоспу. 11 квітня 1947 заарештований вдруге за «антирадянську діяльність» і засуджений Особливою нарадою при Міністерстві Держбезпеки СРСР на 8 років таборів. Покарання відбував у Ангарському таборі Іркутської області Росії. Звільнений 26 липня 1955. Помер і похований в с.Ясіня. Реабілітований 2 лютого 1993. З нагоди 100-літнього ювілею від дня народження Головного Команданта Карпатської Січі у Ясіня відкрито пам'ятник-погруддя Д.К. (автор М.О.Белень).

Література: Климуш – головний командант «Карпатської Січі». Документи, спогади, вірші. – Ужгород, 1997; Довганич О. Головний командант Карпатської Січі (До 100-річчя з дня народження Дмитра Климуша) // Календар «Просвіти» на 1997 рік. – Ужгород, 1997. – С.63-65; Белень М. Карпатська Україна у портретах. – Ужгород, 1998. – С.94-97; Павленко Г.В. Діячі історії, науки і культури Закарпаття. Малий енциклопедичний словник. – Ужгород, 1999. – С.91. **М.М.Вегеш**

Колодзінський Михайло Франьович – (26.07.1902 – 18.03.1939) – український політичний і військовий діяч. Народився в с.Поточище Городенківського повіту (Городенківський район Івано-Франківської області) в селянській сім'ї. Закінчив Коломийську гімназію (1924), правничий факультет Львівського університету і старшинську школу польського війська (1928). Член Української Військової Організації (1922), військовий референт першої Крайової Екзекутиви на західноукраїнських землях (лютий 1929). У січні 1932 М.К. заарештований у Львові польською поліцією за виступ перед молоддю з лекцією «Націоналісти і військове виховання» і більше року перебував в ув'язненні. Завдяки опублікованим працям «Українська військова доктрина», «Воєнне положення і стратегічне значення Закарпаття», «Іван Богун», «Польське повстання 1863 р.», «Залізнична комунікація в

СССР», «Боротьба італійців за незалежність і соборність», «Партизанська війна» зарекомендував себе як один з визначних теоретиків військового мистецтва в Європі. М.К. одним із перших прибув на Закарпаття і активно включився в процес формування Збройних Сил молоді Карпато-Української держави. У Карпатській Україні, де очолював військовий (таємний) штаб Карпатської Січі, діяв під псевдонімом «полковник Гузар». Під час кровопролитних сутичок 13-14 березня 1939 в Хусті між січовиками і чеським військом обороняв січову гостинницю. Припинив опір тільки після наказу А.Волошина. М.К. був одним із небагатьох дійових керівників Карпатської Січі, хто відмовився прийняти угорський ультиматум про припинення боротьби. «У словнику українського націоналіста нема слова «капітулювати». Сильніший ворог може нас у бою перемогти, але поставити нас перед собою на коліна ніколи!» – така була відповідь М.К. Після бою з угорцями на Красному полі 15 березня 1939 він разом зі своїм товаришем З.Коссаком-Тарнавським відступав у напрямку до Солотвина. Його, важкопораненого, угорці догнали і вбили.

Література: Колодзінський Михайло // Довідник з історії України: Видання в трьох томах. – Т.2. – К., 1995. – С.64-65; Федина В. Полковник Михайло Колодзінський-Гузар – борець за незалежність Карпатської України // Науковий Збірник Товариства «Просвіта» в Ужгороді. – Річник IV (XVIII). – Ужгород, 2000. – С.93-97; Чернописький М. Священний героїзм Михайла Колодзінського // Там само. – С.97-102; Белень М. Карпатська Україна у портретах. – Ужгород, 1998. – С.103; Вегеш М.М. Полковник Михайло Колодзінський-Гузар у Карпатській Україні // Визвольний шлях. – 1993. – Кн.8. – С.955-957; Вегеш М.М., Горват Л.В. Карпатська Україна 1938-1939 років в портретах. – Ужгород, 2000. – С.27-32. **М.М.Вегеш**

Комуністична партія Закарпатської України – політична партія, яка діяла на Закарпатті з 19.10.1944 по 15.12.1945. Створена на установчій конференції в Мукачеві. Була правонаступницею Закарпатського крайового комітету КПЧ (1921-1938). Установча конференція постановила об'єднати всі осередки в одну комуністичну організацію і обрала Центральний Комітет, до складу якого увійшло 23 чол.: С.Борканюк, О.Тимко, І.Ваш, М.Климентюк, І.Ловга та ін. Першим секретарем ЦК КПЗУ став І.Туряниця, його заступником – Д.Тарахонич, а секретарями – С.Вайс та І.Ледней. Офіційним друкованим органом КПЗУ стала газета «Закарпатська правда», перший номер якої вийшов у світ 5 листопада 1944. Головним своїм завданням партія вважала возз'єднання Закарпатської України з Радянською Україною, а тому зобов'язала своїх членів очолити рух народних мас за єдність українського народу і найближчим часом вирішити соціально-економічні та національно-культурні проблеми через призму радянзації краю. На ділі це означало створення різноманітних комітетів, які займалися конфіскацією приватних землеволодінь і створенням на їх основі колективних сільських господарств, ліквідацією «Просвіти» і «Пласту» та організацією відповідних комуністичних молодіжних організацій тощо. Першочерговим завданням членів КПЗУ стала тотальна більшовизація суспільства за допомогою силових структур. Крім того проводилася посилена чистка новоприйнятих комуністів, зважаючи на особливості «нещодавнього перебування у складі іноземної держави». Враховувалась також участь у діяльності інших політичних партій, які існували в Закарпатті у 20-30-х роках. Діяльність КПЗУ носила глибоко революційний характер, ідеалізувалися заслуги Червоної Армії та комуністів у визволенні краю. У своїй діяльності КПЗУ спиралася на створювані масові профспілкові, молодіжні культурно-мистецькі та спортивні організації. З ініціативи КПЗУ протягом 1944-1945 проводилися масові збори, мітинги, конференції, з'їзди робітників, селян, педагогів, працівників культури та ін. Велику роботу було проведено під час підготовки і проведення Першого з'їзду народних комітетів, який ухвалив Маніфест про возз'єднання Закарпатської України з Радянською Україною (26 листопада 1944). Внаслідок виконання цього свого основного завдання і непередбачуваності накреслених подальших програмних положень, існування КПЗУ як окремої партійної структурно-організаційної одиниці ставало

недоцільним. 15 грудня 1945 ЦК ВКП(б) вирішив вважати можливим прийняття КПЗУ до складу ВКП(б) і переведення членів КПЗУ у члени ВКП(б). Проте це рішення викликало чергову хвилю партійно-політичної чистки кадрів, про що промовисто свідчать факти (всього 38 відсотків членів КПЗУ стали членами ВКП(б)). Замість ЦК КПЗУ був призначений обласний комітет КП(б)У, а 5 січня 1946 затверджений його новий склад.

Література: Макара М.П. Закарпатська Україна: шлях до возз'єднання, досвід розвитку (жовтень 1944 – січень 1946 рр.). – Ужгород, 1995. – С.19-28; Нариси історії Закарпатської обласної партійної організації. – Т.І (1918-1945 рр.). – Ужгород: Карпати, 1968. – С.297; Нариси історії Закарпатською обласної партійної організації. – Ужгород: Карпати, 1980. – С.133-149; Того дня зійшло сонце возз'єднання: минуле і сучасне (упорядник О.Д.Довганич). – Ужгород: Госпрозрахунковий редакційно-видавничий відділ комітету інформації, 1997. – С.3-57; Вегеш М., Віднянський С. Комуністична партія Закарпатської України // Малий словник історії України. – К.: Либідь, 1997. – С.205. **М.Ю.Токар**

Конференція в Комарно (9-13 жовтня 1938 р.). Угорська дипломатія, маючи підтримку фашистських держав на чолі з Німеччиною, висунула важкі для Чехословаччини умови: негайно повернути землі, заселені угорцями (брався за основу перепис 1910 р., коли кількість угорців значно перебільшувалася), провести плебісцит на територіях із змішаним населенням, надати право на самовизначення всім іншим народам. Переговори в Комарно не принесли ніяких позитивних результатів. Вони були зірвані з вини Угорщини. Чехословаччина не могла прийняти угорські умови, бо під час перепису 1910 р. “комісари малярської влади вписували до рубрики малярської народності усіх, що вміли говорити по малярськи, притім однак вписували й релігію”. 14 жовтня 1938 р. представники угорської делегації офіційно заявили, що Угорщина “переговори перериває, бо на основі чехословацьких передумов не може їх далі вести”. Після зриву переговорів у Комарно настав новий етап у вирішенні “чехословацької проблеми”. Угорщина, звинувативши Чехословаччину у небажанні йти на поступки, звернулася до Італії та Німеччини, щоб ці країни виступили арбітрами. Великобританія і Франція заявили про свою незацікавленість даною проблемою. Б.Муссоліні порадив угорцям “негайною нотою вимагати термінового скликання конференції чотирьох великих держав, вказавши, що нема ні маленьких надій на відновлення безпосередніх двосторонніх переговорів, і підкресливши, що затримка з вирішенням питання створить загрозу миру”. До цього Б.Муссоліні додав, що “при першій же вимозі літаки (італійські – М.В.) будуть негайно перекинуті в Угорщину. Вони знаходяться в повній готовності, і до Будапешта їм потрібно півтори літніх години”. У розмові з новим міністром закордонних справ ЧСР Ф.Хвалковським Гітлер “висловив свій жаль, що досі ще не було вирішено питання малярської меншості в Чехословаччині”. У розмові з послом Угорщини в Берліні Д.Стояї Г.Герінг намагався заспокоїти угорців і “висловив впевненість, що Угорщина і без війни поверне свої території”. Засідання арбітражної комісії було призначено на 2 листопада 1938 р. **М.М.Вегеш**

Коссак Зенон (01.04.1907 – 18.03.1939) – український політичний і військовий діяч. Народився у м.Дрогобичі (тепер Львівська область). Навчаючись у місцевій гімназії, був обраний головою «Організації Вищих Кляс Українських Гімназій». У 1926-1928 навчався на правничому факультеті Львівського університету, активно співпрацюючи з такими виданнями, як «Студентський вісник», «Львівський науковий вісник», «Вісник». Член Проводу Спілки Української Націоналістичної Молоді (1928), член Організації Українських Націоналістів (1929), референт Крайової Екзекутиви ОУН на західноукраїнських землях (1929), заступник бойового референта Р.Шухевича (1930). Організована ним бойова група Української Військової Організації в Дрогобичі організувала цілий ряд терористичних актів проти окремих представників польських властей у Бориславі, Трускавці, Городенку (1931-1932). Польський суд у червні 1933 засудив З.К. на 7 років ув'язнення за діяльність в ОУН. Остаточний вирок йому був винесений 31 січня 1934 у Львові – 8 років ув'язнення із зарахуванням перебування

під слідством. Покарання відбував у в'язницях Львова та Вронок (Познанське воєводство Польщі), де завершив працю «44 правила життя українського націоналіста» (1934-1938). У червні-вересні 1939 З.К. брав участь у розробці плану втечі С.Бандери з в'язниці у Вронках, внаслідок чого був заарештований і перебував під слідством до кінця листопада 1938. В Карпатську Україну З.К. прибув у грудні 1938 і діяв під псевдонімом «Тарнавський». В Карпатській Січі йому було присвоєно звання поручника. В 1938-1939 він очолював субреферат ідеології у відділі преси і пропаганди, очолюваному В.Комаринським, як ідеологічний референт друкувався в газеті «Нова свобода». Проводив безпосередню військову підготовку в Карпатській Січі: був інструктором на підстаршинських курсах, а також у жіночих відділах з медицини та розвідки. Виступив одним з організаторів II Січового з'їзду в Хусті (19 лютого 1938). Брав участь у боях між січовиками і чеським військом у Хусті (13-14 березня 1939), на Красному полі (15 березня). Розстріляний угорцями під час відступу поблизу Солотвина разом з М.Колодзінським.

Література: Пирович В. Діяльність Зенона Коссака-Тарнавського в Карпатській Україні // Науковий Збірник Товариства «Просвіта» в Ужгороді. – Річник IV (XVIII). -Ужгород, 2000. – С.102-105; Коссак Зенон // Довідник з історії України: Видання в трьох томах. – Т.2. – К.,1995. – С.96-97; Вегеш М.М., Сміян К.П. Організація Українських Націоналістів і Закарпаття (1929-1939) //Нариси історії національно-визвольного руху в Галичині та Волині напередодні і в роки Другої світової війни (1939-1944). – Ужгород, 1998. – С.74-102.

М.М.Вегеш

Кукуруза Павло (04.03.1896 – 14.02.1978) – культурно-освітній діяч Закарпаття. Народився в Новій Ушиці, що на Кам'янець-Подільщині. Після здобуття середньої освіти в Переяславі, вступив до Кам'янець-Подільського університету (1917). Займався видавничою справою у видавництві Подільської губернської управи, паралельно з чим приводив активну діяльність по створенню читалень «Просвіти» і драматичних гуртків. Не сприйнявши більшовицької революції, П.К. емігрував спочатку до Варшави, а згодом до Ужгорода. В 1922 відкрив тут власне видавництво. У вільний від роботи час займався бджільництвом, організувавши в Ужгороді товариство «Рій». Упродовж 1923-1926 за його сприяння видавалися журнал «Підкарпатське пчолярство», місячник «Пчолярство» та підручники для пасічників. Крім того П.К. працював у редакції популярного молодіжного журналу «Пчілка». Протягом міжвоєнного періоду брав участь в багатьох, культурницьких заходах, що проводилися товариством «Просвіта». Будучи членом «Педагогічного Товариства», докладав чимало зусиль для редагування методично-педагогічної літератури. Також редагував «Літературний листок», що виходив як додаток до газети «Свобода», альманахи і календарі «Просвіти:» й видав власні праці з природознавства, географії та рослинництва. Загалом за його участі упродовж 1923-1938 видано близько 80 книжок. До того ж П.К. був постійним членом керівництва просвітянської бібліотеки та видавництва в Ужгороді. Після Віденського арбітражу (2 листопада 1938) брав участь в евакуації українських бібліотек та архіву Крайового уряду з Ужгорода до Хуста. В 1939 був призначений А.Волошином на посаду державного бібліотекаря й керівника Архіву Карпатської України. В березні 1939 П.К. був заарештований угорською владою і за участь в національно-визвольних змаганнях закарпатських українців висланий з території краю. Однак, виїхавши до Чехії, потрапив до рук німецьких фашистів, які відправили його на примусові роботи поблизу Берліна. Упродовж 1941-1943 П.К. працював технічним редактором в культурно-науковому видавництві Українського Національного Об'єднання, що знаходилося в Празі. Тут його знову заарештували і вислали до концентраційної табору в Терезієнштадті (1943-1945). Після звільнення Л.К. переїхав до Мюнхена, де продовжив займатися видавничою справою в Українському технічно-господарському інституті (1945-1949). У 1949 емігрував до США і оселився в місті

Міннеаполіс штату Міннесота. Похований на українському кладовищі св. Андрія в Бавнд Бруці штату Нью Джерсі.

Література: Гренджа-Донська З. Павло Кукуруза – редактор і видавець (1896-1978) // Календар «Просвіти» на 1996 рік. – Ужгород, 1996. – С.59-64. **М.Ю.Токар**

Лар Василь Васильович (04.12.1892 – 15.12.1983) – культурно-освітній і релігійний діяч Закарпаття. Народився в с.Золотарево Марамороського комітату (Хустський район Закарпатської області). Після закінчення Ужгородської духовної семінарії був висвячений в сан греко-католицького священника (26 травня 1918) і душпастирював у ряді парафій Закарпаття. У с.Верхні Верецьки (Верхні Ворота Воловецького району) спричинився до утворення осередку «Просвіти» та антиалкогольного товариства «Тверезість». Учасник і співорганізатор просвітянських з'їздів та один з організаторів збору коштів на будівництво «Народного Дому» в Ужгороді. Протягом міжвоєнного періоду працював професором і директором Ужгородської греко-католицької жіночої вчительської семінарії (до 15 березня 1939). Член «Товариства греко-католицьких священників», організованого єпископом Д.Няраді (1939). Проводив велику агітаційну роботу під час виборів до Союзу Карпатської України, був включений до складу Центрального проводу Українського Національного Об'єднання (січень-березень 1939). Під час нападу Угорщини на Карпатську Україну особисто роздавав зброю семінаристам і благословив їх на боротьбу з агресором. Невипадково, що його прізвище, як свідчать угорські документи, ще в листопаді 1938 було внесено до «Списку українців, які намагалися шкодити мадярському і мадяро-руському народу». З приходом угорців був заарештований і ув'язнений в концтабір Варюлопош. Завдяки клопотанню єпископа О.Стояки був звільнений і емігрував спочатку в Прагу, а потім до США. Служив парохом Собору Непорочного зачаття Пречистої Діви Марії в Філадельфії, а згодом парохом церкви св.Петра і Павла в Анонсії. Ще за життя З.Л. одна з вулиць цього міста носить його ім'я (1981) Помер в будинку для перестарілих в м.Ленсдейл.

Література: Вегеш М.М. Історичні монографії та дослідження. Т.І. Закарпаття в контексті центральноєвропейської політичної кризи напередодні Другої світової війни. – Київ-Ужгород, 1998. – С.327-328; Белень М. Карпатська Україна у портретах. – Ужгород, 1998. – С.106-108; Пагирия В. Закарпатці в діаспорі. Нариси про закарпатських емігрантів. – Ужгород, 1997. – С.32-33; його ж: Світочі карпатського краю. Історичні портрети греко-католицьких священників Мукачівської єпархії. – Мукачево: Елара, 1996. – С.88-89. **М.М.Вегеш**

Лелекач Микола Михайлович (19.12.1907 – 06.09.1975) – закарпатський історик і краєзнавець. Народився в с.Коритняни Ужанського комітату (Ужгородський район Закарпатської області) в робітничій сім'ї. Закінчив Ужгородську гімназію (1929), філософський факультет Карлового університету в Празі (1934). Після служби в чехословацькій армії (1934-1936), працював у Земському архіві Підкарпатської Русі в Ужгороді (1936-1938). В умовах угорської окупації довгий час був без роботи. Лише з червня 1942 почав працювати в приватних установах та інших організаціях Ужгорода. 27 січня 1943 в Дебреценському університеті склав іспити, що дало йому право викладати історію та російську мову в середніх школах. Демобілізований до угорської армії (1944), а після того як потрапив у полон, працював перекладачем угорської і чеської мов у радянській армії (1944-1945). Після демобілізації працював директором обласного державного архіву в Ужгороді (вересень 1945 – січень 1946), старшим викладачем кафедри загальної історії Ужгородського державного університету (1946), а згодом її завідувачем (1948). Захистив кандидатську дисертацію на тему: «Проблеми історії Закарпаття феодально-кріпосницької епохи XI-XVIII століть» (1959). М.Л. – автор численних праць з історії та культури Закарпаття: «Коритнянський збірник пісень» (1929), «Матеріали до історії культурного життя Підкарпатської Русі (1935), «Руська шляхта на Підкарпатській Русі (1936), «Яка давня назва «українець» на Підкарпатті» (1938), «Вибір з староруського письменства Підкарпаття» (1944), «Зейкани» (1944), «Загальна бібліографія

Підкарпаття» (1944, у співавт. з І.Гарайдою), «Про приналежність Закарпаття до Київської Русі в X-XI ст.» (1949) «Культурні зв'язки Закарпаття з Україною і Росією в XVII-XVIII ст.» (1954), «Процес закріпачення закарпатського селянства в XIV-XV ст. (1957) та ряд ін. Брав активну участь у створенні тому «Історія міст і сіл УРСР: Закарпатська область» (1969). Помер в Ужгороді, де й похований.

Література: Довганич О., Анталовці Л. Микола Лелекач // Педагоги-науковці. – Частина I. – Ужгород, 1997. – С.65-70; Федака С. Микола Михайлович Лелекач // Календар «Просвіти» на 1995 рік. – Ужгород, 1995. – С.177-178; Павленко Г.В. Діячі історії, науки і культури Закарпаття. Малий енциклопедичний словник. – Ужгород, 1999. – С.106-107; Гранчак І.М., Довганич О.Д., Сливка В.Ю., Туряниця В.В. Осередок освіти, науки, культури. Ужгородському державному університету – 50 років. – Ужгород, 1995. – С.100-101; Мандрик І.О. Історичний факультет Ужгородського державного університету // Ужгородський державний університет. – Ужгород, 2000. – С.21. **Вегеш М.М.**

Лемак Василь Васильович. Народився 15 лютого 1970 р. с. Вільхівка Іршавського району. В 1987 р. закінчив Хустську школу-інтернат, згодом історичний (денне відділення) та юридичний факультет (заочне відділення) Ужгородського державного університету. В 1993-1994 рр. працював старшим консультантом УЖДУ і одночасно викладачем (0,25 ставки) кафедри теорії та історії держави і права. У 1994-1996 рр. – викладач, старший викладач кафедри теорії та історії держави і права. У вересні 1996 р. в спеціалізованій вченій раді Київського національного університету імені Т.Г.Шевченка захистив дисертацію на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук. З жовтня 1996 р. працював доцентом кафедри теорії та історії держави і права. З лютого 1998 до березня 2004 рр. – заступник декана юридичного факультету з виховної роботи. У жовтні 2003 р. захистив докторську дисертацію в спеціалізованій вченій раді Національної юридичної академії імені Ярослава Мудрого (м.Харків). У лютому 2004 р. отримав диплом доктора юридичних наук, а в березні 2004 р. обраний на посаду професора кафедри. З листопада 2004 р. В.В.Лемак – завідувач кафедри теорії та історії держави і права. Автор двох монографій і понад 80 наукових статей. Під його керівництвом захищено одну кандидатську дисертацію. **М.М.Вегеш**

Література в Карпатській Україні. Протягом двох десятиліть на Закарпатті сформувалась досить чисельна група творчої інтелігенції, яка успішно працювала як в галузі поезії, прози, так і драматургії та літературної критики. Літературний процес в Закарпатті був тісно пов'язаний із загальним культурним прогресом Чехословаччини, але формувався і розвивався як складова частина культури всього українського народу. Значення 20–30-х років у розвитку літератури полягає у тому, що саме в той час в Закарпатті з'явився новий її напрямок – українська національна література, яка досі знаходилася лише в загадковій формі. В середині 30-х років письменники, що писали літературною українською мовою, заговорили на весь голос. На їх бік перейшли митці, які починали свою творчість як русинофіли. Це був об'єктивний закономірний процес. І велику роль в цьому зіграли галицькі емігранти, вигнані з свого краю поляками на початку 20-х років. Вони діяли спільно з українськими емігрантами з Наддніпрянської України і створювали спільно українофільську течію в Закарпатті. Літературний процес в Закарпатті наприкінці 30-х років розвивався під впливом української літератури. Популярністю користувалася, особливо в центрах зосередження російської еміграції, також і російська класика. Серед письменників Закарпаття кінця 30-х років особливе місце займає уродженець Волового (Міжгір'я), селянин за походженням В.Гренджа-Донський, якого справедливо вважають основоположником новітньої української літератури. В 1938 р. він вже був автором багатьох збірок поезій, історичних повістей і п'єс. Наприкінці 30-х років вийшла його чергова збірка поезій «Тобі, рідний краю». В одноіменному вірші цієї збірки поет пише, що вірить, що настане час, коли «сонце свободи» буде світити з небес «на наші зелені Карпати». В.Гренджа-Донський з великим захопленням зустрів звістку про проголошення

незалежності краю і в 1939 р. написав нову редакцію (перша – 1928 р.) вірша “Марш молоді Карпатської України”. Протягом 1938–1939 рр. В.Гренджа-Донський опублікував поезії “Цей день для нас гіркий, нещасний...”, “Мені в наруччі умирав”, “В світ за очі”, “Вістка з тюрми”, “Думки за ґратами”, “Моїй донечці”, “Юнацькі могили”, “Ой, похмуро небо”, “Ходить стара ненька”, “Ще б’ються хлопці...”, “І доки ще?..”, “Криваві квіти”, “Смерти не боюся!”, “Лиш смерть вирве з рук мій олівець”, “Велика п’ятниця в тюрмі”, “Христос воскрес...”, “Остання куля”, “Рідний вітре”, “У прокурора” та ін. У них поет яскравими фарбами змалював героїчний опір захисників Карпатської України, її трагічний кінець в березні 1939 р. Протягом 1928–1939 рр. уроженець с.Великі Ком’яти на Виноградівщині, вихованець Мукачівської учительської семінарії Ю.Боршош-Кум’ятський пройшов еволюцію від русофільського до українського поета. Важливу роль в літературному житті Карпатської України займав уроженець Пряшева Степан Сабол (Зореслав), який виховувався в духовних навчальних закладах, у тому числі і в Григоріанському Католицькому університеті в Римі. Поет належав до українофільської течії. Через його твори проходить ідея єдності Підкарпаття з Україною. Він бачив “пророка” й “месію” на Сході, де Київ блукав співом осанни. Поет кликав “величну, святу авреолу Україну” повстати. В.Бірчак відзначав, що світогляд Зореслава динамічний, західноєвропейський. Він був духовною особою, але закликав до боротьби, вірив у її успіх. Він будить приспані сили, підносить людям голови”. Прикладом патріотичної лірики Зореслава є збірка поезій “Зі серцем у руках”. Відомими прозаїками краю наприкінці 30-х років були О.Маркуш, Л.Дем’ян. В 1938–1939 рр. Ф.Потушняк видав поетичні збірки “Таємничі вечори” і “Можливості”. Однак, необхідно погодитися з дослідником творчості Ф.Потушняка В.Микитасем, що “заслужене визнання авторові принесли не поетичні, а прозові твори”. Це, перш за все, оповідання “Смерть баби”, “Своя хата”, “Ворог”, “Скарб”, “Страх”, “Міх”, “Погарчик”, які були видані в 1938 р. В оповіданні “Земля” письменник малює образ бідняка Юри, який все своє життя, аж до якогось отупіння, копається на своєму клаптику поля. Страшна злість охоплює старого Юру, коли він дізнається, що корчмар Гершко привласнює його землю. Злоба і гнів заставляють його підняти руки на корчмаря і убити його, а совість чесною людини не витримує вбивства – Юра божеволіє, а потім трагічно вмирає”. Наприкінці 30-х років Ф.Потушняк опублікував більше десяти статей з фольклорної тематики (“Пісні про душогубцю”, “Пісня про переміну людини в дерево”, “Пісня про дітовбивцю”), які свідчать про етнографічні інтереси автора. Наприкінці 30-х років появилися твори Марка Бараболі, Ф.Могіша(Боевіра), М.Рішка, М.Підгірянки, М.Тисянської, М.Божук, Ф.Маковчанина (Лазорика), П.Міговка, А.Ворона, К.Феделеша, Ю.Станинця, Д.Поповича, О.Сливки. Російськомовна література була представлена іменами Д.Вакарова, А.Карабелеша, А.Патруса-Карпатського, М.Поповича та ін. А.Патрус-Карпатський – один з небагатьох русофільських письменників, який почав писати в 30-х роках російською мовою, а згодом під впливом дальших подій перейшов на українську. Автор збірки “Голос Срібної землі” (1938) поет Іван Ірлявський, після надання краю автономних прав, стає одним з його будівничих і захисників. У вищеназваній збірці був опублікований його вірш “На роздоріжжі”, в якому автор поетично висловив свої сподівання на долю краю. У цьому ж збірнику були вміщені поезії І.Ірлявського “Спомин” та “Великий чин”. І.Ірлявський познайомився у Карпатській Україні з відомим українським вченим, поетом і громадським діячем О.Ольжичем, який виконував обов’язки культурного референта ОУН при уряді Карпатської України. Бурхливі події в Карпатській Україні привернули увагу відомого українського поета О.Олесь (Кандибу). У 20–30-х роках він друкувався у закарпатських періодичних виданнях “Пчілка”, “Наш рідний край”, народних календарях. В журналі “Дозвілля” він опублікував драматичну поему “Ніч на полонині”, наскрізь просякнуту гуцульськими мотивами. З січня 1939 р. О.Олесь приїхав в Хуст. На честь приїзду О.Олесь хустський театр “Нова сцена” вирішив поставити його драматичну поему “Над Дніпром”. Перебуваючи у цьому старовинному місті, О.Олесь написав поему “Цвіте

трояндами”, присвячену Закарпаттю, а також вірш “Хуст”. Відвідав Карпатську Україну відомий український письменник С.Черкасенко, уродженець Черкащини, У.Самчук, Ю.Горліс-Горський, Є.Маланюк, М.Аркас, М.Михалевич та ін. **М.М.Вегеш**

Локота Іван Прокопович (10.06.1884 – 22.10.1942) – громадсько-політичний діяч Закарпаття. Народився у селищі Великий Бичків Марамороського комітату (Рахівський район Закарпатської області) в сім’ї робітника. Займався самоосвітою, оскільки змалку був змушений працювати з батьком на будівництві шосейних доріг. Пізніше влаштувався на хімічний завод «Клотільда» у рідному селищі. У 1900 став членом заводського соціал-демократичного осередку, активно включившись у страйкову боротьбу. Учасник Першої світової війни (1914-1915). Потрапивши в російський полон, І.Л., сприйнявши більшовицькі ідеї, став добровольцем Червоної гвардії. На початку 1918 вступив до лав Російської Соціал-Демократичної партії (більшовиків) і був делегатом Першого Всеросійського з’їзду комуністів-революціонерів (квітень 1918). Брав участь у роботі угорської секції комуністів. У травні 1919 І.Л. повернувся на батьківщину, де займався організацією комуністичних осередків. Був одним із організаторів та керівників Міжнародної Соціалістичної партії Підкарпатської Русі (1920), членом крайкому КПЧ (1921), незмінно входив до керівного органу Закарпатської організації КПЧ (1922-1938). У 1929 І.Л. став членом ЦК КПЧ. Багато уваги він приділяв роботі партійних осередків на місцях, працював секретарем Іршавського окружного КПЧ (1923). Від місцевих комуністів обирався депутатом (сенатором) чехословацького парламенту (1929-1938). За антидержавну діяльність переслідувався чехословацькими органами правопорядку, був ув’язнений (1935-1937). Партійну діяльність продовжував до офіційної заборони КПЧ. І.Л. притримувався українофільської, але прорадянської орієнтації. Як і інші лідери партії вихваляв комуністичний режим в СРСР. Разом з О.Борканюком брав участь у культмасових заходах, деякий час підтримував ідею національно-культурної співпраці з «Просвітою». У 1940 емігрував у Радянський Союз. Помер від хвороби в м.Ош у Киргизії.

Література: Павленко Г.В. Діячі історії, науки і культури Закарпаття. Малий енциклопедичний словник. – Ужгород, 1999. – С.109; Полум’яне слово. Статті та промови комуністичних діячів Закарпаття. – Ужгород: Закарпат. обл. видавн., 1957. – С.143-145; Борці за велику справу. – Ужгород: Карпати, 1967. – С.29-31; Борці партії. – Ужгород, 1984. – С.221-223. **М.Ю.Токар**

Маргітич Іван Антонович (р.н. 04.02.1921) – релігійний діяч Закарпаття. Народився в с.Велика Чингава Севлюшського округу (с.Боржавське Виноградівського району Закарпатської області). Освіту здобув у Хустській гімназії. В часи становлення Карпатської України (кінець 1938 – початок 1939). І.М. вирішив стати священиком. У період окупації Закарпаття угорськими військами навчався в Ужгородській богословській семінарії, а 18 серпня 1946 був висвячений у священники преосвященним Теодором Ромжою. В роки становлення радянської системи в Закарпатті, коли різко змінилося ставлення до духовенства, І.М. почав священичу працю у Виноградіві, а з 1946 по 1949 – у Рахові. Та невдовзі і його спіткала участь багатьох священнослужителів краю – за материнську віру він отримав 25 років тюремного ув’язнення з перебуванням у таборі поблизу Омська (Росія). Після повернення з таборів ГУЛАГу І.М. продовжував займатися священослужінням, на цей раз в підпіллі. 10 вересня 1987 І.М. був висвячений Владикою Софроном Дмитерком на Єпископа Греко-католицької Мукачівської єпархії. У червні 1990 брав участь у Синоді Ієрархії УКЦ в Римі, де мав зустріч з папою Іоаном Павлом II, який 5 січня 1991 «призначив Івану Маргітичу титулярну єпископську столицю Скопеленську в Єсімонті та іменував Єпископом-Помічником Преосвященного Владика Івана Семедія, Єпископа Мукачівсько-Ужгородського». У часи становлення Української держави (1991) І.М. став учасником майже всіх національно-визвольних і культурно-духовних акцій, що проводилися в Закарпатті. Він активно співпрацював із товариством «Просвіта». До того ж

І.М. є автором багатьох статей, дослідницьких доповідей, які зробили добру справу для становлення національної самосвідомості багатьох поколінь («Єдність віри і народу», «Прислужитися народові», «Християнство і культура Українських Карпат», «Обов'язок Християнський», «Церковна проблематика в Закарпатті», «Берестейська й Ужгородська унії в долях України» та ін.). 25 лютого 2001 єпископу Мукачівської греко-католицької єпархії І.М. за багаторічну плідну церковну діяльність, вагомий особистий внесок в утвердження засад християнської моралі у суспільстві указом Президента України Д.Кучми було вручено державний «За заслуги» III ступеня.

Література: Зимомря М. Терпіння, праця – підмурівок життя / Календар «Просвіти» на 1996 рік. – Ужгород, 1996. – С.39-41; Дурунда А. «Хто має дар служіння...» // Срібна Земля. – 2001. – 3 лют. **М.Ю.Токар**

Міжнародна Соціалістична Партія Підкарпатської Русі – перша в історії Закарпаття ліва політична партія, яка діяла в 1920-1921. Створена 21 березня 1920 на установчому з'їзді в Ужгороді. Тоді ж був затверджений Статут і обраний Центральний виконавчий комітет, до складу якого ввійшли М.Асталощ, Л.Мондик, К.Шюте, Й.Балах, М.Шимон. Серед організаторів партії були й учасники Угорської Комуни 1919 Й.Гаті, А.Дехе, Б.Іллеш, П.Терек, Г.Феєр та ін. Головним своїм завданням МСППР вважала встановлення радянської влади. 24 квітня 1920 на засіданні ЦВК МСППР було утворено Центральний секретаріат партії у складі І.Мондока і Б.Фюзі. Друкованими органами МСППР були газета «Правда» (1920-1922) і «Календар «Правди» (1921), які редагував І.Мондок (псевдонім Ільков). Від часу виникнення МСППР відстоювала принципи пролетарського інтернаціоналізму, передачі землі селянам-біднякам. Станом на 20 червня 1920 партія мала 79 осередків. Лідери МСППР закликали до рішучої боротьби проти «буржуазного ладу» Чехословаччини і популяризували суспільні перетворення в СРСР. Закарпатських соціал-демократів вони вважали опортуністами і поширювачами «антинародних» ідей. Однак поступово лідери партії почали визнавати свої помилки (участь у страйковій боротьбі, заперечення ролі інтелігенції краю тощо). Своє існування партія припинила у травні 1921 внаслідок об'єднання із Комуністичною партією Чехословаччини.

Література: Нариси історії Закарпатської обласної партійної організації. – Ужгород: Карпати, 1980. – С.21-26; Нариси історії Закарпаття. – Т.2 (1918-1945). – Ужгород, 1995. – С.138. **М.Ю.Токар**

Мондок Іван Ілліч (21.05.1893 – 08.12.1941) – громадсько-політичний діяч Закарпаття. Народився в с.Руський Грабовець, що у Словаччині. Після закінчення початкової школи в рідному селі, навчався в Ужгороді, де здобув середню освіту. У 1910 вступив до Ужгородської учительської семінарії, однак у 1913 був виключений за співробітництво з лівими організаціями. Упродовж 1913-1915 працював учителем у школі с.Убля, одночасно виконуючи обов'язки сільського нотаря. Маючи відповідні співочі здібності, навчав дітей хоровому мистецтву. В грудні 1915 І.М. відправили на військову службу до угорської армії, в складі якої він брав участь у Першій світовій війні. В 1916 потрапив у полон на російському фронті. Під час перебування у таборі полонених в Астрахані, І.М. потрапив під вплив агітаційною кампанії проти російського самодержавства, де більш тісно познайомився з ідеями більшовизму. Наприкінці 1917 вступив у ряди РСДРП(б) і став добровольцем Червоної гвардії. Учасник Першого Всеросійського з'їзду комуністів-революціонерів (1918). Познайомившись з лідерами угорських комуністів Б.Куном і Т.Самуелі, став активістом Угорської комуністичної секції при ЦК РСДРП(б). У вересні 1918 І.М. був слухачем Московської школи угорських пропагандистів, після чого його направили працювати в Угорщину – в Будапештський секретаріат групи комуністів Руської Крайни, який діяв при ЦК Компартії Угорщини. І.М. розгорнув активну діяльність по створенню партійних осередків на території теперішнього Закарпаття, проте після поразки «червоної диктатури» Б.Куна був змушений емігрувати до

Австрії. Повернувшись на батьківщину (1920), І.М. став одним із лідерів новоствореної Міжнародною Соціалістичною Партією Підкарпатською Русі, заснував і редагував газету «Правда», пізніше «Календар «Карпатської Правда». Після утворення крайового комітету КПЧ він залишався на керівних посадах політичної організації був членом ЦК КПЧ (1923-1929). Обирався депутатом до чехословацького парламенту від КПЧ. До того ж він був делегатом ІХ з'їзду КПУ (грудень 1925), VI Конгресу Комінтерну та членом Міжнародної контрольної комісії Виконкому Комуністичного Інтернаціоналу. І.М. дотримувався українофільської, але прорадянської орієнтації. Як і інші лідери партії неправдиво висвітлював події, що відбувалися в Радянській Україні, вихваляв комуністичний режим. Водночас був противником радикальних лівих позицій. Переслідувався за антидержавну діяльність. У 1930 за рекомендацією ЦК КПЧ І.М. виїхав у Радянський Союз, де навчався в Харківському інституті ім.Артема. Намагався підтримувати тісні зв'язки із закарпатськими комуністами, сприяв організації місцевих партійних кадрів для навчання в СРСР. 3 листопада 1933 І.М. був арештований і звинувачений у роботі «контрреволюційної організації» УВО та в шпигунстві на користь чеської розвідки. Його було засуджено на 5 років позбавлення волі. У березні 1934 І.М. був відправлений в с.Дмитрієво під Москвою на будівництво каналу Москва-Волга. Тут працював у редакції газети «Перековка» до літа 1934. Звідти відправлений на «Свирстрой», де працював на лісозаготівлях, важко захворів і був переведений до якоїсь санітарної установи. Останній етап – Соловецькі острови. Туди він був переведений приблизно в лютому 1936. Тут І.М. перебував до осені 1937. 25 листопада 1937 він був засуджений вдруге. Тепер – до вищої міри покарання. Через деякий час його розстріляли.

Література: Борці за велику справу. – Ужгород: Карпати, 1967. – С.33-34; Магочій П.Р. Формування національної самосвідомості: Підкарпатська Русь (1848-1948). – Ужгород, 1994. – С.183; Павленко Г.В. Діячі історії, науки і культури Закарпаття. Малий енциклопедичний словник. – Ужгород, 1999. – С.122-123; Довганич О.Д. Роки лихоліття: невідомі сторінки і трагічні долі. – Ужгород: Патент, 1995. – С.197-215. **М.Ю.Токар**

Мушинка Микола. Діапазон наукових зацікавлень М. Мушинки надзвичайно широкий. Його праці торкаються фольклору, етнології, історії, літератури, мистецтва, культури тощо. Їхня кількість неабияка – 66 книжкових публікацій, брошур та редагованих ним збірників, 237 наукових розвідок, 1127 публіцистичних статей, 436 рецензій, (понад сто виступів на наукових конгресах, конференціях і семінарах). Ці цифри промовляють за все. В своїх роботах крім основної теми свого наукового зацікавлення – фольклористики, він у світ виносить забутих, напівзабутих і заборонених українських діячів, представляє нові погляди на порушені питання. З тематичного боку роботи М. Мушинки годі перерахувати. Крім основних зацікавлень він писав також про життя українців у різних країнах світу, про українську еміграцію в Чехословаччині, про долю фондів Музею визвольної боротьби, про стан і позиції української національної меншості в Словаччині, займався історією наших сіл... Микола Мушинка народився 20 лютого 1936 р. в мальовничому селі Курові на Бардіївщині. Початкову освіту здобув у рідному селі, але вже тоді в молодого хлопчини виявся чималий потяг до знань. За порадою вчителя, батьки його в 1947 році віддали на навчання в Пряшівську російську гімназію. У зв'язку з тогочасною шкільною реформою (скасування нижчих класів гімназії), три роки вчився в Бардіївській середній школі з російською мовою навчання, але з 1951 р. він знову в Пряшеві, де став учнем Одинадцятирічної середньої школи (теж із російською мовою навчання). Незабаром російську мову навчання замінила українська і Микола належав до перших випускників Української одинадцятирічної середньої школи, яку закінчив атестатом зрілості в 1954 році. Бажання вчитися спрямувало його кроки в столицю тогочасної Чехословаччини – Прагу, де він став студентом перекладацького відділу Інституту російської мови та літератури, але в той же час також відвідував лекції з україністики у відомого професора Карлового університету Івана Панькевича, який майбутнього вченого залучив до

збирання фольклору, зацікавлення діалектологією та польових досліджень. Празький період життя великою мірою вплинув на майбутню долю М. Мушинки. Побут між елітою української інтелігенції, чи її прихильниками, особисте знайомство з чільними представниками – О. Зілинським, К. Заклинським, З. Геник-Березовською, Н. Левитською, Ф. Тіхим, Ф. Главачеком та іншими – вплинули на погляди молодого студента й сформували його подальші спрямування. У 1958 р. М. Мушинка з відзнакою закінчив празький інститут, здобувши диплом зі спеціалізації російська й українська мови та літератури. На деякий час (до призиву в армію) повернувся в Східну Словаччину, в село Маргань Гіральтівського округу, де вчителював у середній школі. Молодий випускник задумував залишитися на роботі у відділі народної словесності своєї alma mater, але, у зв'язку зі скасуванням Інституту російської мови та літератури, його плани не здійснилися. Виникла, однак, інша можливість. В 1960 р. при кафедрі української мови і літератури філософського факультету університету ім. П. Й. Шафарика (нині Пряшівський університет) було засновано кабінет народної словесності. Ставши науковим асистентом, М. Мушинка у цьому закладі водночас викладав український фольклор та вступ до українського мистецтва й організував фольклористичні дослідження на Пряшівщині. На філософському факультеті розпочався стрімкий науковий злет молодого дослідника. У 1963 р. він вступив до наукової аспірантури на кафедрі фольклору та етнографії празького Карлового університету, але оскільки в Чехословаччині науковим дослідженням українського фольклору в той час майже ніхто зі спеціалістів не займався, М. Мушинку направили на трирічне стажування в Київ (1964-1966). Перші польові дослідження він провів у Рівненській та Волинській областях серед післявоєнних переселенців (оптантів) із Пряшівщини. Перебуваючи в Україні, молодий аспірант встановив у тісні контакти з тамтешнім дисидентським рухом (І. Дзюбою, І. Світличним, Л. Танюком, І. Драчем, Д. Павличком, Г. Кочуром, Б. Антоненком-Давидовичем та ін.), з людьми, яких переслідували, але які не побоялися, вистояли неприязнь долі й торували шлях до самостійної України. Звичайно, що контакти М. Мушинки не залишилися непоміченими. Результатом було те, що його в грудні 1965 р. видворили із Радянського союзу (за спробу вивезти за кордон рукопис праці Івана Дзюби „Інтернаціоналізм чи русифікація?“) і він не зміг захистити кандидатську дисертацію в Києві. Роботу „Володимир Гнатюк – дослідник фольклору Закарпаття та його зв'язки з чехами і словаками” захистив у Карловому університеті (1967), ставши кандидатом мистецтвознавства (CSc.). В той же час він на Пряшівському філософському факультеті здобув звання доктора філософії (PhDr.). Кінець 60-х років був надзвичайно плідним для талановитого дослідника. Він почав утримувати контакти з вченими-україністами зі західних держав – Франції, США, Канади, Німеччини, Італії – публікував статті, наукові розвідки, монографії... Крім того, в 1965 р. він ініціював видавання Наукового збірника Музею української культури у Свиднику. Це видання, яке виходить і нині, залишається найпрестижнішим науковим україністичним виданням в Словаччині. В Пряшівському університеті поруч із науково-дослідною працею, М. Мушинка вів курс українського фольклору, та читав лекції в празькому Карловому університеті. Зміна політичного клімату в тогочасній Чехословаччині зумовила, що із-за своїх політичних переконань і зв'язків з „неблагонадійними” представниками україністики в Україні та за кордоном, М. Мушинку було звільнено з роботи на Філософському факультеті. Фольклорист і науковець майже на двадцять років опинився поза закладом, який своєю невтомною працею допомагав будувати. Був безробітним, пастухом корів і кочегаром, але всупереч тому не залишав польових досліджень, продовжував вивчати архівні матеріали, утримував зв'язки з реномованими науковцями та діячами. Іншу людину така доля пододала б, але М. Мушинка в 1990 р. повернувся на колишнє місце роботи – вже на посаду завідуючого дослідним кабінетом україністики при кафедрі української мови та літератури філософського факультету в Пряшеві. І тоді він повною мірою присвятив себе не лише науці, але й культурній та громадській діяльності. В тому ж році було його обрано членом професорського складу

Українського вільного університету в Мюнхені, тоді з його ініціативи в Пряшеві було засновано Асоціацію українців Словаччини (входить у склад Міжнародної асоціації українців, заснованої в Неаполі 1988 р.). Через рік М. Мушинка став головним організатором великої міжнародної конференції „Від Наукового товариства ім. Шевченка до Українського вільного університету” – величавої наукової зустрічі українців з-понад 10 країн (в тому числі західних), а в 1994 р. заснував Наукове товариство ім. Шевченка в Словаччині. Асоціацію та Наукове товариство він очолює до цього часу. У 1992 р. перед вченою радою Інституту мистецтвознавства, фольклору та етнографії Національної академії наук України в Києві, М. Мушинка захистив дисертацію на ступінь доктора філологічних наук (перший доктор філологічних наук в самостійній Україні). У 1996 р. за вагомий внесок у дослідження українсько-словацьких історичних і культурних зв'язків він одержав Почесну відзнаку Президента України, а в 1997 р. його НАН України на підставі свого статуту обрала іноземним членом Національної академії наук України зі спеціальності „Фольклористика”. Здавалось би, що вже ніщо не зможе заборонити творчому злету науковця, а все таки знайшлися люди, які до його планів і пропозицій у дослідженнях в рамках карпатистики й україністики ставилися несприятливо. Скористалися нагодою, яка призвела до того, що в 2002 р. науково-дослідний відділ кафедри української мови і літератури, який ювіляр з перервами очолював, перестав існувати. М. Мушинка опісля став членом відділу етнології, регіональної та церковної історії кафедри словацької історії та рахівництва філософського факультету Пряшівського університету. Аж до відходу на пенсію в 2004 р., крім наукової роботи, на факультеті він викладав етнологічні та фольклористичні дисципліни. За вагомий внесок в україністику М. Мушинку було відзначено високими нагородами. Він став лауреатом премій ім. Чубинського, Нитченка, Греджі-Донського, Кочиша (Сербія) та ін. В 2004 р. його було обрано Почесним професором Кам'янець-Подільського державного університету, а 2005 р. – Почесним доктором (*doctor honoris causa*) Ужгородського національного університету. Він є членом редколегії англійської енциклопедії „Encyklopedia of Ukraïna” (Торонто), тісно співпрацює із редакціями київської „Сучасної енциклопедії України” та братиславської „Encyklopedii Belianu”. Активному науковцеві, громадському й культурному діячеві, організаторові й учасникові багатьох наукових конференцій сповнилось 70 років. Свій ювілей академік Микола Мушинка, д-р наук зустрів у повній творчій силі. До дальших років життя бажаємо ювіляреві міцного здоров'я, багато щастя й творчого натхнення, задоволення з досягнутих результатів, сповнення задумів і всього, всього найкращого. **М.М.Вереш**

Мюнхенська конференція. 29–30 вересня 1938 р. в Мюнхені проходила конференція за участю Німеччини, Італії, Франції та Великобританії, яка своєю безсоромністю перевершила все, що мало місце після Першої світової війни. На ній вирішувалась доля Чехословацької Республіки, хоча представників цієї країни на конференцію не допустили. Конференція в Мюнхені, як писав радянський посол у Великобританії І.Майський, проходила “з швидкістю кулеметної черги: вона почалася в першій годині дня і закінчилася в 2 години 45 хвилин 30 вересня, включаючи час на сніданок, обід і інші необхідні перерви. Раніше ніж в 13 годин доля Чехословаччини була вирішена. І не тільки доля Чехословаччини”. Представникам ЧСР оголосили результати конференції як вирок, який не підлягає обговоренню. Мюнхенська конференція завдала дійсно жорстокого удару по Чехословаччині. Остання втратила половину важкої промисловості, 66% кам'яного вугілля, 70% електроенергії, 70% чорної металургії, 86% хімічної промисловості, 80% текстильної промисловості. Згідно з офіційною статистикою, “Чехословаччина мала 140.400 квадратних кілометрів і 15.3 мільйонів громадян. З того відступила Німеччині 28.200 кв. км. і 3.6 млн. жителів”. Мало того, що Чехословаччина втратила п'яту частину свого територіального простору і майже четверту частину населення, але загрожуючою була і та обставина, що Прага знаходилася в 40 км від німецького кордону. Мюнхенська конференція завдала сильного удару по обороноздатності Чехословаччини. Цим

актом Великобританія і Франція позбулися сильного союзника, бо Чехословаччина мала 45 дивізій, 1582 літаки, 469 танків, 5700 гармат. Німці це добре розуміли, і коли розробляли план “Грюн”, то планували направити на Чехословаччину 39 дивізій. Франція забула про свою особисту безпеку, що в 1940 р. вміло використав Гітлер, захопивши її за декілька днів. Парламент Великобританії 366 голосами проти 114 одобрив Мюнхенську конференцію. Проти голосували лейбористи, 30 або 40 консерваторів, незгідних з урядом в оцінці Мюнхена, і в їх числі Черчілль, утримались при голосуванні. У французькій палаті депутатів із 600 парламентаріїв тільки 75 засудили Мюнхенську конференцію. Хоч у Мюнхені і не розглядали питання про Підкарпатську Русь, але його рішення дуже негативно вплинули на долю краю. 29 вересня 1938 р. було прийнято “Доповнення до угоди, підписаної в Мюнхені між Німеччиною, Великобританією, Францією і Італією”, в якому констатовалося, що “як тільки буде врегульоване питання про польську і угорську меншини в Чехословаччині, Німеччина і Італія зі свого боку нададуть Чехословаччині гарантію”. При умові, “якщо протягом найближчих трьох місяців проблема польської і угорської національних меншин в Чехословаччині не буде врегульована між зацікавленими урядами шляхом угоди, то ця проблема стане предметом подальшого обговорення наступної наради голів урядів чотирьох держав, які присутні тут”. Рішення Мюнхенської конференції означало першу серйозну перемогу угорської дипломатії в боротьбі за ревізію кордонів, що безпосередньо стосувалося і долі Закарпаття. 1 жовтня 1938 р. регент Угорщини М.Горті писав Гітлеру про відчуття щирого задоволення з приводу того, що в Мюнхені “досягнуто мирну угоду з питань, які мають вирішальне значення, і що законні вибори Угорщини в принципі будуть визнанні обгрунтованими”. Виконуючи рішення Мюнхенської конференції, міністр закордонних справ Чехословаччини К.Крофта 1 жовтня 1938 р. звернувся до угорського посла в Празі Я.Ветштейна з нотою, в якій пропонував “якнайскорше створити мішану чехословацько-мадярську комісію експертів для розгляду проблеми мадярської меншини в Чехословаччині. Ця комісія мала б приготувати і внести проект про поладнання тої проблеми”. 3 жовтня 1938 р. Угорщина підготувала ультимативні вимоги до уряду Чехословаччини, які останній мав прийняти: 1) негайно звільнити політичних в’язнів угорської національності; 2) негайно демобілізувати і відпустити додому воїнів угорської національності; 3) створити місцеві загони для охорони життя і майна населення. Командування загонів змішане; 4) ...передати Угорщині 2–3 чехословацькі прикордонні міста, які мають бути зайняті угорськими військами. На Заході такими містами мають бути Комарно, або Парканьана, або Упойшаг, або Чоп, або Берегово; 5) ...угорський уряд пропонує почати безпосередні угорсько-чехословацькі переговори в Комарно в четвер 6-го числа цього місяця в 4 години пополудні. Угорську делегацію буду очолювати особисто я (К.Каня – М.В.)”. Одночасно з цим А.Бродію 6 жовтня 1938 р. було запропоновано “ні в якому разі не піддаватися обіцянкам чехів”, а твердо стояти на “позиції самовизначення з плебісцитом”. Празький проект вирішення проблеми національних меншин полягав у тому, “щоб чисто мадярську етнічну територію віддати Мадярщині”, а що стосується плебісциту, то він “відкидається як нереальний і зайвий, бо на територіях, на яких за думкою мадярської влади мав би бути проведений плебісцит, уже давно не має мадярської більшості”. Про проведення плебісциту в Ужгороді, Мукачеві і Севлюші (Виноградіві) не могло бути і мови. На таких позиціях стояли урядові делегації Чехословаччини та Угорщини напередодні конференції в Комарно, яка проходила з 9 по 13 жовтня 1938 р. **М.М.Вереш**

Народня Сила – газета – друкований орган Української Селянської Партії, що виходив уповодж 1936-1938 в Ужгороді двічі на тиждень українською мовою. Видавцем та відповідальним редактором «Н.С.» був Михайло Тулик, а співредактором – Ірина Невицька. Мета газети цілком співпадала із програмними положеннями УСП (вимоги повної автономії, виборів до Союму, проведення аграрної реформи тощо). Мова і стиль газети суттєво відрізнялися від інших періодичних видань, передусім радикальністю думок. У цьому

відношенні вона була однією із найбільш націоналістичних газет, що виходили в Закарпатті до 1938. У відповідній формі висвітлювалися політичні та соціально-економічні проблеми краю, культурно-освітні акції, аналізувалися міжнародні події. Проте внутріпартійним відносинам уваги відводилося менше. На шпальтах новинки особливо гостро звучали протести проти посилення чехізації та русифікації. Водночас «Н.С.» активно виступала проти територіальних зазіхань з боку Угорщини і Польщі, які висували ідею встановлення спільного кордону. У 1938 на шпальтах газети звучали заклики до об'єднання всіх українських політичних сил краю. Газета припинила своє існування у жовтні 1938, коли була заборонена діяльність всіх політичних партій.

Література: Добош І. Історія української журналістики Закарпаття 20-30-х років ХХ ст. – Івано-Франківськ, 1995. – С.61-66; Загальна бібліографія Підкарпаття (Уклали М.Лелекач та І.Гарайда). – Ужгород: В.Падяка, 2000. – С58. **М.Ю.Токар**

Науково-дослідний інститут карпатознавства Ужгородського національного університету – один з основних підрозділів науково-дослідної частини УжНУ. Створений 31 березня 1992 з метою повнішого та ефективнішого використання інтелектуального потенціалу, фінансових, матеріально-технічних і трудових ресурсів УжНУ, сприяння підвищенню якості підготовки спеціалістів та науково-педагогічних кадрів, росту кваліфікації професорсько-викладацького складу. Директорами Інституту карпатознавства працювали проф. І.І.Поп (1992-1993), доц. М.П.Макара (1993-1999), а з 1 січня 2000 проф. М.М.Вегеш. І.К. виконує фундаментальні та прикладні науково-дослідні роботи, спрямовані на комплексне дослідження історії, археології, етнографії, фольклористики, мовознавства Закарпаття в його взаємозв'язках з Карпатським регіоном в цілому. При І.К. діють наукові відділи археології (проф. Е.А.Балагурі), етнографії (проф. М.П.Тиводар) та історії (проф. М.М.Вегеш). До 2001 І.К. досліджував п'ять глобальних проблем: «Соціально-економічні, політичні та етнокультурні процеси в Українських Карпатах: історична ретроспектива» (проф. В.В.Задорожний), «Освіта та історична наука Закарпаття в контексті загальноєвропейського культурного процесу: 3 давніх часів до 1945 р.» (проф. Д.Д.Данилюк), «Роль і місце культурних та історичних традицій у формуванні національної свідомості на українських етнічних територіях Карпат у ХІХ-ХХ ст.» (проф. М.П.Тиводар), «Стародавнє населення Верхнього Потисся в контексті історії Карпатського ареалу» (проф. Е.А.Балагурі), «Національні меншини Закарпаття в контексті соціально-економічного, політичного і культурного розвитку країн Західної і Південно-Східної Європи у ХVІІІ-ХХ ст. (проф. Г.В.Павленко). У 2000-2003 І.К. працює над комплексною науковою проблемою «Соціально-економічний, етнополітичний і культурний розвиток населення Карпатського регіону в другій половині ХІІ – ХХ ст.» (проф. М.М.Вегеш). І.К. видає періодичний науковий збірник «Карпатика» (вийшло 10 випусків). За роки свого існування науковими співробітниками І.К. проведено понад 20 міжнародних і всеукраїнських наукових конференцій, видано 25 колективних і авторських монографій, навчальних посібників, сотні статей загальним обсягом понад 200 друк. арк. Серед книг, які з'явилися під грифом НДІ Карпатознавства, необхідно назвати два томи колективної праці «Нариси історії Закарпаття» (1993, 1995), монографії М.П.Тиводара «Традиційне скотарство Українських Карпат другої половини ХІХ – першої половини ХХ ст. Історико-етнологічне дослідження» (1994), В.Г. Котигорошка «Фракийці Верхнього Потисся (ІІІ в. до н.е. – ІV в. н.е.)» (1995), Д.Д.Данилюка «Історія Закарпаття в біографіях і портретах» (1997) та «Історична наука на Закарпатті (кінець ХVІІІ – перша половина ХІ ст.)» (1999), Г.В.Павленка «Діячі історії, науки і культури Закарпаття. Малий енциклопедичний словник» (1999), І.І.Миговича і М.П.Макари «Закарпатський соціум: етнологічний аспект» (2000) та ін. І.К. плідно співпрацює з Інститутом історії України та Інститутом Українознавства ім. І.Крип'якевича НАН України, науково-дослідними структурами Румунії, Угорщини, Чехії та Словаччини. Література: Макара М., Опіярі В. Роль Ужгородського державного університету в розвитку українсько-румунських

зв'язків у галузі науки і освіти // Румунсько-українські відносини: історія і сучасність. – Сату-Маре, 1999. – С.459-464; Гранчак І.М., Довганич О.Д., Сливка В.Ю., Турянця В.В, Осередок освіти, науки, культури. Ужгородському державному університету – 50 років. – Ужгород, 1995. – С.155-156; Вегеш М. Знайомтесь: НДІ Карпатознавства УжДУ // Ужгородський університет. – 2000. – 25 лют.; його ж: Щоб знати більше про Карпати // Срібна Земля. – 2000. – 22 квіт; його ж: Науково-дослідний інститут Карпатознавства Ужгородського державного університету // Ужгородський державний університет. – Ужгород, 2000. – С.109; його ж: Науково-дослідний інститут Карпатознавства // Ужгородський державний університет – осередок науки на Закарпатті. – Ужгород, 2000. – С.8. **М.М.Вегеш**

Невицька Ірина Павлівна – (10.12.1886 – 21.10.1965) – громадсько-політичний і культурний діяч Закарпаття. Народилася в с.Збудська Біла, що на території сучасна Східної Словаччини у сім'ї педагога. Закінчила початкову і горожанську школу в Сабинові, учительську семінарію в Пряшеві. У 1903 І.Н. вийшла заміж за греко-католицького священика, культурно-громадського діяча Омеляна Невицького, який через урядові переслідування був змушений у 1922 емігрувати до США. Ще раніше (в 1918) це подружжя стало одним із організаторів Руської Народної ради у Старій Любовні. Залишившись з дітьми на батьківщині, І.Н. прилучилася до громадсько-політичного життя регіону і стала на чолі патріотично настроєного українського жіночого руху. У 1922 вона разом з іншими жінками-активістками створила «Союз Руських жінок Пряшівщини» й регулярно проводила виставки українського народного мистецтва. Упродовж 20-30-х років І.Н. вела широку пропагандистську діяльність, організовувала театральні гуртки, недільні школи, читала лекції тощо. Як активна просвітянська діячка, брала участь у всіх культурних акціях, що проводилися «Просвітою», За її ініціативою було засновано «Просвіту» в Пряшеві (1930), створено секцію «Руського жіноцтва» при ужгородській «Просвіті» (1932), проведено величний Жіночий конгрес (1934). Важливий внесок в історію політичного розвитку Закарпаття І.Н. зробила безпосередньою участю в організації та діяльності Української Селянської партії (1934-1938). До того ж вона проявила себе здібним журналістом. І.Н. була засновником і редактором газети «Слово народа» (1931-1932), а згодом органу УСП «Народна сила» (1936-1938). Крім того друкувалася в календарях «Просвіти», журналах «Пчілка», «Наш рідний край», газетах «Свобода» і «Нова свобода» тощо. І.Н. є автором окремих видань: «Правда побідила» (1925), «Дарунок» (1929), «Матій Куколка» (1968). Свою політичну кар'єру І.Н. продовжила і в часи національно-визвольних змагань за самостійність Карпатської України (1958-1939). Була членом Першої Руської (Української) Центральної Народної Ради, Українського Національного Об'єднання. Звернулася із закликом до жіноцтва краю голосувати на виборах до Сойму Карпатської України за УНО (12 лютого 1939). Після окупації Закарпаття угорськими військами повернулася до Пряшева, де жила і працювала до самої смерті.

Література: Бабота Л. Дочка Лабірщини // Народний календар. 1991. – Братислава-Пряшів-Ужгород, 1990. – С.188-189; Магочій П.Р. Формування національної самосвідомості: Підкарпатська Русь (1848-1948). – Ужгород, 1994. – С.184; Павленко Г.В. Діячі історії, науки і культури Закарпаття. Малий енциклопедичний словник. – Ужгород, 1999. – С.125-126; Хланта І.В. Літературне Закарпаття у ХХ столітті. – Ужгород: Закарпаття, 1995. – С.494-496.

М.Ю.Токар

Невицький Омелян (1878 – 1939) – громадсько-політичний діяч Закарпаття. Народився в с.Єдльова Шаришського комітату (Словаччина) в сім'ї священика. Після закінчення Пряшівської та Будапештської богословських семінарій здобув також диплом Будапештського університету (1903). Після висвячення на греко-католицького священика отримав парафію в с.Уяк Спішського комітату, одночасно працюючи викладачем Пряшівської учительської семінарії. Після розпаду Австро-Угорської монархії активно включився в політичну діяльність, притримуючись чіткої української орієнтації. 8 листопада 1918 О.Н. виступив

ініціатором створення Любовнянської (Спішський комітат) Руської народної ради, яка 19 листопада була перенесена до Пряшева. При обох головах ради (М.Михалич, А.Бескид) О.Н. був провідником. Він організував кілька народних віч у Бардієві, Свиднику, Межилаборцях і Гуменному, на яких були прийняті резолюції про возз'єднання з Україною (1918). Учасник Всекарпатського конгресу 21 січня 1919, один з ініціаторів створення товариства «Просвіта» в Ужгороді (1920). Яскраво виражена українська позиція О.Н. була не до вподоби чехословацьким властям, які намагалися його скомпрометувати. Переконавшись, що Прага не збирається найближчим часом надати краю автономні права, він емігрував до Америки. Проживаючи на еміграції (1922-1939), О.Н. продовжував критикувати уряд ЧСР за невиконання взятих на себе зобов'язань. У США став священником Пітсбурзького руського екзархату, а коли в Карпатській Україні відбувалися державотворчі події 1938-1939, взяв у них активну участь, як організатор заходів підтримки. О.Н. організував і був головою Комітету Оборони Карпатської України, який видавав відозви, влаштовував віче, проводив велику роботу по зібранню коштів для уряду А.Волошина. У своїх численних виступах він постійно закликав до єдності закарпатських емігрантів, поділених на два табори народовецький (український) і русофільський.

Література: Вегеш М. Омелян Невицький – піонер національного відродження Закарпаття // Календар «Просвіти» на 1995 рік. – Ужгород, 1995. – С.166-167; Вегеш М.М., Горват Л.В. Карпатська Україна 1938-1939 років в портретах. – Ужгород, 2000. – С.54-57; Магочій П.Р. Формування національної самосвідомості: Підкарпатська Русь (1848-1948). – Ужгород, 1994. – С.184. **М.М.Вегеш**

Німецька партія («Дойче Партай») – політична партія, яка діяла в Закарпатті з середини 30-х років як філія Судето-Німецької Партії, очолюваної К.Генлейном. 23 жовтня 1938 у Мукачеві відбулися організаційні збори НП, на яких були присутні Р.Карстен (голова), Ф.Бонс, К.Бігал, І.Щонас (члени керівництва). Головна мета діяльності НП полягала у забезпеченні широких прав етнічних німців у краї, шляхом створення добре організованої структурної організації. Партійні документи спрямовували діяльність на творення самоуправління в усіх сферах, що стосувалося німецької національної меншини. Спричинилася НП й до відкриття генерального консульства Німеччини в Хусті (лютий 1939). Розбудова структурно-організаційної основи НП була припинена внаслідок урядового розпорядження від 30 жовтня 1938 про заборону діяльності всіх політичних партій краю. Цей процес був поновлений тільки у січні 1939 і вже 2 лютого НП одержала офіційний дозвіл на свою діяльність. Також було дозволено використовувати партійну символіку. НП стояла на засадах німецького націонал-соціалістичного руху, тісно співпрацюючи з «Українсько-німецьким товариством». Один із представників НП (Антон-Ернест Ольдофреді) став послом Союзу Карпатської України і був обраний членом господарсько-фінансової комісії.

Література: Вегеш М. Карпатська Україна і Німеччина (1938-1939 рр.). – Ужгород, 1996. – 22 с.; Вегеш М.М. Історичні монографії та дослідження. – Т.1. Закарпаття в контексті центральноєвропейської політичної кризи напередодні Другої світової війни. – Київ-Ужгород, 1998. – С.226-227; Нариси історії Закарпаття. – Т.2 (1918-1945). – Ужгород, 1995. – С.310.

М.Ю.Токар

Німчук Дмитро (04.10.1897 – 1944) – громадсько-політичний і культурний діяч Закарпаття. Народився в с.Ясіня Марамороського комітату (Рахівський район Закарпатської області) в сім'ї селянина. Здобувши початкову освіту, вступив і успішно закінчив Ужгородську торговельну академію, де познайомився з патріотично настроєними діячами краю і захопився ідеєю відродження української державності. Учасник Першої світової війни (1917-1918). За хоробрість під час військових дій одержав високу нагороду Української Галицької Армії «Золотий Хрест». Брав активну участь в період існування Гуцульської республіки, виконував обов'язки особистого радника її керівника – Степана Ключурака (1918-1919). У міжвоєнній

період Д.Н. стояв на позиціях просвітянського руху, став засновником читальні «Просвіти» в с.Ясіня. Відстоюючи ідею виховання фізично здорової нації і розвитку фізкультурно-спортивного руху в краї, організував спортивний клуб «Січ». Крім того, Д.Н. брав участь у просвітянських з'їздах, а також виступив організатором і учасником з'їздів закарпатської молоді. У 1937 став заступником голови товариства «Просвіта». Він відомий соціал-демократичний діяч, а також редактор і журналіст періодичних видань «Вперед» та «Лісовий робітник». Як фінансист-економіст за фахом деякий час працював у Підкарпатському Банку. В часи становлення Карпатської України (1938-1939) був активним діячем Першої Руської (Української) Центральної Народної Ради і виступив одним із авторів заяви до прем'єр-міністра Чехословацької республіки генерала Сирови з вимогою автономії краю та створення його уряду. Наприкінці 1938 міністр Карпатської України Ю.Ревай призначив Д.Н. директором крайового уряду з питань забезпечення робітників на Закарпатті. Коли угорські війська окупували частину краю (листопад 1938), Д.Н. був членом оперативної групи, яка займалася евакуацією державного майна з Ужгорода до нової столиці краю – міста Хуст. На початку 1939 Д.Н. став членом проводу Українського Національного Об'єднання та Карпатської Січі. Внаслідок виборів (12 лютого 1939) був обраний послом Сойму Карпатської України і прийняв участь у першому його засіданні (15 березня 1939). Після окупації Закарпаття угорськими військами встиг виїхати до Чехословаччини, однак там його було схоплено гестапо й закатовано. За антиугорську діяльність Д.Н. був страчений. Література: Белень М. Карпатська Україна у портретах. – Ужгород, 1998. – С.113. **М.Ю.Токар**

Нова свобода – незалежна українська газета Закарпаття, яка виходила з червня 1938 до середини березня 1939. Її перший номер побачив світ 15 червня 1938. Вона стала правонаступницею газети «Свобода», що виходила упродовж 1922-1938. Її редакторами у різний час були В.Фірцак, Ф.Ревай, Й.Бойчук, а із січня 1939 – В.Гренджа-Донський. Тоді ж «НС» стала офіційним друкованим органом новоствореної політичної партії Українське Національне Об'єднання. Газета виходила щоденно крім понеділка і була фактичним рупором українських політичних сил краю. Особливо проявила себе «НС» у часи існування першого і другого автономних урядів краю та в період становлення Карпатської України (січень – березень 1939), коли виконувала функції урядової новинки. На шпальтах періодичного видання висвітлювалися актуальні політичні, економічні, культурні та спортивні події, велася полеміка з русофільськими й проугорськими політичними силами, критикувалася політика чехізації та русифікації. «НС» регулярно описувала життя товариства «Просвіта» і «Пласту», давала оцінку політичним подіям, аналізувала суспільну ситуацію тощо. До того ж на шпальтах щоденника видруковано великий фактичний матеріал про стан розвитку промисловості, сільського господарства, торгівлі та фінансів Карпатської України. У численних статтях, репортажах та повідомленнях йдеться про внутрішньополітичне становище країни: виникнення і діяльність Карпатської Січі, руйнівні дії угорських і польських терористів, діяльність проугорської «п'ятої колони», вибори до Сойму Карпатської України тощо. «НС» постійно повідомляла своїх читачів про фінансову і моральну підтримку Карпатської України з боку організацій української еміграції європейських країн, США і Канади. Також друкувалися поетичні й прозові твори закарпатських письменників (В.Гренджа-Донський, А.Ворон, Ф.Потушняк та ін.). Газета припинила виходити внаслідок окупації Карпатської України військами Угорщини 16 березня 1939.

Література: Загальна бібліографія Підкарпаття (Уклали М.Лелекач та І.Гарайда). – Ужгород: Ви-во В.Падяка, 2000. – С.59; Вегеш М. Преса в Карпатській Україні (1939-1939) //Актуальні та малодосліджені проблеми історії України. – Вип.2. – Ужгород, 1998. – С.29-31; його ж: «Нова Свобода» очима сучасників // Там само. -Вип.3. – Ужгород, 1998. – С.50-53.

М.Ю.Токар

Нова сцена – український професійний театр в Закарпатті (1934-1939). Створений у лютому 1934 на базі драматичного гуртка «Веселка» як драматична секція при «Пласті», а згодом (1936) – театральна дружина при філії «Просвіти» в Хусті, яка й дістала назву «Український театр «Нова Сцена». Для організації театру була заснована управа, до якої ввійшли С.Петрашко, Ю.Шерегій, Е.Сидор, Є.Шерегій, А.Жидович. Режисерами театру були призначені Ю.Шерегій, С.Петрашко, а з 1938 – М.Аркас. Із квітня до листопада 1938 «НС» перебувала на становищі пересувного театру, після чого отримала статус стаціонарного театру з офіційною назвою «Український національний театр «Нова Сцена». У репертуарі театру були кращі зразки української і світової класичної драматургії і музики «Наталка Полтавка» І.Котляревського і М.Лисенка, «Запорожець за Дунаєм» С.Гулака-Артемівського, «Маруся Богуславка» та «Ой, не ходи, Грицю» М.Старицького та ін. Основу творчого колективу театру становили вчителі та інші представники інтелігенції. Із січня 1939 почав видаватися місячник театального мистецтва «НС», який редагував О.Чернек. Проте внаслідок окупації Закарпаття угорськими військами 15 березня 1939 було скликане розширене засідання театального колективу, на якому оголошено про вимушений саморозпуск. Все майно «НС» (декорації, костюми, бібліотека, реквізит тощо) конфіскувала окупаційна влада.

Література: Шерегій Ю. Нарис історії українських театрів Закарпатської України до 1945 року. – Нью-Йорк-Париж-Сідней-Торонто-Пряшів-Львів, 1993. – С.243-32; Баглай Й. Із театром – сорок років (Статті, рецензії, нариси). – Ужгород, 1997. – С.43-46; Загальна бібліографія Підкарпаття (Уклали М.Лелекач та І.Гарайда). – Ужгород: Ви-во В.Падяка, 2000. – С.59; Вегеш М.М. Театри Закарпаття 20-30-х рр. 4 // Нариси історії Закарпаття. – Т.2 (1918-1945). – Ужгород, 1995. – С.388-394. **М.Ю.Токар**

Нярадї Діонісій Янкович (10.10.1874 – 1944) – релігійний діяч Карпатської України. Народився в с. Руський Керестур (Хорватія) в сім'ї селян-колоністів Бачки. Після закінчення народної школи в рідному селі та гімназії в Загребі (1896), студював богослов'я на теологічному факультеті Духовної академії в Загребі. Доктор теології (1898). 1 січня 1899 висвячений на греко-католицького священника. Після шести місяців служби на парохії в Шіді Д.Н. призначений префектом духовної семінарії (1899), а згодом її ректором (1902) й парохом у Загребі для хорватів греко-католиків. Водночас був катехитом в середніх школах. В 1914 іменованій Апостольським Адміністратором Крижевацького єпископату, а 19 січня 1915 консекрований на єпископа в Римі. Після закінчення Першої світової війни призначений Апостольським Адміністратором Пряшівської єпархії (1918-1922), редагував релігійний тижневик «Руське слово» в Пряшеві, а в Ужгороді – «Душпастир» і «Благовісник». 15 листопада 1938 кардинал С.Тіссеран видав декрет №653/38, згідно з яким Д.Н. призначався Апостольським Адміністратором Карпатської України. Його резиденцією став Хуст – столиця автономної держави після Віденського арбітражу 2 листопада 1938. Українська орієнтація єпископа яскраво відображена в його «Пастирських листах» і «Зверненнях», в яких він закликав підтримувати державотворчу діяльність уряду А.Волошина. Д.Н. заснував «Товариство греко-католицьких священників», яке за його рекомендацією очолив Ю.Станинець, а секретарем став С.Сабол (Зореслав). Контакт з духовенством Д.Н. підтримував при допомозі «Вісника Мукачівської єпархії в Чехословацькій Республіці» (в 1939 вийшло 5 номерів). Брав активну участь у виданні «Місійного календаря». За порадою А. Волошина Д.Н. з 1 лютого 1939 переніс до Оломоуца Ужгородську богословську семінарію. 10 березня 1939 видав розпорядження про урочисте відзначення в церквах Союму Карпатської України. Проживаючи в Загребі, єпископ Д.Н. постійно жертвенно допомагав утікачам з окупованої угорцями території Карпатської України. Під час церковної візитації в парохії Мрзло Поле він раптово помер. Існує версія, що єпископ був отруєний угорськими агентами.

Література: Вегеш М.М. Історичні монографії та дослідження. – Т.І. Закарпаття в контексті центральноєвропейської політичної кризи напередодні Другої світової війни. – Київ-

Ужгород, 1998. – С.316-323; Белень М. Карпатська Україна у портретах. – Ужгород, 1998. – С.118-121; Белей В. Єпископ Діонісій Няраді: сторінки життя і діяльності // Науковий Збірник Товариства «Просвіта» в Ужгороді. – Річник IV (XVIII). – Ужгород, 2000. – С.236-238; Ліхтей І. Єпископ Діонісій Няраді і Карпатська Україна (листопад 1938 – березень 1939) // Дзвони. – 1995. – Ч.4. – С.4-5; Пекар А. Мукачівська єпархія і Галицька митрополія // Українські Карпати: етнос, історія, культура. Матеріали міжнародної наукової конференції. – Ужгород, 1993. – С.398-405. **М.М.Вегеш**

Організації української еміграції. Наприкінці 30-х років у різних країнах світу проживало біля 55 мільйонів українців. Існували тісні відносини між урядом Карпатської України і різними політичними партіями, об'єднаннями і товариствами 9 країн. В США Карпатську Україну підтримували “Організація Демократичного Відродження України”, “Молоді Українські Націоналісти”, “Комітет Оборони Карпатської України”, “Український Червоний Хрест”, “Закордонна делегація Карпатської України”, “Об'єднані Українські Організації Америки”. В Канаді – “Українське Національне Об'єднання”, “Українська Стрілецька Громада”, “Об'єднання Українок Канади ім. Ольги Басараб”, “Молоді Українські Націоналісти”. В Чехословаччині – “Комітет Оборони Карпатської України”, “Центральний Союз Українських Організацій ЧСР”. В Німеччині – “Українське Національне Об'єднання”. У Франції – “Український Народний Союз”. В Аргентині – “Організація Демократичного Відродження України”. В Бразилії – “Український Хліборобський Союз”. На Далекому Сході – “Українська Національна Колонія” в Харбіні. При налагодженні стосунків Карпатської України з політичними організаціями української діаспори значну роль відігравав закордонний ПУН, зокрема відділ, який очолював Я.Барановський. Українську діаспору в США можна умовно поділити на дві основні групи – власне проукраїнську, яка виступала за федерацію закарпатців з чехами і словаками, а згодом підтримала діяльність уряду А.Волошина в напрямі розбудови суверенної держави, і – москвофільську, яка нерідко переходила на проугорські позиції. Тому не дивно, що різноманітні організації закарпатської діаспори в США по-різному віднесли до політики, яку проводив автономний уряд А.Волошина. “Організація Демократичного Відродження України” (далі – ОДВУ), що діяла в Нью-Йорку, взяла на себе збір коштів для закарпатського населення. При допомозі ОДВУ представники карпато-української еміграції в США організували “Комітет Оборони Закарпаття”, який пізніше було перейменовано в “Комітет Оборони Карпатської України” (далі – КОКУ). Він почав свою діяльність у такому складі: В.Бень (голова), М.Бень, О.Данканич (заступники голови), Ю.Габода, А.Кость (секретарі), Т.Палош (фінансовий секретар), П.Ікалович (скарбник), І.Боришкевич, Ю.Боришкевич, М.Данканич (контрольна комісія). Почесним головою КОКУ було обрано О.Невицького. КОКУ виступив ініціатором проведення цілого ряду віч в Нью-Йорку, Філадельфії, Детройті, Клівленді, Чикаго, Рочестері, Нью-арку, на яких були прийняті резолюції в обороні Закарпаття. На віче, проведеному 9 жовтня 1938 р. в Філадельфії, було започатковано збір коштів для Карпатської України. Тоді вдалося зібрати 152.50 американських доларів. КОКУ разом з “Об'єднаними Українськими Організаціями Америки” рішуче засудили рішення Віденського арбітражу. ОДВУ організувала також компанію по збиранню медичних приладів та препаратів, ліків. Планувалось весною організувати на Закарпаття масові туристичні поїздки. Заради історичної правди необхідно констатувати, що серед закарпатської діаспори в США було чимало русофілів і мадяронів, які негативно відносилися до А.Волошина та політики, яку проводив його кабінет. На них робив ставку угорський уряд у своїх притязаннях на Закарпаття. Відомо, що в жовтні 1938 р. міністерство закордонних справ Угорщини передало генеральному консулу в Клівленді 10 тисяч доларів для реваншистської пропаганди серед американських русинів. Українська еміграція в Канаді теж заявила про свою готовність допомогти Карпатській Україні. Особливу активність проявляли члени організації УНО. З її ініціативи був створений “Допомоговий Комітет

Карпатській Україні” (далі ДККУ) з центром в Саскаутані. На середину січня 1939 р. ДККУ зібрав 325 122 долари. Надійшла також допомога від “Братства українських католиків” у Канаді – 7500 доларів, а з приватними висилками доходило до 100 000. Загалом українська еміграція в Канаді планувала перерахувати Карпатській Україні 150 000 доларів. “Українська Стрілецька Громада” в Саскаутані вислала в Карпатську Україну 5200 доларів. У березні 1939 р. ДККУ в Канаді звернувся до українських фермерів з відозвою допомогти Закарпаттю зерном. Поряд з цим українці Канади провели збіркову акцію “Паска для Карпатської України”. На початку 1939 р. в найбільшій радіостанції Сан-Пауло (Бразилія) відбулося свято Карпатської України. Не залишились осторонь і українці Далекого Сходу. Тут збір коштів проходив під гаслом “Жертуйте для Карпатської України”. Відчутною була і допомога українців, які проживали в країнах Європи. Одним із головних центрів української еміграції продовжувала залишатися Прага. Українці були об’єднані в організації “Просвіта”, “Українська Робітничка Академія”, “Союз Підкарпатських Українських Студентів” і “Союз Молоді”. На початок 1939 р. в Празі почав видаватися тижневик “Карпато-українська свобода”, матеріали якого друкувалися латинськими літерами, а в кожному його номері була двосторінкова вставка з публікаціями українською мовою. У ній поряд із висвітленням подій, які відбувалися безпосередньо в Карпатській Україні, друкувалися відгуки на них, подавалися матеріали про українське питання взагалі. У Празі діяв Радіожурнал, який готував радіопередачі на Закарпаття та інші країни. Після призначення А.Волошина прем’єр-міністром, при Радіожурналі була утворена українська секція, до якої ввійшли М.Русинко (голова), Е.Штефан (заступник) та М.Ігнатишин-Логуш (диктор). Завдяки радіопередачам з Праги світова громадськість одержувала інформацію про життя в Карпатській Україні. Українська еміграція в Чехословаччині провела збіркову акцію на допомогу Карпатській Січі, а українці Праги, Брно та інших міст збрали 100 тисяч кч. Українці Франції першими зреагували на заклик УЦНР і уряду прийняти “принцип збірки піввідсоткового національного датку із заробітної платні”. В березні 1939 р. у “Фонд розбудови Карпатської України” з Франції надійшло 85000 франків. Аналогічно поступили українські робітники у Франції. З нагоди 20-ої річниці проголошення ЗУНР українське товариство “Просвіта” в французькому місті Шаузі-ле-Руа “влаштувало 27 листопада 1938 р. Академію, на якій зібрано для наших інвалідів 33 франки 75 сантимів та на потреби Карпатської України 232 франки”. У Відні діяв “Допомоговий Комітет Карпатській Україні”, який очолювали О.Левицька та О.Грицай. Після окупації Закарпаття Угорщиною ДККУ очолив голова крайового ОУН Ю.Химинець, а його активними помічниками були М.Химинець, Панькевичівна М. і Р.Гарас. **М.М.Вереш**

Організація Народної оборони Карпатська Січ (ОНОКС) – спочатку напіввійськова організація, а згодом Збройні Сили Карпатської України. Установчі збори ОНОКС відбулися 9 листопада 1938 в Хусті, на яких було прийнято Статут організації. В ньому так визначалася головна мета ОНОКС: «Оборона державних і національних інтересів Підкарпатської Русі та плекання оборонного духа в українському громадянстві краю, поборювання протидержавної пропаганди та всестороння підтримка правительства Підкарпатської Русі зокрема для удержування ладу та безпеки». Керівництво січовими відділами здійснювала Головна Команда, що перебрала в Хусті. Головним командантом було обрано Д.Климуша, а до політичного штабу ввійшли І.Роман, І.Роґач, С.Росоха. Рішення установчих зборів ОНОКС міністр Карпатської України Ю.Ревай затвердив 10 листопада 1938. ОНОКС мала чітку і розгалужену структуру. Головними її органами були Головна Команда і Рада у відповідності зі Статутом. Команду очолював командант, який мав двох заступників і двох членів Команди. У компетенції вищих органів ОНОКС було керівництво організацією та розпорядження її майном. Рада складалася із команди і референтів (керівників секцій). Існували референтури організації і зв’язку, пропаганди, преси та морального виховання, інструкторсько-оборонного навчання. При Головній Команді діяли адміністративний секретаріат і ревізійна комісія. Члени

організації поділялися на: а) дійсних, які були прийняті командою в члени організації; б) благодійних, які надавали організації матеріальну або моральну підтримку; в) почесних, які мали заслуги перед українським народом. Благодійних і почесних обирала рада. Крім членів були і кандидати в члени організації. Члени ОНОКС мали право брати участь у всіх заходах, що проводились організацією, користуватись активними і пасивними виборчими правами, а також носити формений одяг, знаки і зброю. Низові організації ОНОКС поділялись на відділи. Кілька їх складала куш. За званнями керівний склад поділявся таким чином: старший січовик, десятник, сотник і атаман. Посади, які вони займали, були такими: гуртковий, провідник, кошовий, член ради і комендант. Посади позначались на рукавах і головних уборах форменого одягу. Керівний склад приймав присягу у присутності команданта. Команди ОНОКС були утворені в Іршаві, Воловому, Великому Бичкові, Перечині, Рахові, Середньому, Тячеві та Хусті. Кількість дійсних членів ОНОКС не перевищувала 2 тисяч. Крім політичного штабу ОНОКС, який діяв легально, був утворений військовий (таємний) штаб. Його спочатку очолював полковник М.Аркас, потім полковник Г.Стефанів. М.Чирський керував «Летючою Естрадою» – пропагандистським відділом УНО і ОНОКС. О.Ольжич був координатором ідеологічної і політичної роботи в Карпатській Україні. Я.Барановський (Борис, Лімницький) відповідав за матеріальну допомогу населенню й уряду А.Волошина: саме через нього відбувалися відносини Закарпаття із світовими українськими організаціями. До військового штабу входили Р.Шукевич (Щука), З.Коссак (Тарнавський), О.Карачевський (Свобода), Г.Барабаш (Чорний), Є.Врецьона (Волянський), І.Кедюлич (Чубчик) та ін. Обов'язки начальника штабу виконував полковник М.Колодзінський (Гузар). До військових справ залучалися також О.Сеник (Канцлер, Грибівський), М.Капустянський (Степовик, Генерал, Низола), В.Курманович та В.Петрів. ОНОКС відіграла велику роль в захисті кордонів Карпатської України від нападів угорських і польських терористів, у проведенні виборів до Сойму. 15 березня 1939 А.Волошин призначив військовим міністром С.Ключурака, який, в свою чергу, призначив головнокомандуючим полковника С.Єфремова. Однак вже в ніч з 13 на 14 березня карпатські січовики вели кровопролитні бої з чеським військом, в яких втратили близько 100 чоловік. Відділи ОНОКС разом з гімназистами стримували наступ переважаючих сил противника по лінії Перечин – Середнє – Іршава – Севлюш – Королево. Проте, незважаючи на героїчний опір січовиків, 16 березня 1939 угорська армія захопила Хуст. 18 березня останні захисники Карпатської України припинили опір, хоча ще протягом місяця в горах продовжували діяти партизанські загони, які очолювали С.Росоха, Ф.Тацинець, М.Крупа, О.Ворохта. В боях з агресором ОНОКС втратила близько 1 тис. чол. Угорські власті повідомили, що під час березневих операцій в Карпатській Україні їх армія втратила 72 чоловік вбитими, 163 пораненими, 4 пропавшими без вісті. ОНОКС видавала тижневик «Наступ» (редактор С.Росоха), а жіночий відділ її очолювали М.Тисовська і М.Химинець.

Література: Росоха С. Карпатська Січ // Історія Українського війська. – Вінніпег, 1953. – С.593-603; Карпатська Січ. Матеріали наукової конференції. – Ужгород, 1996; Вегеш М. Карпатська Січ: сторінки історії (1938-1939 рр.). – Ужгород, 1996; його ж: До питання про виникнення та діяльність Організації Народної Оборони Карпатська Січ (1938-й939 рр.) // Науковий Збірник Товариства «Просвіта» в Ужгороді. – Річник I (XV). – Ужгород, 1996. – С.147-159; Вегеш М., Віднянський С. «Карпатська Січ» // Малий словник історії України. К.: Либідь, 1997. –С.184; Д.К. Організація Народної Оборони «Карпатська Січ» (ОНОКС) // Енциклопедія Українознавства. Загальна частина. – Т.3. – К.,1995. – С.1186; В.М. Карпатська Січ // Енциклопедія Українознавства. Словникова частина. – Т.3. Львів, 1994. – С.974; Карпатська Січ // Довідник з історії України: Видання в трьох томах. – Т.2 (К-П). – К.: Генеза, 1995. – С.17-18; Фрідманський В. До питання про діяльність організації «Карпатська Січ» (1938-1939 рр.) // Науковий збірник Закарпатського краєзнавчого музею. – Вип.І. – Ужгород:

Карпати, 1995. – С. 53-64; Якимович Б. Карпатська Україна та її Збройні Сили – Карпатська Січ (1938-1939 рр.) // Шляхом Перемоги. – 1993. – 13 берез. **М.М.Вегеш**

Освіта в Карпатській Україні. У 1938 р. в краї було 463 українські і 365 чеських початкових шкіл, 117 угорських, 24 німецькі і 4 румунські школи, 21 українська і 23 чеські горожанські школи, 5 українських і 3 чеські гімназії. Всього в 1938 р. в Закарпатті існували 803 школи. Що стосується вчительських кадрів, то в українських школах їх нараховувалося 2.622, а в чеських – 928. В українських школах навчалося 99.731 дітей, а в чеських – 21.325. Становище різко погіршилося після того, як від Закарпаття до Угорщини в результаті Віденського арбітражу 2 листопада 1938 р. відійшли міста Ужгород, Мукачево, Берегово з прилеглими до них районами. Перед урядом А.Волошина виникла проблема реорганізації шкільної освіти. Ще 28 жовтня 1938 р. прем'єр-міністр своїм розпорядженням перейменував шкільний реферат на Міністерство шкільництва та народної освіти. Керівником вищезазначеного міністерства був призначений А.Штефан – відомий педагог, директор торговельної академії в Мукачеві. В листопаді Міністерство шкільництва та народної освіти було реорганізовано в Міністерство культу, шкіл і народної освіти. Згідно з розпорядженням цього міністерства від 25 листопада 1938 р., так визначалася структура державного керівництва школами: “а) у школах середніх, торговельних та фахових – дирекція школи; б) у доповняючих школах (ремісничих) – інспекторат доповняючих шкіл; в) у школах народних (елементарних, горожанських і захоронок) та інших школах – державний шкільний інспекторат”. Відразу після появи цього розпорядження почалося призначення шкільних інспекторів. Ці важливі посади посіли: в Середньому – С.Федор, Завидові – І.Васько, Сваляві – М.Микита, В.Березному – І.Гриць, Рахові – В.Петрецький, Перечині – І.Гопко. Уряд А.Волошина докладав максимум зусиль, щоб повністю перевести навчальний процес на українську мову. Хоча те, якою мовою навчатимуть у школах, мав остаточно вирішити майбутній парламент. Вже 25 листопада 1938 р. А.Волошин видав розпорядження, згідно з яким “державною мовою в країні Підкарпатської Русі є мова українська (малоруська)”. Що стосується осіб чеської, словацької й російської (руської, великоруської) народностей, то вони могли “вносити подання і в своїй материнській мові”. А.Волошин постійно проявляв велику турботу про розвиток шкільництва у віддалених гірських округах Закарпаття. З його ініціативи були відкриті школи у Волівському окрузі (нині – Міжгірський район), зокрема, в Колочаві-Горб, Прислопі, Синевирській Полянці. Після евакуації з зайнятого угорцями Ужгорода, до Великого Березного перемістилася Ужгородська торговельна школа. 12 грудня 1938 р. її перейменували в Експортну Академію. Ще раніше, 6 грудня, відновили свою роботу гімназія в Перечині, горожанські школи в Невицькому і Порошкові. Твердиною українських ідей залишалась Хустська гімназія. Наприкінці 30-х років у ній навчалося 600–650 учнів-українців та близько 200 в чеських паралельних класах. В останніх, крім чехів і словаків, були євреї. Склад учнів за соціальним походженням був – 70% селяни. Серед викладацько-професорського складу Хустської гімназії виділялися М.Гупаловський, К.Заклинський, К.Феделеш, М.Фушич, С.Ілляшевич, А.Артимович, Н.Балицька та ін. Колишній професор гімназії Н.Балицька писала, що при гімназії був Пласт. Із пластунів у 1938–1939 рр. формувалися січові загони, які зі зброєю в руках стали проти ворога. А.Волошин та його уряд надавав велику увагу розвитку шкільної освіти серед національних меншин краю. Ще в 1934 р. для учнів німецької національності був відкритий при школі в Мукачеві інтернат, де одержали місця 52 дітей з 18 сіл краю, в тому числі з Усть-Чорної – 8, Рахова – 6, Німецької Мокрої – 4, Руської Мокрої – 3, Німецької Кучави – 5, Лалова – 8 тощо. Ця школа працювала до листопада 1938 р. Після окупації міста військами Угорщини, уряд Карпатської України перевів учнів і вчителів до Сваляви. За підрахунками сучасних дослідників, наприкінці 30-х рр. німецька шкільна справа у Хусті виглядала так: 19 початкових шкіл з 34 класами, 1 горожанська школа з 4 класами. В них навчалося біля 2000 учнів і працювало 32 вчителі. Державне видавництво постійно повідомляло про вихід нових

підручників. До вересня 1938 р. побачили світ “Буквар”, “Перша читанка”, “Друга читанка”, “Отчина”, “Живе слово”, “Світло”, “Учебник горожанской науки й виховання”, “Молодий рахункар”, “Рахункова книжка” (частини 1–3), “Пісні підкарпатських русинів”, “Грамматика руського язика” І.Панькевича, “Фізика”, “Хімія”, “Задачі з геометричного рисування”, “Гражданин, його права і повинності”, “Підкарпатські казки” під редакцією В.Гренджі-Донського, “Вибір чехословацьких і підкарпаторуських переказів” тощо. Закарпатськими вчителями використовувалися також старі підручники, автором переважної більшості яких був А.Волошин. Мова йде, перш за все, про праці А.Волошина “Фізика” (1921), “Наука стилізації” (1923), “Педагогіка й дидактика” (1923), “Коротка історія педагогіки” (1923), “Дидактика” (1923), “Педагогічна психологія” (1935), “Історія педагогіки” (1937) та ін. Всього А.Волошин видав 42 книги. **М.М.Вегеш**

Офіцинський Роман Андрійович. Народився 6 березня 1969 р. в селі Оглядів Радехівського району Львівської області. Срібний медаліст Оглядівської середньої школи 1986 р. У 1987–1989 рр. – дійсна строкова військова служба у Радянській Армії (космодром “Байконур”, Казахстан). Закінчив історичний факультет із відзнакою за спеціальністю “історик, викладач історії” (1993), аспірантуру при кафедрі історії України (1996) і факультет післядипломної освіти за спеціальністю “правознавство” (2003) Ужгородського державного університету (Ужгородського національного університету). Кандидат історичних наук (1996), доцент (2001). Тема кандидатської дисертації — “Політичний розвиток Закарпаття у складі Угорщини (1939–1944)” (захищена 31 травня 1996 р.). 26 квітня 2006 р. захистив дисертацію на здобуття наукового ступеня доктора історичних наук під назвою “Державотворчий процес в Україні 1991–2004 років (на матеріалах періодики Заходу)”. Обидва захисти відбулися на спеціалізованій вченій раді в Ужгородському університеті за спеціальністю 07.00.01 – історія України. Викладає в Ужгородському національному університеті на постійній основі з 1997 р.: спочатку на кафедрі теорії та історії держави і права, потім на кафедрі політології, нині – доцент кафедри історії України. Фахівець із новітньої історії України, насамперед політичного і культурного контексту. Головний редактор (за сумісництвом) обласної щотижневої газети “Соціал-демократ” із часу виходу першого числа 1 серпня 1998 р. до 20 червня 2002 р. Разовий наклад газети сягав 35 тис. прим. Головний редактор (за сумісництвом) тижневика “Нова закарпатська газета “Світогляд” із часу виходу першого числа 19 жовтня 2002 р. до 30 січня 2003 р. Разовий тираж – 10 тис. прим. Учасник українсько-угорської наукової екологічної експедиції “Тиса-2003”, здійсненої після півстолітньої перерви на бокогах. 14-20 серпня 2003 р. від села Луг Рахівського району (Україна) до міста Вашарошнамень (Угорщина) пройдено 225 км. Автор монографій “Політичний розвиток Закарпаття у складі Угорщини (1939–1944)” (1997) і “Політичний розвиток незалежної України (1991–2004) в аспекті європейської ідентичності (на матеріалах періодики Заходу)” (2005), а також поетичних збірок “Нашестя ангелів” (1993), “Ураган тисячоліть” (1997) та “Ідеологія повстань” (2004), книжок художньої публіцистики “Сто вражень з Америки” (2001) та “Дев’ять бокорашів і зрадлива Тиса” (2003). У 1994 р. започаткував науковий кварталник “Молодь – Україні”, де молоді вчені Карпатського регіону публікували оригінальні праці з археології, етнографії, історії, філософії, політології, права, літературо- і мовознавства, фольклористики, медицини. Усього вийшло 10 томів, видання припинилось у 1997 р. Упорядник та співупорядник 22 наукових збірників і монографічних досліджень, у т. ч. у “Політичній серії Романа Офіцинського” з’явилося три монографічні дослідження. Персональний сайт (із 1 жовтня 2001 р.) – “Книжки Романа Офіцинського”. **М.Вегеш.**

Пазуханич Юрій Георгійович (04.10.1899 – 1982) – громадсько-політичний і культурний діяч Закарпаття. Народився в с.Дубрівка Ужанського комітату (Ужгородський район Закарпатської області) в багатодітній сім’ї учителя. Після закінчення двох класів початкової школи в с.Сімер Перечинського округу, виховувався у вчительських сиротинцях

спочатку в м.Кечкемет (1907-1911), а потім в м.Дебрецен (1911-1914). Тут закінчив реальну гімназію, після якої поступив на навчання в Ужгородську учительську семінарію (1914-1917). Демобілізувавшись з австро-угорської армії (1917-1918), завершив навчання в учительській семінарії і отримав диплом вчителя початкових класів. Працював у школах Ужгородського, Хустського, Іршавського та Мукачівського округів (1918-1930). Був призначений референтом відділу Міністерства шкільництва в Ужгороді (1930-1934), а потім шкільним інспектором у Воловому (Міжгір'я) та Хусті (1934-1938). Член Соціал-демократичної партії Чехословаччини (1930-1938), Українського Національного Об'єднання (24 січня 1939), посол Союзу Карпатської України (12 лютого 1939). Після окупації Закарпаття угорськими військами Ю.П. був позбавлений права займатися педагогічною діяльністю, і тільки після апеляції до Міністерства освіти Угорщини йому було надано можливість учителювати. Працював у Вишкові, Стакчині та Великих Лучках, де перебував аж до приходу радянських військ на Закарпаття. Після цілого ряду допитів у НКВС, був призначений інспектором шкіл відділу освіти Народної Ради Закарпатської України (1945), директором Ужгородського педучилища, семирічної школи №5 та угорської школи №10 в Ужгороді (1945-1947). З 1948 і аж до виходу на пенсію працював вчителем Ужгородської школи глухонімих дітей. Помер і похований в Ужгороді.

Література: Белень М. Карпатська Україна у портретах. – Ужгород, 1998. – С.130-131; Філіп Л. Юрій Пазуханич – педагог, політичний діяч Карпатської України // Науковий Збірник Товариства «Просвіта» в Ужгороді. – Річник IV (XVIII). – Ужгород, 2000. – С.234-236.

М.М.Вегеш

Парканій Іван Федорович (01.01.1896 – 06.01.1997) – громадсько-політичний діяч Закарпаття. Народився в с. Тарасівка Марамороського комітату (Тячівський район Закарпатської області) в багатодітній сім'ї учителя церковної школи. Навчався у Берегівській та Мукачівській гімназіях, а згодом на юридичному факультеті Будапештського університету. Доктор права (1918). Після закінчення університету працював службовцем Мараморош-Сигетської жупи, а потім в Хусті (1918-1920) і Мукачеві (1920-1921). Пропрацювавши деякий час начальником канцелярії в Іршавському окрузі (1921-1924), його призначили в канцелярію президента ЧСР референтом у справах Підкарпатської Русі, а згодом головним радником президента (1924-1939). Після відставки губернатора Підкарпатської Русі К.Бескида (жовтень 1938) І.П. запропонували його замінити. Новопризначений губернатор 16 жовтня 1938 видав в Ужгороді «Маніфест», в якому закликав громадян до спокою, праці, злагоди та вірності Чехо-Словацькій республіці. Однак події в ЧСР розвивалися так швидко, що уряд губернатора не відповідав вимогам часу. Депутати чехословацького парламенту від Карпатської України саме в той час вимагали створення власного автономного уряду (А.Волошин). 4 листопада 1938 І.П. склав повноваження губернатора, залишившись працювати в канцелярії президента. В період Другої світової війни проживав у Празі, але з окупантами не співробітничав. Після звільнення Чехословаччини аж до виходу на пенсію (1948-1952) працював у канцелярії президента Е.Бенеша. Помер І.П. на 101-му році життя і похований у кафедральному соборі св.Климента у Празі.

Література: Михайлович Г. Патриот-русин Иван Парканій // Наш чесько-русинський календар. – Ужгород, 1999. – С.79-84; Магочій П.Р. Формування національної самосвідомості: Підкарпатська Русь (1848-1948). – Ужгород, 1994. – С.185; Пагирия З. Відлуння Карпат. Сторінки історії. – Ужгород, 1994. – С.45-46; Павленко Г.В. Діячі історії, науки і культури Закарпаття. Малий енциклопедичний словник. – Ужгород, 1999. – С.135-136; Шандор В. Спомини. –Т.І. Карпатська Україна. 1938-1939. – Ужгород, 1996. – С.69, 131, 157, 284.

М.М.Вегеш

Партія Невдоволених Автохтонів (Тутешняків) – політична партія Закарпаття, яка діяла в 1933-1938. Створена на установчих зборах в Ужгороді. Її офіційним гаслом був вислів:

«Або вдоволено жити, або вмерти!». До керівного органу партії входили Михайло Гелебан, Іван Попадинець, Юрій Матола, Василь Манайло, Олександр Пап, Петро Корпош та ін. Згідно Статуту ПНА(Т) вищеназвані вважалися «активними» членами. Решта «автохтонів» називалася «голосуючими» і складала групу прихильників організації. Партія не входила до когорти популярних політичних організацій, які займали передові місця на політичній арені краю. Власного друкованого органу ПНА(Т) не мала. Програма ПНА(Т) включала загальні положення без конкретизації своєї політичної, економічної і національно-культурної позиції. Основною метою партії, як і в більшості політичних організацій Закарпаття, була боротьба за автономію краю, однак у складі так званої «Середньоєвропейської Слов'янської держави» або країни, яка б не носила назву однієї або двох пануючих націй. Багато місця в Програмі відводилося організації державного управління, рівноправності націй, правовим відносинам тощо. Вимагалось також надання широких автономних прав кожній адміністративно-територіальній одиниці держави (проведення власної економічної й адміністративної політики). Пропагувалася свобода совісті, мирного співжиття народів, вільного віросповідання. Політична основа партії базувалася на принципах демократичного республіканізму й чітко вираженої автономії кожної «історично» території. Крім того, партія переслідувала й такі цілі, як боротьба з тероризмом, підвищення господарського, політичного, культурного й матеріального рівня місцевого населення. Щодо мовного питання, то ПНА(Т) пропагувала ідею розвитку місцевої руської (не російської, але й не української) мови. Взагалі більшість програмних положень мали вигляд пропозицій чи рекомендацій щодо майбутнього управління країною. Програма не дотримувалася стандартної структури, притаманної іншим політичним партіям. Загалом з програмних документів випливало, що «автохтони» були незадоволені своїм становищем у суспільстві, але конкретного виходу з нього в тих умовах знайти не могли. Партія не проводила активної діяльності і практично не витримала випробування часом, зникнувши незабаром з політичної арени міжвоєнного Закарпаття.

М.Ю.Токар

Пекар Василь Атанасійович (р.н. 01.03.1922) – релігійний діяч і дослідник історії церкви (монаше ім'я – Атанасій). Народився в с.Перечин (Перечинський район Закарпатської області) в сім'ї залізничника. Закінчив народну школу в рідному селі, Ужгородську гімназію (1932-1940) та філософські й богословські студії Української Папської семінарії св.Йосафата в Римі (1940-1946), де 24 березня 1946 був висвячений на священника. Захистив докторську дисертацію на тему «Канонічне створення Мукачівської єпархії 1771 р.» (1947). В 1948 був направлений душпастирем у Пітсбурзьку єпархію, де став професором духовної семінарії св.Кирила і Мефодія (1950). Вступивши до Чину св.Василія Великого (1956), водночас викладав у монастирській школі в Мондері (Канада) українську мову й літературу, а згодом став вихователем в монастирі св.Йосафата у Гленкові (штат Нью-Йорк) (1961-1967), душпастирем у Юнієнтавні (штат Пенсільванія) (1967-1970), професором семінарії св.Кирила й Мефодія в Пітсбурзі (1970-1978). З 1978 проживає в Римі. Працював в українській секції Ватиканського радіо (1978-1982), професором і духовником семінарії св.Йосафата у Вашингтоні (1982-1992). У 1992 загальними зборами ЧСВВ вибраний першим дорадником Головної Управи василіянського Чину й заступником Головного настоятеля в Римі, А.П. – автор понад 400 наукових праць з історії і культури Закарпаття, переважна більшість яких присвячена історії церкви: «Св.Тереня від Дитятка Ісус» (1948), «Василіянин-ісповідник, еп. П.Гойдич, ЧСВВ» (1961), «Владика-Мученик Т.Ромжа» (1962), «Св.Василій Великий» (1963), «Св.Йосафат – Апостол З'єднання» (1964), «Єпископ Петро Гебей» (1965), «Наше минуле й теперішнє» (1968), «Історичне тло Пряшівської єпархії» (1968), «Наша слов'янська спадщина» (1969), «А.Крालицький, ЧСВВ – як історик» (1974), «Мукачівський єпископ Й.Декамеліс» (1978), «Історія закарпатських Василіян» (1982), «Ісповідники віри» (1982), «Єпископ Іван Брадач» (1983), «Ви будете свідками» (1985), «Нариси історії церкви Закарпаття» (Т.1-2, 1997)

та ін. А.П. Дійсний член Українського Богословського Наукового Товариства, Наукового Товариства ім. Т.Шевченка, Української Вільної Академії Наук у США, Почесний член Закарпатського крайового товариства «Просвіта» (1992).

Література: Белень М. Карпатська Україна у портретах. – Ужгород. 1998. – С.133-134; Пагиря В. Закарпатці в діаспорі. Нариси про закарпатських емігрантів. – Ужгород: Патент, 1997. – С.70-71; його ж: Світочі карпатського краю. Історичні портрети греко-католицьких священиків Мукачівської єпархії. –Мукачево: Елара, 1996. – С.94-95; Кальницький П. о.Атанасій Василь Пекар, ЧСВВ // Календар «Просвіти» на 1995 рік. – Ужгород, 1995. – С.58-59; Вітання «Просвіти» вченому і просвітителю (з нагоди 75-річчя від дня народження о. д-ра Атанасія Василя Пекаря ЧСВВ) // Календар «Просвіти» на 1997 рік. – Ужгород, 1997. – С.47-48; Федака П. о.Атанасій Василь Пекар, ЧСВВ // Перечин. – Перечин, 1999. – С.194-195.

М.М.Вегеш

Перша Руська (Українська) Центральна Народна Рада – український надпартійний представницький орган в Закарпатті. Створена 8 травня 1919 на базі регіональних народних рад під назвою Центральна Руська Народна Рада в Ужгороді з метою вирішення державно-територіальної приналежності краю. Спочатку вона об'єднувала як українофільських, так і русофільських діячів. Головою ЦРНР був обраний А.Бескид, а його заступниками А.Волошин, М.Стрипський, М.Брацайко. У травні 1919 ЦРНР ухвалила рішення об'єднатися «з Чехословацьким народом на основі повної національної автономії». До другої половини 20-х років залишалася єдиним політичним органом, який виражав політичну волю і думку українського громадянства. Після виникнення в Закарпатті перших політичних партій роль ЦРНР почала занепадати, а її діяльність була паралізована. Пожвавлення суспільно-політичного життя в Закарпатті у другій половині 30-х років зумовило необхідність відродження ЦРНР, однак внаслідок існування чіткої національно-політичної двоблокової (українофільська і русофільська) багатопартійної системи у краї виникли дві народні ради. Якщо русофільські партії та їх лідери об'єдналися в ЦРНР, яку очолив А.Бродій, то українофіли, вважаючи себе правонаступниками ЦРНР зразка 1919-1920, назвали своє об'єднання Перша Руська (Українська) Центральна Народна Рада. До неї ввійшли представники політичних партій, товариств і організацій українського напрямку Закарпаття. Коли роль політичних партій у краї почала занепадати (1937-1938), саме ПР(У)ЦНР стала виразником політичної волі місцевого населення. Обидві народні ради прийшли до консенсусу 8 жовтня 1938, коли утворили перший автономний уряд Підкарпатської Русі. 21 жовтня 1938 ПР(У)ЦНР опублікувала Маніфест «Громадяни і громадянки!» з вимогами до державної влади про забезпечення політичної та економічної самостійності краю. Його підписали 54 активісти ПР(У)ЦНР, серед яких А.Волошин, А.Штефан, М.Брацайко, С.Клочурак, Ф.Ревай, Ю.Брацайко, А.Ворон, Д.Німчук, В.Гренджа-Донський, І.Невицька та ін. 26 жовтня 1938 автономний уряд очолив голова ПР(У)ЦНР А.Волошин. З цього часу розстановка політичних сил остаточно перемінилася на користь українців. Після заборони діяльності політичних партій у краї (29 жовтня 1938) русофільська ЦРНР фактично перестала діяти. У свою чергу ПР(У)ЦНР, або як ще її називали Українська Національна Рада, існувала і надалі як надпартійний представницький національний форум, вирішуючи найсуттєвіші соціально-політичні та культурні проблеми краю. Після 2 листопада 1938 і до 15 березня 1939 резиденція ПР(У)ЦНР знаходилася в м.Хуст. Припинила своє існування внаслідок окупації Закарпаття угорськими військами (17 березня 1939).

Література: Нариси історії Закарпаття. – Т.2 (1918-1945). – Ужгород, 1995. – С.103-104, 127-128, 302-304; Мишанич О. «Карпаторусинство», його джерела й еволюція у ХІ ст. – К.: Відродження, 1992. – С.13, 17, 21; Вегеш М. Карпатська Україна 1938-1939 років у загальноєвропейському історичному контексті. – Т.2. – Ужгород, 1997. – С.78-79. **М.Ю.Токар**

Польські терористи. В жовтні 1938 р. зафіксовано появу польських терористів. 27 жовтня вони здійснили спробу висадити в повітря міст поблизу Жорнави, а наступного дня напали на міст у Вучковому. У бою з ними загинув чеський жандарм Калчік і кілька закарпатців, зокрема, Й.Лой. В с.Торунь польські терористи вбили синевирця І.Костя. 10 листопада 1938 р. Пресова служба Карпатської України повідомляла, що польські терористи захопили в полон Ярослава Весецького, Вячеслава Ракоса і Ціріса, членів прикордонної сторожі. Напади польських терористів були зафіксовані 2, 3, 13, 15, 16, 18, 19, 22 листопада 1938 р. Постраждали жителі прикордонних з Польщею сіл Торунь, Присліп, Н.Студений, Синевирська Поляна. Терористичні акції завдавали великої моральної і матеріальної шкоди. Лише польські терористи станом на 25 листопада 1938 р. завдали збитків на суму 277500 кч. Майже після кожного їх нападу були людські втрати. Карпато-українська влада, даючи відповідь на ноти протесту польського посла, в яких її звинувачували у сприянні антипольській пропаганді на території краю, постійно наводила факти руйнівної діяльності польських терористів. 23 листопада група закордонних журналістів відвідала закарпатські села Вучкове, Торунь, Присліп, Синевирську Поляну, які найбільше постраждали від польських нападів. До складу цієї делегації входив також німецький консул Г.Гофман. Необхідно відзначити, що чехословацький уряд приділяв значну увагу захисту кордонів краю. Нерідко проводились спільні бойові операції загонів СТОС і Карпатської Січі по знешкодженню терористичних груп. Одна з таких операцій завершилася розгромом групи Йозефа Према. Така ж доля спіткала угруповання Ернеста Берзевітці. Були взяті в полон 24 старшини, 62 підстаршини і понад 200 рядових терористів. **М.М.Вегеш**

Представництво уряду Карпатської України у Празі – представницько-дипломатичний орган уряду Карпатська України, який виступав посередником в українсько-чеських офіційних відносинах кінця 1938 – початку 1939, діяв з метою полегшення їх співпраці, поява була зумовлена важким комунікативним сполученням між Прагою та столицею Карпатської України – Хустом. Головою Представництва був Вікентій Шандор. Крім нього до штату працівників П. входили: Осип Матковський, Василь Орелецький, Ганна Статник, Марія Рідлова, Іван Майор, Йозеф Скала, а також дорадники В.Качуровський, А.Гелетка, В.Бора і журналіст газети «Нова Свобода» Петро Вигнанський. Існував власний архів П. Офіційної програми праці П. не мало. Головні завдання, які вимагали нагального вирішення, полягали у налагодженні ділових контактів, інформаційного зв'язку, внесенні пропозицій, наданні порад при обговоренні різних господарських, фінансових, організаційних та інших проблем, пов'язаних з потребами федерації і краю. За кілька місяців своєї роботи П. вдалося опублікувати українською мовою 59 урядових розпоряджень та інших офіційних документів. П. вело торговельні переговори, зокрема про продаж карпатської деревини до Угорщини й Німеччини. Регулювалися торговельні відносини з Румунією. Крім того П. організувало міждержавні торговельні спілки, банківські філіали, займалося працевлаштування закарпатців у Чехії та Німеччині. Воно користувалося широкою підтримкою серед чеської інтелігенції та урядовців. На створення дружньої атмосфери впливала й загальна зацікавленість проблематикою української державності як в Чехії, так і в світі. З ініціативи П. в Празі були відкриті навіть курси української мови. Під час перебування уряду Карпатської України в Празі у приміщенні П. відбувалися прес-конференції. Свою діяльність П. припинило 15 березня 1939 внаслідок окупації Карпатської України угорськими військами.

Література: Шандор В. Спомини. – Т.1. Карпатська Україна. 1938-1939. – Ужгород: Гражда, 1996. – С.167-170; Вегеш М. Карпатська Україна 1938-1939 років у загальноєвропейському історичному контексті. – Т.2. – Ужгород, 1997. – С.29-31; його ж: Вікентій Шандор // Історія України в історичних портретах (Збірник наукових праць). – Ужгород, 1996. – С.94-97. **М.Ю.Токар**

Пуза Євген (02.02.1880 – 13.12.1922) – громадсько-політичний діяч Закарпаття. Отримавши загальну початкову і середню освіту, навчався у військово-технологічній академії в Празі. Після її успішного закінчення Є.П. працював у військовому картографічному інституті, а згодом державним службовцем у Відні. В 1919 він став одним із організаторів Руської Народної Ради в Хусті і був делегований до Української Національної Ради ЗУНР – ЗО УНР 1918-1919 у Станіславові від Закарпаття. До того Є.П. брав участь у Першій світовій війні в складі Української Галицької Армії. Служив у чині майора і був референтом авіації при Начальній Команді УГА. Після включення Закарпаття до складу Чехословацької республіки Є.П. очолив відділ внутрішніх справ у Директорії автономії (з грудня 1919 до квітня 1920). Крім того він виконував обов'язки секретаря губернатора краю Г.Жатковича. Є.П. проводив активну просвітницьку роботу, брав участь у створенні читалень «Просвіти» на території Закарпаття. У 1925 він став одним із ініціаторів створення в краї партії соціал-демократів. Упродовж 1920-1922 Є.П. входив до керівництва СДПР, працював співредактором партійних друкованих органів – газет «Народ» (1920-1921) і «Вперед» (1921-1922). У 1922 Є.П. відійшов від активної партійної діяльності й деякий час проживав у Празі. Помер і похований в Ужгороді. Література: Довідник з історії України. – Т.2. – К.: Генеза, 1995. – С.431.

М.Ю.Токар

Ревай Федір Іванович (1890 – 1946) – громадсько-політичний діяч Закарпаття. Народився в с.Мирча комітату Унг (Великоберезнянський район Закарпатської області) в учительській сім'ї. У політичне життя краю включився відразу після закінчення народної школи в рідному селі. Став членом угорської соціал-демократичної партії (1907-1911), а в міжвоєнний період вступив у ряди Соціал-демократичної партії Чехословаччини (1929-1936). Входив до складу Президії крайової організації цієї партії і обирався послом земського представництва (1929-1930), виконував обов'язки заступника голови «Крайового Союзу руських народнопросвітних товариств на Підкарпатській Русі», до якого ввійшли 12 закарпатських організацій. Член відділу «Просвіти» (1920-1939), реорганізованої Центральної Руської (Української) Народної Ради (14 листопада 1937), делегат II з'їзду української молоді в Мукачеві (1934), Всепросвітянського з'їзду в Ужгороді (1937), Великих зборів Української Народної Ради (16 жовтня 1938). Входив до делегації, яка вимагача від Праги призначення виключно українського уряду Підкарпатської Русі (листопад 1938). Протягом 30-х років працював директором друкарні в Ужгороді та Хусті, деякий час очолював редколегію газети «Нова свобода» (14 вересня 1938 – 25 січня 1939). Обраний головою Українського Національного Об'єднання (24 січня 1939), послом Сойму Карпатської України (12 лютого 1939). Стоячи на чітких античехословацьких позиціях, був ініціатором мітингів протесту проти призначення генерала Л.Прхали українським міністром, виступив одним з організаторів захоплення січовиками чеських складів із зброєю (13-14 березня 1939), за що був заарештований. Звільнений тільки на клопотання А.Волошина. Ще раніше (2 березня 1939) на вимогу президента ЧСР Е.Гаха А.Волошин видав розпорядження про звільнення Ф.Р. з посади голови УНО. Лише після цього празький уряд погодився на скликання Сойму Карпатської України. 15 березня 1939 обраний заступником голови Сойму і членом імунітетної комісії. Після окупації Закарпаття угорськими військами був заарештований і ув'язнений спочатку в тячівську та хустську тюрми, а потім в концтабір Варюлопош (16 березня – 4 липня 1939). Після звільнення активною політикою не займався, однак намагався через угорських націоналістів добитися автономних прав для Закарпаття (1939-1941). Після визволення Закарпаття був арештований (грудень 1944) контррозвідкою «Смерш», і після допиту (9 січня 1945) засуджений та відправлений в табір м.Єнакієво Донецької області, де й помер. До цього часу не реабілітований.

Література: Шерегій Ю. Нарис історії українських театрів Закарпатської України до 1945 року. – Нью-Йорк-Париж-Сідней-Торонто-Пряшів-Львів, 1993. – С.208, 253, 270, 298;

Белень М. Карпатська Україна у портретах. – Ужгород, 1998, – С.141-142; Вегеш М.М., Горват Л.В. Карпатська Україна 1938-1939 років в Портретах. – Ужгород, 2000. – С.9-15; Химинець Ю. Тернистий шлях до України. – Ужгород, 1996. – С.68, 75-77, 84, 112, 263, 264, 340, 365; Гренджа-Донський В. Федір Ревай // Твори. – Т.IX. – Вашингтон: Карпатський Союз, 1989. – С.218; Довганич О. Федір Ревай – голова УНО. До 110-річчя з дня народження // Календар «Просвіти» на 2000 рік. – Ужгород, 2000. – С.164-165. **М.М.Вегеш**

Ревай Юліан Іванович (26.07.1899 – 30.04.1979) – громадсько-політичний діяч Закарпаття. Народився в с.Мирча комітату Унг (Великобрезнянський район Закарпатської області) у вчительській сім'ї. Закінчив початкову школу в рідному селі, Ужгородську учительську семінарію (1913-1917), після якої одержав диплом учителя. Учасник першої світової війни (1917-1918). Один із засновників соціал-демократичної партії, член президії, згодом посол чехословацького парламенту (1935-1938) від неї. У міжвоєнний період Ю.Р. – один із найвизначніших діячів краю в освітній сфері. Очолював у шкільній управі краю відділ шкільних будинків (1923), був призначений референтом народних шкіл (1925), згодом секретарем екзаменаційної комісії учителів горожанських шкіл (1925-1935). Редактор щомісячного педагогічного журналу «Учитель» (1925-1935), видавець громадсько-політичного часопису «До Перемоги» (1935-1938), член товариства «Просвіта», Педагогічного товариства Підкарпатської Русі, Учительської Громади, Пласту, голова управи крайового хору Підкарпатського учительства. Автор численних праць: «Русько-мадярська термінологія» (1923, у співавторстві), «Мадярсько-руський словарь» (1928, у співавторстві), «Довкола автономії Підкарпатської Русі» (1936), «В боротьбі за правду» (1938) та ін. В період існування Карпатської України був першим заступником голови Центральної Руської (Української) Ради в Ужгороді, міністром в урядах А.Бродія (11-26 жовтня 1938) і А.Волошина (26 жовтня 1938 – 14 березня 1939), співзасновником і членом Українського Національного Об'єднання (січень 1939), послом до Союму Карпатської України (12 лютого 1939). 14 березня 1939 Ю.Р. призначений міністром закордонних справ, а 15 березня 1939 прем'єр-міністром уряду Карпатської України. Після окупації Закарпаття Угорщиною емігрував за кордон. Проживав у Словаччині, Чехії, Німеччині (1939-1948). В 1949 виїхав до США, де його обрали головою допомогового об'єднання «Самопоміч» (1949-1979). Директор канцелярії Українського Конгресового Комітету Америки (1949-1957), директор Українського Інституту Америки (1958-1979), президент Карпатського Дослідного Центру (1964-1979). Був Почесним головою Карпатського Союзу США, Почесним членом Товариства українських інженерів Північної Америки та товариства «Бойківщина» в США, співзасновником Світового Конгресу Вільних Українців, головою Федерального кредитного кооперативу «Самопоміч» в Нью-Йорку. Ю.Р. виступив ініціатором будівництва пам'ятника Т.Г.Шевченку у Вашингтоні, за що був нагороджений «Шевченковою Грамотою волі». Помер і похований на українському кладовищі в Нью-Йорку. Заснованому ним Карпатському Дослідному Центру присвоєно ім'я Ю.Р. У 1986 на його могилі встановлено пам'ятник.

Література: Пагира В. Закарпатці в діаспорі. Нариси про закарпатських емігрантів. – Ужгород: Патент, 1997. – С.14-16; Вегеш М.М., Горват Л.В. Карпатська Україна 1938-1939 років в портретах. – Ужгород, 2000. – С.3-8; Федака П. Визначний громадсько-політичний і державний діяч (До 100-річчя від дня народження Юліана Ревая) // Календар «Просвіти» на 1999 рік. – Ужгород, 1999. – С.168-170; Баяновська М. Роль Юліана Ревая у розвитку освіти Закарпаття у 20-30-і роки ХХ ст. // Науковий Збірник Товариства «Просвіта» в Ужгороді. – Річник IV (XVIII). – Ужгород, 2000. – С.145-146; Белень М. Карпатська Україна у портретах. – Ужгород, 1998. – С.143-146; Вегеш М., Віднянський С. Ревай Юліан // Малий словник історії України. – К.: Либідь, 1997. – С.334; Павленко Г.В. Діячі історії, науки і культури Закарпаття. Малий енциклопедичний словник. – Ужгород, 1999. – С.148. **М.М.Вегеш**

Рогач Іван Андрійович (29.05.1914 – 20.02.1942) – громадсько-політичний діяч Закарпаття. Народився у с.Великий Березний комітату Унг (Великоберезнянський район Закарпатської області). Після закінчення горожанської школи і Мукачівської торговельної академії працював учителем в Руському Мочарі. В 30-х роках навчався на теологічному факультеті богословської семінарії у Львові, відтак у Пряшеві та Оломоуці. Здобувши богословську освіту (1917), не був освячений, повністю віддавши себе політиці. У міжвоєнний період був членом «Пласту», «Просвіти», «Учительської громади», Української Центральної Народної Ради, правління «Фронту руських земледільців і робітників Пряшівщини». В 1934 член ОУН. Пік його політичної діяльності припадає на кінець 30-х років. Був заступником голови напіввійськової організації «Українська Національна Оборона» (з 17 вересня 1938), заступником головного команданта Карпатської Січі, його організаційним референтом (листопад 1938 – березень 1939), членом «Закордонної делегації Карпатської України», яка наводила стосунки з українськими організаціями діаспори (жовтень-грудень 1938), особистим секретарем прем'єр-міністра автономного уряду А.Волошина (1938-1939). В січні 1939 І.Р. був делегований Українською національною радою в Хусті до Чесько-українського товариства, яке діяло в Празі. Призначений секретарем Українського Національного Об'єднання (24 січня 1939), один з найактивніших членів «Летючої Естради» – пропагандистського апарату УНО. Проводив величезну агітаційну роботу під час виборів до Союму Карпатської України (12 лютого 1939). Відзначався радикальними політичними поглядами, закликав до звільнення з роботи чеських службовців та їх заміни українцями, спричинився до акції захоплення складів чеської зброї, що призвело до кровопролитних боїв 13-14 березня 1939 між карпатськими січовиками і чеським військом. Піддавав критиці А.Волошина, братів Брацайків, Ю.Ревая та ін. за лояльне ставлення до чехів. Один із засновників «Товариства боротьби з комунізмом» (10 лютого 1939), хоч до його керівного складу не ввійшов. Заарештовувався чеською поліцією (17 вересня 1938). Після окупації Карпатської України Угорщиною емігрував до Праги, де співпрацював з О.Ольжичем. Через деякий час виїхав до Львова, а згодом до Рівного і окупованого німцями Києва (1941), де редагував газету «Українське слово». Заарештовувався гестапо 12 грудня 1941 і 6 лютого 1942. Після жахливих катувань розстріляний 20 лютого 1942 в Бабиному Яру. В Мукачеві, де І.Р. свого часу закінчував торговельну академію, одна з вулиць носить його ім'я.

Література: Степовий Ю. Про що нашіптують бабиноярські тополі. Слово пам'яті Івана Рогача // Красне поле. – Частина І. Про Карпатську Україну. – Ужгород: Патент, 1999. – С.181-183; Пагирия В. Світочі карпатського краю. Історичні портрети греко-католицьких священиків Мукачівське єпархії. – Мукачево: Елара, 1996. – С.122-124; його ж: Відлуння Карпат. Сторінки історії. – Ужгород, 1994. – С.67-70; його ж: Закарпатці в діаспорі. Нариси про закарпатських емігрантів. – Ужгород: Патент, 1997. – С.117-119; Белень М. Карпатська Україна у портретах. – Ужгород 1998. – С.152-153; Вегеш М.М., Горват Л.В. Карпатська Україна 1938-1939 років в портретах. – Ужгород, 2000. – С.39-45. **М.М.Вегеш**

Росоха Степан Іванович (1908 – 20.04.1986) – громадсько-політичний діяч Закарпаття. Народився в с.Драгово Марамороського комітату (Хустський район Закарпатської області) в селянській сім'ї. Після закінчення народної школи в рідному селі навчався в Берегівській гімназії (1922-1930), на юридичному факультеті Карлового університету в Празі (1930-1934) та Українському вільному університеті (1934-1936). Доктор права. Активно включився в політичне життя краю ще навчаючись у Празі. Очолював редакцію громадсько-політичного журналу «Пробоем», спочатку як студентського органу (1931-1938), а згодом як органу ОУН (1939-1944), Голова легальної Екзекутиви ОУН на Закарпатті (з 1932), «Союзу підкарпатських студентів» (1933-1937), «Союзу греко-католицької молоді в Празі» (1931-1934). Член крайового товариства «Просвіта» (1928-1939) та його празького відділення (1931-1943). Обирався головою II з'їзду української молоді Закарпаття в Мукачеві (2 липня 1934) та I з'їзду

українських студентів в Ужгороді (1936). На просвітянському з'їзді в Рахові (13 серпня 1938) його делегати з ініціативи С.Р. вперше за часи чехословацького режиму співали «Ще не вмерла Україна» як національний гімн. В період існування Карпатської України обирався секретарем напіввійськовою організації «Українська Національна Оборона» (4 вересня 1938), а згодом членом Карпатської Січі, де виконував обов'язки референта пропаганди при Головній Команді (листопад 1938 – березень 1939). Був членом виконавчого комітету Українського Національного Об'єднання (січень 1939), послом Союму Карпатської України (12 лютого 1939), зв'язковим Карпатської Січі з урядом Карпатської України, членом Президії і заступником голови Союму (15 березня 1939), членом його конституційно-правничої та імунітетної комісії. У 1938-1944 – головний редактор часопису «Наступ». Після окупації Закарпаття угорськими військами зробив спробу (16 березня) перейти кордон Румунії, однак був затриманий і переданий угорцям. Того ж дня йому вдалося втекти. В 1939-1944 проживав у Празі, де займався видавничою діяльністю. Завдяки саме йому побачив світ збірник спогадів учасників оборони Карпатської України «Карпатська Україна в боротьбі» (Відень 1939). Заарештований гестапо і ув'язнений в Терезинський концтабір (1944-1945). Після звільнення емігрував до Регенсбурга (1945-1949), а згодом до Канади (1949). Був членом еміграційного відділу Українського Національного Об'єднання, головою Провінційної Екзекутиви УНО на Східну Європу, засновником і головою Братства Карпатських Січовиків, директором видавництва «Новий шлях». Видавав газету «Вільне слово» (1960-1986). Автор численних праць з історії Карпатської України, зокрема «Народження держави» (1939), «Августин Волошин і Карпатська Україна» (1940), «Августин Волошин як педагог і вчитель» (1948), «Союм Карпатської України» (1949), «Карпатська Січ» (1953) та ін.

Література: Олашин М. Події Карпатської України в оцінці Степана Росохи // Науковий Збірник Товариства «Просвіта» в Ужгороді. – Річник IV (XVIII). – Ужгород, 2000. – С.78-81; Пагиря В. Закарпатці в діаспорі. Нариси про закарпатських емігрантів. – Ужгород: Патент, 1997. – С.41-44; Белень М. Карпатська Україна у портретах. – Ужгород, 1998. – С.150; Магочій П.Р. Формування національної самосвідомості: Підкарпатська Русь (1848-1948). – Ужгород, 1994. – С.187. **М.М.Вегеш**

Русское культурно-просветительское общество имени Александра Духновича – русофільське культурно-освітнє товариство, яке діяло на Закарпатті в 1923-1939. Утворилося 22 березня 1923 на Руському Народному Конгресі в Мукачеві. Там же було обрано Головну раду, до якої ввійшли: Є.Сабов (голова), С.Фенцик, Й.Камінський, С.Сабов, М.Бескид, О.Бескид, Ю.Гаджега (члени). Організатори «Общества» заявили, що воно є правонаступником «Общества св.Василия Великого». У різний час О. очолювали: Є.Сабов (1923-1934), С.Фенцик (1934), Й.Камінський (1934-1935), Є.Бачинський (1935-1937), В.Анталовський (1937-1938). Згідно із Статутом, мета О. полягала в «культурному розвитку проживаючого в межах республіки руського народу, а перш за все виховання його в моральному і патріотичному руському дусі, виключаючи будь-яку політичну діяльність». О. мало досить розгалужену структуру, яку склали секції: організаційна, науково-літературна, театральна, музична і хорова, бібліотечна, російських жінок, Народних домів, санітарно-гігієнічна та спортивна. О. видавало «Русский Календар», «Карпаторусский голос», «Карпатский свет», «Карпатский край», книжкову серію «Народная библиотека». При О. діяла Російська народна бібліотека, а однією з секцій була «Филармония», яка мала свій хор та оркестр. В 1936 в населених пунктах Закарпаття працювало 38 оркестрів, 76 хорів, 214 театральних гуртків. В 30-х роках у краї працювали 302 читальні О. і 277 бібліотек. Члени О. спричинилися до відкриття пам'яток О.Духновичу в Севлюші (1925), Ужгороді (1929), Хусті (1931), Пряшеві (1933); Є.Фенцику в Ужгороді (1926); О.Митраку в Мукачеві (1931); О.Пушкіну в Чинадієві (1937). О. провело чимало масових акцій, серед яких виділявся «Всенародний Карпаторусский Конгресс», який зібрав біля 2000 делегатів від 923 організацій

та 297 сіл. Щороку проводились «Дни русской культуры». Під час проведення одного з них студент Ужгородської учительської семінарії Ф.Тацинець вчинив замах на Є.Сабова (1930), однак керівник О. залишився живий. В другій половині 30-х років О. перетворилося в центр не тільки русофільського табору, а й різних проугорських сил. Воно тісно співпрацювало з Автономним Земледільським Союзом, керівники якого одночасно були і членами Головної ради О. Проугорські політичні діячі Й.Камінський, С.Фенцик, А.Бродій нерідко використовували О. у своїх власних політичних цілях. В другій половині 30-х років зафіксовані численні випадки переходу членів О. до «Просвіти», що привело до їх зменшення в кількісному відношенні. Наприклад, в народному фестивалі «Русский День», який відбувся 12 вересня 1938 в Мукачеві, взяло участь всього 190 чоловік. Члени О. негативно сприйняли призначення прем'єр-міністром уряду Карпатської України А.Волошина, що вилилося у ряд маніфестацій протесту. Активна антиукраїнська і античеська діяльність окремих осередків О. в 1938-1939 змусила уряд Карпатської України заборонити їх діяльність. Це стосується і окремих періодичних видань, які видавало О. В 1939 керівництво О. переробило Статут згідно з вимогами угорського законодавства і перейменувало його в «Угорське просвітне товариство ім. О.Духновича», яке існувало тільки формально, не проводячи ніякої культурно-освітньої роботи.

Література: Ліхтей І.М., Керецман В.Ю., Керецман Н.П. Діяльність громадських організацій // Нариси історії Закарпаття. – Т.2 (1918-1945). – Ужгород, 1995. – С.422-426; Загальна бібліографія Підкарпаття (Уклали М.Лелекач та І.Гарайда). – Ужгород: Ви-во В.Падяка, 2000. – 213 с.; Вегеш М.М., Гиря В.І., Король І.Ф. Угорська іредента на Закарпатті між двома світовими війнами (1918-1939 рр.). – Ужгород, 1998. – С.93-119. **М.М.Вегеш**

Руська Національно-Автономна Партія – одна з впливових русофільських партій Закарпаття, яка діяла в 1935-1940 роках і відзначалася своєю проугорською і пропольською орієнтацією. Заснована 3 березня 1935, але I з'їзд РНАП, на якому були прийняті Програма і Статут, був скликаний 31 березня 1935. Програма РНАП складалася з чотирьох розділів, які стосувалися політико-правових, соціально-економічних і національно-культурних проблем. РНАП вимагала впровадження російської мови у державних установах, школах і військових частинах. Вважаючи населення Закарпаття гілкою російського народу, керівники РНАП партійним символом затвердили триколірний російський прапор. РНАП виступала за єдність слов'янських народів, ведучи боротьбу з інтернаціоналізмом і комунізмом, вимагаючи ліквідації централістських політичних партій і чехізації. РНАП не приховувала своєї антиукраїнської позиції у всіх сферах суспільного життя, знаходячись в опозиції до чехословацького уряду, орієнтуючись на Угорщину і Польщу. В 1935 РНАП брала участь у парламентських виборах, перебуваючи в русофільському блоці «Національне Об'єднання». Незмінний, хоч і неофіційний, лідер партії С.Фенцик був обраний послом чехословацького парламенту (1935-1938). Керівне ядро РНАП становили: В.Гаджа (голова), П.Федор, І.Добош, М.Сірько (заступники), В.Яній (секретар), В.Король (скарбник), М.Ігнацій (архіваріус). За господарську діяльність партії відповідав М.Калинов. Офіційними друкованими органами РНАП були газети «Наш Путь» (1935-1938) і «Карпато-руссій Голос» (1932-1944), які редагували В.Лабанич, С.Фенцик і Й.Камінський. У 1938 члени РНАП брали участь у роботі русофільської ЦРНР, були одними з ініціаторів проведення в краї всенародного плебісциту про територіальну приналежність Закарпаття, висуваючи ідею приєднання краю до Угорщини.. РНАП тісно співпрацювала з «Обществом ім.Духновича». С.Фенцик увійшов до складу автономного уряду А.Бродія (11 жовтня 1938), виконуючи обов'язки державного секретаря. Згідно урядового розпорядження від 29 жовтня 1938 про припинення діяльності політичних партій на Закарпатті РНАП призупинила свою діяльність. Проте вже у перших числах листопада 1933 РНАП відновила свою роботу, оскільки Ужгород опинився в складі Угорщини. У 1940 РНАП увійшла до складу угорської партії Е.Корлата, одержавши назву «Угорорусская

Національна Партія». Партія проіснувала до 24 серпня 1944, коли угорський уряд розпустив усі політичні партії країни.

Література: Токар М. Руська Національно-Автономна Партія. Організація та діяльність. – Ужгород, 2000. – 40 с.; Нариси історії Закарпаття. – Т.2 (1918-1945). – Ужгород, 1995. – С.261-264. **М.Ю.Токар**

Руська Нива – газета – офіційний друкований орган Руської Хліборобської (Земледільської) Партії, яка діяла в Закарпатті упродовж 1920- 1924. Виходила в Ужгороді щочетверга. Головним редактором був Юлій Брацайко, а згодом Михайло Брацайко. У перших номерах «Руської Ниви» друкувалися програмні документи партії, висвітлювалися внутріпартійне життя, соціально-економічні та політичні проблеми краю, регулярно аналізувалися міжнародні події, різноманітні культурно-освітні акції. Як орган аграрної партії, «Руська Нива» найбільше відводила уваги селянським відносинам, реформуванню села. Про це свідчить і гасло новинки – «Земля – наша мати!», яке визначало соціально-економічну і політичну вагу сутності партії. «Руська Нива» виступала за автономію Закарпаття, підтримувала ідеї виборів до органів місцевого самоврядування тощо. Різко критикувала чеські та русофільські політичні партії, політику чехізації та русифікації, зазіхання угорців на територію тодішнього Закарпаття. Багато уваги на шпальтах газети приділялося культурно-освітньому розвитку краю. «Руська Нива» друкувалася не літературною українською мовою, а діалектною. Незважаючи на це, газета, як орган першої проукраїнської політичної партії, орієнтувалася на українство. Велася активна інформаційна підтримка товариства «Просвіта». Внаслідок припинення діяльності РХ(З)П «Руська Нива» перестала виходити.

Література: Добош І. Історія української журналістики Закарпаття 20-30-х років ХХ ст. – Івано-Франківськ, 1995. – С.20-26; Загальна бібліографія Підкарпаття (Уклали М. Лелекач та І.Гарайда). – Ужгород: Ви-во В.Падяка, 2000. – С.62. **М.Ю.Токар**

Руська Хліборобська (Земледільська) Партія – одна з перших політичних партій Закарпаття проукраїнської орієнтації, яка діяла в 1920-1924 роках. Заснована на установчих зборах 15 липня 1920 в Ужгороді. Її організаторами були А.Волошин, Ю.Брацайко, М.Брацайко, А.Штефан та ін. Упродовж своєї діяльності РХ(З)П підтримувала уряд ЧСР, однак відстоювала українську національну єдність, мову і культуру. Будучи однією з аграрних партій, користувалася популярністю серед закарпатських селян. Видавала газету «Руська Нива» (1920-1924), яку спочатку редагував Ю.Брацайко, а потім М.Брацайко. Першим головою РХ(З)П був А.Товт, секретарем спочатку Ю.Брацайко, а згодом М.Брацайко. До керівництва партії також входили Ю.Добей, І.Деяк, В.Джемурат, А.Волошин, І.Тенінець. Загалом головна управа РХ(З)П складалася з 40 чоловік. Головні положення Програми РХ(З)П, прийнятої 15 липня 1920, стосувалися автономного управління краєм, планомірного розвитку сільського господарства, проведення земельної реформи, вирішення мовного питання тощо. РХ(З)П тісно співпрацювала з товариством «Просвіта», проводячи на його базі активну національно-культурну діяльність. Керівники партії одночасно очолювали різні відділи «Просвіти». На звітно-виборчому конгресі РХ(З)П, який відбувся 27 лютого 1923, було обрано нове керівництво партії: М.Брацайко (голова), А.Волошин, А.Товт, П.Яцко (заступники), В.Фединець, А.Рудий (секретарі), В.Желтвай (касир), Ю.Добей, А.Штефан (контролери). Членами головної управи партії обрали 130 чоловік. Під час парламентських виборів 1924 РХ(З)П виступила самостійною організаційною одиницею, фактично підтримуючи проурядовий блок аграрних партій. Посівши тільки восьме місце, представники РХ(З)П не отримали жодного місця в парламенті. Такі наслідки змусили керівництво партії зайнятися перебудовою політичної організації, реорганізувати її шляхом самоліквідації, і на її базі створити нове партійне утворення – Християнсько-Народну Партію (1924).

Література: Росоха С. Сойм Карпатської України. – Вінніпег, 1949. – С.21; Нариси історії Закарпаття. – Т.2 (1918-1945). – Ужгород, 1995. – С.129-130. **М.Ю.Токар**

Руський Театр Товариства «Просвіта» в Ужгороді – перший постійний професійний театр в Закарпатті (1920 – 1929). Створений 27 грудня 1920 з ініціативи членів драматичного гуртка «Просвіти» і музично-драматичного товариства «Кобзар», які одночасно припинили своє існування. Згідно Статуту «Руського театру», його метою визначалося «плекання і розвиток театрального мистецтва серед руського народу на Підкарпатській Русі та публічне висвітлювання всякого роду штук». Для ведення внутрішніх справ була створена управа «РТ», до якої входили управитель (директор, якого призначала головна управа товариства «Просвіта»), режисери, адміністратор, музиканти, актори, співаки тощо. До організаційної комісії театру входили О.Приходько (голова), В.Бірчак, М.Бращайко, А.Волошин. Фінансування театру здійснювалося частково товариством «Просвіта», урядниками з Праги та за рахунок пожертв. Святкове відкриття «РТ» відбулося 15 січня 1921 в Ужгороді. Репертуар колективу був багатожанровим (прозові й віршовані драматичні твори, музичні драми, опери, оперети і балет та пантоміми, концерти українських і світових авторів у супроводі оркестру). Найвідомішими з постановок театру були: «Ой, не ходи, Грицю...» і «Тарас Бульба» М.Старицького, «Ревізор» М.Гоголя, «Назар Стодоля» Т.Шевченка, «Запорожець за Дунаєм» С.Гулака-Артемовського та багато інших. Упродовж 1920-1929 «РТ» показав понад 1200 вистав, з яких 152 прем'єри. Всього на один рік припадало по 133 вистави. Більшість з них, передусім для селянства та шкільної молоді, ставилися безкоштовно або за мінімальну плату. Цим самим театр сприяв піднесенню національної самосвідомості й культурного рівня місцевого населення. Всі вистави ставилися українською літературною мовою. Директорами-управителями «РТ» були: Роман Кирчів (1920-1921), Микола Садовський (1921-1923), Олександр Загаров (1923-1925), Юлій Бращайко (1925-1926), Микола Певний (1926-1927), Федір Базилевич (1927-1929), Микола Аркас (1929). Під їхнім керівництвом театр до 31 грудня 1929 відіграв десять театральних сезонів, протягом яких виступив на всіх сценах Закарпаття, а також в Чехії та Словаччині.

Література: Шерегій Ю. Нарис історії українських театрів Закарпатської України до 1945 року. – Нью-Йорк-Париж-Сідней-Торонто-Пряшів-Львів, 1993. – С.51-213; Баглай Й. Українська пісня над Карпатами. – Ужгород: Два кольори, 2000. – С.23-38; Вегеш М.М. Театри Закарпаття 20-30-х рр. // Нариси історії Закарпаття. – Т.2 (1918-1945). – Ужгород, 1995. – С.388-394. **М.Ю.Токар**

Свобода – одна з найстаріших і найпопулярніших газет Закарпаття, що виходила двічі на місяць, а пізніше щочетверга і двічі на тиждень упродовж 1922-1938. Вона стала наступницею газети «Наука», заснованої в 1897. Спочатку «Свобода» виходила як незалежне, позапартійне видання, щ» висвітлювало політичні, економічні та культурні події краю. Протягом 1922-1925 «С» видавало товариство «Культура», очолюване А.Волошином, а з 1925 вона стала офіційним друкованим органом Християнсько-Народної партії. Її фактичним власником, видавцем і редактором був спочатку А.Волошин, а пізніше В.Желтвай, Ю.Сопко. Газетним гаслом було: «У вірі глядаймо спасеніє своє». «С» спочатку виходила діалектною мовою наближеною до української, а згодом (у 30-х роках) – українською. На сторінках газети розміщувалися матеріали про діяльність «Просвіти», піднімалися актуальні питання міжнародного становища Чехословаччини, суспільно-політичного, соціально-економічного і культурного розвитку Закарпаття. Багато уваги приділялося внутріпартійному життю, міжпартійним відносинам. Як орган проукраїнської політичної партії, «С» виступала з гострою критикою діяльності проугорських та русофільських організацій і партій, противилася політиці чехізації та русифікації місцевої системи освіти. На шпальтах періодичного видання проводилася також пропагандистсько-повчальна, релігійно-духовна робота. 15 червня 1938 газета була перейменована на «Нову Свободу».

Література: Історія української журналістики Закарпаття 20-30-х років ХХ ст. – Івано-Франківськ, 1995. – С.26-33; Загальна бібліографія Підкарпаття / Уклали М.Лелекач та

І.Гарайда). – Ужгород: Ви-во В.Падяка, 2000. – С.64; Вегеш М. Голод 1921-1922 років у Росії очима закарпатців (За матеріалами «Свободи» // Актуальні та малодосліджені проблеми історії України. – Вип.3. – Ужгород, 1998. – С. 46-47; його ж: Газета «Свобода» про сталінські репресії 30-х років // Там само. – С.48-49; його ж: Газета «Свобода» про голод 1932-1933 рр. на Україні // V Всеукраїнська конференція «Розвиток історичного краєзнавства в контексті національного і культурного відродження України». Тези доповідей та повідомлень. – Київ-Кам'янець-Подільський, 1991. – С.317-318. **М.Ю.Токар**

Сова Петро Петрович (11.07.1894 – 10.06.1984) – громадсько-політичний і культурний діяч Закарпаття. Народився в с.Нове Замне, що на території сучасної Словаччини. Освіту здобув у Пряшівській класичній гімназії (1913) і юридичному інституті в Кошицях (1923). В добу міжвоєнної Чехословаччини працював начальником відділу Ужгородської філії міністерства освіти, а пізніше – аташе з питань культури при губернаторі Підкарпатської Русі. Упродовж 1924-1927 займав посаду заступника мера Ужгорода і члена міської ради. П.С. брав активну участь у діяльності «Общества им.Духновича», був бібліотекарем та членом його президії. До того ж він став секретарем русофільської Центральної Руської Народної Ради і членом Руської Національно-Автономної партії (1935). Як педагог-науковець був головою освітньо-благодійного фонду «Школьная помощь» (1935-1938) П.С. перебував у опозиції до автономного уряду А.Волошина (1938) і став заступником голови ЦРНР, яка закликала чехословацький уряд надати широкі права русофілам. Після окупації Закарпаття угорськими військами отримав посаду в комісаріаті управління і в Ужгородській міській раді, де працював до приходу радянських військ. У період становлення системи радянських органів влади в Закарпатті П.С. виконував обов'язки заступника голови Мукачівської народної ради, відповідав за місцеву економіку (листопад 1944). Був одним із активних борців за воз'єднання Закарпаття з Радянською Україною. Плідно займався краєзнавчою роботою, видавши цілий ряд книг: «Подкарпатская Русь и русский язык» (1936), «Прошлое Ужгорода» (1937), «Архитектурные памятники Закарпатья» (1961), «Невицьке» (1970), «Мукачевский замок» (1971), «Ужгородский замок» (1972) та ін. Помер і похований в Ужгороді.

Література: Магочій П.Р. Формування національної самосвідомості: Підкарпатська Русь (1848-1948). – Ужгород, 1994. С.188; Павленко Г.В. Діячі історії, науки і культури Закарпаття. Малий енциклопедичний словник. – Ужгород, 1999. – С.159; Совіна С. «Мій батько чекав не на тих руських». Адміністратор Петро Сова був перед смертю забутий і розчарований // Срібна Земля-фест. – 2001. – 1-7 берез. **М.Ю.Токар**

Сойм Карпатської України. Згідно з Конституційним Законом №328 від 22 листопада 1938 р., що узаконював автономний статус краю, передбачалося проведення виборів і Сойму Карпатської України. В ньому так визначалися хронологічні рамки проведення першого крайового парламенту: “Сойм Карпатської України буде вибраний найпізніше в квітні 1939 р. та скликаний в місяць по виборах президентом республіки до міста, яке означить карпато-українська влада”. Уряд А.Волошина планував відкриття Сойму провести в Рахові 2 березня 1939 р., однак президент ЧСР Е.Гаха сесії на той день не скликав. До цієї урочистої події була навіть випущена спеціальна поштова марка. Невдалою була також спроба провести відкриття Сойму 9 березня в Хусті. Е.Гаха дозволив скликати Сойм Карпатської України на 21 березня 1939 р., але на прохання А.Волошина він змінив дату на 15 березня. Члени уряду Карпатської України, як правило, звинувачували Прагу у постійному відкладенні Сойму. Однак, необхідно відзначити, що згідно з Конституційним Законом від 22 листопада 1938 р. з боку чехословацьких властей юридичних правопорушень не було. Сойм Карпатської України прийняв Конституційний Закон Ч.1: §1. Карпатська Україна є незалежна Держава. §2. Назва держави є: Карпатська Україна. §3. Карпатська Україна є республіка з президентом, вибраним Соймом Карпатської України, на чолі. §4. Державна мова Карпатської України є українська мова. §5. Барва державного прапора Карпатської України є синя і жовта, при чому барва синя

є горішня, а жовта є долішня. §6. Державним гербом Карпатської України є дотеперішній краєвий герб: медвідь у лівім червонім півполі, і Тризуб св. Володимира Великого з хрестом на середущому зубі. Переведення цього місця закону полишається окремому законіві. §7. Державний гимн Карпатської України є: “Ще не вмерла Україна...”. §8. Цей закон обов’язує зараз од його прийняття. Після прийняття цього закону Сойм Карпатської України 22 голосами обрав А.Волошина президентом Карпатської України, який після складення присяги, іменував новий уряд у складі: прем’єр-міністр і міністр закордонних справ Ю.Ревай, міністр внутрішніх справ Ю.Перевузнук, міністр господарства і оборони С.Клочурак, міністр фінансів та комунікацій Ю.Брашайко, міністр здоров’я і соціальної опіки М.Долинай, міністр освіти й релігійних справ А.Штефан. Після прийняття цих актів, Сойм відстрочив своє засідання. Рішення Сойму в черговий раз змінили державно-правовий статус Карпатської України. З цього часу, хоча в деякій мірі символічно, Карпатська Україна перестала бути складовою частиною федеративної Чехословаччини і стала незалежною державою. **М.М.Вегеш**

Соціал-Демократична партія Підкарпатської Русі – одна з перших політичних партій Закарпаття лівого напрямку, яка діяла протягом міжвоєнного періоду (1920-1938). Її організаційне оформлення відбулося в квітні-травні 1920, коли було обрано перше керівництво партії, до якого ввійшли Я.Остапчук, Є.Пуза, С.Клочурак, Я.Нечас, В.Климуш та ін. Формально СДППР виникла як автономна партія, однак як за організацією, так і за стратегією, була наближена до Чехословацької Соціал-Демократичної Партії. Базуючись на загальних принципах II Інтернаціоналу, СДППР виступала за соціальну справедливість, здійснення економічних та політичних реформ парламентським шляхом, відкидаючи будь-які радикальні методи політичної боротьби. Основу партійної Програми склали наступні моменти: передача великої земельної власності селянам, а фабрик і заводів робітникам; обов’язковість загальної освіти; навчання на рідній мові; свобода віросповідання. Друкованим органом СДППР був україномовний тижневик «Народ», перший номер якого вийшов 24 квітня 1920 (редактори – Є.Пуза, С.Клочурак). З 1921 газета почала виходити під назвою «Вперед» (в 1921-1926 її редагував С.Клочурак, а згодом Д.Німчук). Будучи проукраїнською партією, СДППР тісно співпрацювала з «Просвітою», ведучи непримириму боротьбу з русофілами. У жовтні 1922 на II Конгресі партії була прийнята розширена програма, яка включала питання економічного й політичного характеру з вимогами широких автономних прав. Під час перших загальнодержавних парламентських виборів у Закарпатті (1924) СДППР йшла в блоці з ЧСДП. Послами чехословацького парламенту від СДППР обиралися Я.Нечас (1924-1929), Ю.Гуснай (1929-1935), Ю.Ревай (1935-1938). У 1929 СДППР об’єдналася із ЧСДП і стала її крайовою філією. У першій половині 30-х років до партії влилося багато чехів і євреїв, які проводили в краї політику інтернаціоналізації партії. Наслідком цього були офіційні виходи з лав СДППР багатьох українців (Я.Остапчук, Ф.Ревай та ін.). Друкований орган партії газета «Вперед» все частіше піддавав критиці проукраїнській партії. Разом з тим українська частина СДППР активно співробітничала з «Просвітою», Руською (Українською) Центральною Народною Радою та іншими українськими організаціями. СДППР припинила своє існування 29 жовтня 1938, внаслідок виданого урядом ЧСР декрету про призупинення діяльності всіх політичних партій.

Література: Росоха С. Сойм Карпатської України. – Вінніпег, 1949. – С.19-21; Мушинка М. Лицар волі. Життя і політично-громадська діяльність Степана Клочурака. – Ужгород, 1995. – С.48-59. **М.Ю.Токар**

Стерчо Петро Юрійович (14.04.1919 – 18.06.1987) – відомий дослідник історії Карпатської України, учасник подій 1938-1939. Народився в с.Кузьмино колишнього Березького комітату (Мукачівський район Закарпатської області) в селянській сім’ї. Вчився в горожанській школі та Мукачівській торговельній академії (1936-1938). Член «Пласту», «Просвіти», «Етнографічного товариства Підкарпатської Русі», а в 1938-1939 Карпатської Січі. Працював стенографом у відділі преси та пропаганди при уряді Карпатської України (листопад

1938 – березень 1939), а в день виборів до Союму 12 лютого 1939 – уповноваженим виборчої комісії у с.Вишня Визниця Чинадіївського округу. 15 березня 1939 разом з іншими студентами академії П.С. відступив до Словаччини, де завершив навчання в Братиславі. Одержавши диплом, проживав у Австрії та Німеччині. В Мюнхені працював в Українсько-американському Допомоговому Комітеті, одночасно навчаючись на економічному факультеті Української Вищої економічної школи (1945-1948). Захистив докторську дисертацію на тему «Суть грошей у світлі їх функцій» (1949). В 1950 виїхав до США, де здобув ступінь доктора філософії, а згодом працював професором політекономії в Дрексел Університеті в Філадельфії (1963-1987). П.С. – автор численних праць з історії Закарпаття міжвоєнного періоду. Головними серед них є: «Національне відродження Карпатської України» (1955), «Урядова координація операцій мадярських і польських терористів у Карпатській Україні в 1938-1939 рр.» (укр. перекл. 1993), «Допомога ОДВУ Карпатській Україні» (1955), «Роля Карпатської України в заактуалізації всеукраїнського питання в міжнародній політиці 1938-1939 рр.» (1958), «Масарик і Карпатська Україна» (1961), «Словацько-українські взаємовідносини. 1938-1939» (1965), «Геройський змаг Срібної землі до волі» (1969), «Августин Волошин» (1974). В 1965 П.С. видав фундаментальну монографію «Карпато-Українська держава: До історії визвольної боротьби карпатських українців у 1919-1939 роках». У 1971 ця книга, перероблена і доповнена, вийшла в Нью-Йорку англійською мовою під назвою «Дипломатія подвійної моралі». В еміграції П.С. активно займався громадсько-політичною діяльністю. Був головою Карпатського Дослідного Центру ім. Ю.Ревая, головою контрольної комісії Братства Карпатських Січовиків, членом Проводу Українських Націоналістів, членом Президії Всеукраїнської національної ради, членом Президії Світової Координаційної ради, головою Крайового Громадського Комітету по відзначенню тисячоліття християнства в Україні, головою Українсько-американської асоціації університетських професорів, головою Крайового Громадського Комітету по вшануванню пам'яті жертв голодомору 1932-1933 років в Україні, членом секретаріату Світового Конгресу Вільних Українців, членом езекутиви Українського Конгресового Комітету Америки, членом дирекції Злученого Українсько-американського Допомогового Комітету, дійсним членом НТШ та інших українських і американських наукових товариств і установ.

Література: Вегеш М.М., Горват Л.В. Українська історична наука в середині ХІХ – на початку ХХІ століття. – Ужгород, 2000. – С.88-92; Кальницький П. Ціле життя працював для України (До 80-річчя від дня народження Петра Стерча) // Календар «Просвіти» на 1999 рік. – Ужгород, 1999. – С.105-107; Белень М. Карпатська Україна у портретах. – Ужгород, 1998. – С.160-164. **М.М.Вегеш**

Стойка Олександр (1890 – 31.05.1943) – релігійний діяч Закарпаття. Народився в с.Карачин Уточанського комітату (Виноградівський район Закарпатської області) в селянській сім'ї. Закінчив Ужгородську гімназію (1910), Ужгородську (1910-1912) і Будапештську (1912-1915) духовні семінарії, після яких був висвячений на греко-католицького священика (1916). Працював секретарем єпископа (1916-1930), вікарієм єпархії (1931-1932), а в травні 1932 став єпископом Мукачівської єпархії. Автор багатьох праць на релігійну тематику, серед яких окремими виданнями вийшли «К упорядкуванню священнических державних жалованій» (1927), «Державне жалування духовенства» (1928). Друкувався в «Русском вестнику», «Свободі», «Неділі», «Місійному календарі». Відзначався здібностями талановитого проповідника. На посаді єпископа розробив програми допомоги бідним Мукачівської єпархії, збираючи кошти для проведення благочинних акцій. Зокрема, його «Пасхальна акція» полягала в тому, щоб кожен бідняк мав білу паску. Сприяв відкриттю інтернатів для дітей-сиріт із сімей священиків «Конвickt» і «Аломнеум» та інтернату для жіночої вчительської семінарії в Ужгороді. За період єпископства висвятив 158 священиків, провів 163 місії-реколекції, відремонтував 67 церков, реконструював єпископську резиденцію. У політиці притримувалася русинофільських і проугорських поглядів, хоча, коли 26 жовтня 1938

А.Волошин став прем'єр-міністром Підкарпатської Русі, під час благодарственного молебня єпископ О.С. назвав його «батьком народу». В результаті Віденського арбітражу 2 листопада 1938 Мукачівська єпархія була поділена між Угорщиною і Чехословаччиною. О.С. залишився в Ужгороді. В першій половині березня 1939 єпископ у своєму виступі по будапештському радіо закликав закарпатців підтримати «угорських героїв-гонведів». У пасхальному посланні від 2 квітня 1939 О.С. теж закликав до всебічної підтримки місцевим населенням нової влади. 13 червня 1939 він склав присягу на вірність Угорщині. Однак, незабаром, єпископ переконався, що угорські власті ведуть подвійну гру. Цим самим вони дискредитували себе в очах О.С. Він відкрито став на захист ректора Ужгородської духовної семінарії О.Хіри, якого переслідував угорський режим, сприяв тому, щоб керівництво семінарії залишалося в руках священників-закарпатців, піклувався про піднесення релігійно-культурного життя народу. В роки війни, коли угорська окупаційна влада проводила облави проти патріотів Карпатської України, ув'язнювала їх та утримувала в різних таборах, єпископ добився звільнення понад 200 чоловік. Помер в Ужгороді від розриву серця і похований на замковому кладовищі.

Література: Магочій П.Р. Формування національної самосвідомості: Підкарпатська Русь (1848-1948). – Ужгород, 1994. – С.189; Пагирия В. Світочі карпатського краю. Історичні портрети греко-католицьких священників Мукачівської єпархії. – Мукачеве: Елара, 1996. – С.99-100; Павленко Г.В. Діячі історії, науки і культури Закарпаття. Малий енциклопедичний словник. – Ужгород, 1999. – С.162-163; Вегеш М. Історичні монографії та дослідження. – Т.І. Закарпаття в контексті центральноєвропейської політичної кризи напередодні Другої світової війни. – Київ-Ужгород, 1998. – С.325-327; Пекар А. Нариси історії церкви Закарпаття. – Т.І. – Рим-Львів, 1979. – С.140-144, 147, 193. **М.М.Вегеш**

Тацинець Федір Іванович (191 – 1939) – один з активних діячів Карпатської Січі в 1938-1939. Народився в с.Келечин на Мараморощині (тепер Міжгірський район Закарпатської області). Після закінчення народної і горожанської шкіл у Воловому (тепер Міжгір'я) поступив до Ужгородської учительської семінарії. Паралельно з навчанням учителював у школі рідного села. Провчившись два роки, виступив співучасником замаху на одного з лідерів русофільства Є.Сабова (1930), за що був засуджений на 3 роки ув'язнення. Після звільнення молодий вчитель, залишившись без роботи, змушений був працювати по господарству в Келечині. На цей час припадає його подвижницька діяльність в роботі Волівського осередку «Просвіти». Спричинився до формування Волівської команди Карпатської Січі. У званні поручника брав участь у кровопролитних боях 13-14 березня 1939 між січовиками і чехословацьким військом в Хусті, у відбитті нападів терористів на населені пункти Карпатської України. Після нападу Угорщини відповідав за відхід загонів січовиків на Волівщину. Після окупації краю угорськими військами очолив партизанський загін, який продовжував діяти в горах. Коли ж подальше ведення збройної боротьби стало неможливе, повіривши брехливим завірянням угорської адміністрації про амністію січовикам, Ф.Т. повернувся до рідного села. Невдовзі був заарештований і розстріляний в Соймівському лісі (тепер Міжгір'я) із трьома своїми побратимами.

Література: Вегеш М., Задорожний В. Велич і трагедія Карпатської України. – Ужгород, 1993. – С.57-60; Вегеш М.М., Горват Л.В. Карпатська Україна в портретах. – Ужгород, 2000. – С.58-68; Костюк І. Поручник Карпатської Січі Федір Тацинець // Науковий Збірник Товариства «Просвіта» в Ужгороді. – Річник IV (XVIII). – Ужгород, 2000. – С.279-280. **М.М.Вегеш**

Турияниця Іван Іванович (25.05.1901 – 27.03.1955) – громадсько-політичний діяч Закарпаття. Народився в Мукачеві у сім'ї робітника-залізничника. Трудове життя розпочав у 17 років. У 1919 записався добровольцем до лав Угорської Червоної гвардії. В 1921 виїхав працевлаштуватися у Будапешт. Повернувшись у 1925, І.Т. працював у будівельній організації. Тоді ж він став членом Комуністичної партії Чехословаччини. Упродовж 1928-

1930 очолював Мукачівську організацію КПЧ, а згодом став секретарем Ужгородського комітету КПЧ (1930). У 1930-1933 І.Т. навчався в Харківському комуністичному інституті ім.Артема (відділення журналістики). У 1933 повернувся в Закарпаття і до 1938 очолював Червоні профспілки. Неодноразово обирався членом крайкому КПЧ. Наприкінці 1938 – на початку 1939 був одним із активних діячів підпільної організації закарпатських комуністів. І.Т. дотримувався проукраїнської, але прорадянської орієнтації. Виступав за єдність українського народу. Як і інші комуністичні лідери Закарпаття, однобоко висвітлював події в Радянській Україні, ідеалізував комуністичний режим. На початку 1939 виїхав у Радянський Союз, де працював у ЦК МОПР, а згодом на Луганському паровозобудівному заводі. У грудні 1942 вступив у чехословацьку військову бригаду, в якій служив комісаром, очолюючи партійну роботу. В листопаді 1944 І.Т. обрали першим секретарем ЦК КПЗУ (до 1946) та головою Народної ради Закарпатської України. З 1946 до лютого 1948 працював першим секретарем Закарпатського обкому КПУ і головою виконкому обласної Ради депутатів трудящих. Із 1948 – голова виконкому Закарпатською обласної ради. Крім того І.Т. був депутатом Верховної рада СРСР і Верховної Ради УРСР, членом Президії Верховної Ради УРСР і членом ЦК КПУ. Помер і похований в Ужгороді.

Література: Борці за велику справу. – Ужгород: Карпати, 1967. – С.47-49; Полум'яне серце. – Ужгород, 1957. – С.185-186; Борці партії. – Ужгород: Карпати, 1984. – С.331-333; Магочій П.Р. Формування національної самосвідомості: Підкарпатська Русь (1848-1948). – Ужгород, 1994. – С.189; Павленко Г.В. Діячі історії, науки і культури Закарпаття. Малий енциклопедичний словник. – Ужгород, 1999. – С.171; Того дня зійшло сонце возз'єднання: минуле і сучасне (упорядник О.Д.Довганич). – Ужгород: Госпрозрахунковий редакційно-видавничий відділ комітету інформації, 1997. – С.154-156; Довганич О., Пагиря В. Закарпатські воїни генерала Людвика Свободи. – Ужгород: Патент, 1999. – С.154-157. **М.Ю.Токар**

Угорська іредента. Антиукраїнська і античехословацька діяльність угорської іреденти, яка не припинялася протягом всього міжвоєнного періоду, набула своєї кульмінації наприкінці 30-х років. Закарпаття наводнили угорські агенти, які збирали підписи за приєднання краю до Угорщини, розповсюджували листівки антиукраїнського змісту, повідомляли вісті про діяльність окремих політичних діячів Карпатської України. Систематичною і цілеспрямованою була угорська і польська радіопропаганда. Чехословацький і український уряди докладали всіх зусиль, щоб чинити відпір ворожій пропаганді, однак не могли з нею не рахуватися. Діяльність проугорської “п'ятої колони” прискорила встановлення в краї авторитарного режиму, атрибутами якого стали закриття окремих друкованих органів і русофільських товариств, відкриття концентраційного табору для ізоляції внутрішніх і зовнішніх ворогів Карпатської України. Такий крок уряду А.Волошина слід вважати оправданим, що зумовлювався необхідністю створення оптимальних умов для функціонування молодій держави. **М.М.Вегеш**

Угорське вторгнення в Карпатську Україну. 6 березня 1939 р. Гітлер прийняв рішення остаточно ліквідувати Чехословаччину, а 12 березня Угорщина одержала згоду Берліну на окупацію всього Закарпаття. М.Горті негайно вислав Гітлеру привітальну телеграму, в якій дякував за подарунок. 14 березня А.Волошин проголосив самостійність Карпатської України, сповістивши про своє рішення міністерство закордонних справ Німеччини. На прийняття такого рішення вплинули фактори міжнародного характеру, зокрема, скупчення угорських військ на кордонах з Карпатською Україною і проголошення самостійності Словаччиною, що свідчило про державний розпад ЧСР. Згідно з розробленим планом нападу, наступ угорських військ проходив у трьох напрямках. Група військ “Схід” наступала на Королево–Хуст–Рахів–Ясіня, група військ “Центр” – на Іршаву–Білкі–Довге–Нересниця–Свалява–Нижні Верецькі, група “Захід” – на Перечин–Великий Березний–Ужок. Частина сил була перекинута в Турянську долину – Тур'я Ремети – Порошково. Завдяки оперативності

угорської розвідки Будапешт мав досить чітку уяву про розташування чеських військових частин, технічних засобів і навіть гірських дивізій. Підготовкою і ходом військової операції в Карпатській Україні безпосередньо керував начальник гарнізону в Ужгороді генерал Олойош Билді під зверхністю командуючого 7-ої угорської армії генерал-лейтенанта Ференца Сомботчелі. Першим перейшов у наступ 14 березня 1939р. 12-ий велосипедний батальйон, яким командував підполковник Онтол Бенді. Угорські війська перейшли в наступ по всій демаркаційній лінії. Незважаючи на високу дисципліну, яка панувала в чеських збройних силах, для загонів СТОС угорський напад був дещо несподіваним. Угорське вторгнення стільки разів відкладалось, що дещо несподіваним виявився наказ про наступ і для гортистеської армії. Підполковник О.Бенді скаржився, що як можна переходити в наступ, коли 35% особового складу його батальйону мали тільки шеститижневий стаж військової підготовки. Довідавшись про початок угорського наступу, генерал 12-ої чехословацької дивізії Л.Прхала звернувся в Будапешт з вимогою про негайне призупинення просування угорських військ до Карпатської України. Уряд Угорщини відповів, що виконати цю вимогу технічно неможливо. 15 березня 1939 р. о 14 годині угорські війська вступили в Нижні Ворота. Відбулося встановлення угорсько-польського кордону, якого так домагалися Будапешт і Варшава, хоч він і виявився недовготривалим. Зовсім інакше склалась ситуація на демаркаційній лінії Шаркадь–Лалово–Кольчино–Росвигово–Середне–Доманинці. Ці рубежі захищали роти СТОС “Доманинці”, “Ракошино”, “Кольчино”, взводи “Підмонастир–Монастир”, “Лалово”, “Залуж”, “Макарьово”, “Шаркадь”, які були добре озброєні. Перші сутички з агресором свідчили про те, що чеські війська є цілком боездатними і готові до відбиття ворожого нападу. Такий стан справ тривав до 17 год. 30 хв. 14 березня, тобто до тих пір, коли генерал Л.Прхала оголосив наказ про “евакуацію чеських військових частин і державних службовців з Підкарпатської Русі”. З цього часу чеські війська, фактично, припинили опір, залишаючи один населений пункт за іншим. Заради історичної правди необхідно відзначити, що їх відступ був вміло організованим і дисциплінованим. Ситуацію ускладнив і той факт, що 15 березня о 17 годині надійшла звістка про вступ німецьких військових частин у Прагу. Це свідчило про те, що Чехословаччина як державний організм перестала існувати, тобто обороняти не було що. Воїни рот і взводів СТОС відходили з Карпатської України трьома напрямками: більша частина через Словаччину, з польського кордону від Ужжа до Волівця – через Польщу, а частини розміщені на схід від Сваляви – через Хуст і Тячево – до Румунії. 14 березня 1939 р. А.Волошин вислав у Берлін три телеграми, в яких просив допомогти захистити Карпатську Україну. Жодних відповідей не послідувало. Того ж дня, біля 19 години, угорці вручили представнику Карпатської України в Празі В.Шандору ультиматум, який уряд А.Волошина відхилив. Прем’єр-міністр Карпатської України був переконаний, що угорці вторглись на територію краю без відома Німеччини. До речі, Прага теж відхилила угорський ультиматум, мотивуючи своє рішення тим, що Карпатська Україна 14 березня стала незалежною державою. 15 березня німецький консул Г.Гофман вручив А.Волошину заяву міністерства закордонних справ Німеччини, в якій говорилося, що Берлін пропонує карпатським січовикам не чинити опору угорській армії. Наприкінці дня 15 березня А.Волошин покинув Хуст, і, не давши наказу вести збройну боротьбу, емігрував за кордон. Він хотів розв’язати конфлікт шляхом переговорів. Саме цим диктувалися його телеграми урядам Німеччини, США, Румунії, звернення до всіх демократичних держав. Його спроби не увінчалися успіхом. **М.М.Вегеш**

Угорські терористи. Ще у вересні 1936 р. відбулася зустріч Гітлера з регентом Угорщини М.Горті, яка започаткувала пізнішу співпрацю німецько-угорських політичних і військових сил. Однак на перших порах Берлін не давав згоду на відкриту інтервенцію і угорський уряд обмежився засиланням терористичних груп на міста і села Карпатської України. 1 жовтня 1938 р. прем’єр-міністр Угорщини Б.Імреді таємно доручив колишньому

міністру внутрішніх справ М.Козмі сформувати диверсійні загони для підривної роботи на Закарпатті. Разом з І.Геяшем М.Козма створив “гвардію обірванців” (“Саботчопот”) у складі 600 чоловік. Ще у вересні 1938 р. терористичні загони почав створювати С.Фенцик. Банди чорносорочечників були сформовані в Берегові, Мукачеві та Радванці. Окремі їх загони, до яких також залучали вихованців “Руського скауту”, очолювали С.Крайняк, Б.Балецький, В.Реберка. Діяльність терористичних загонів М.Козма розглядав виключно в альянсі з поляками. Поява угорських терористів зафіксована в першій половині жовтня 1938 р. У щоденнику В.Гренджі-Донського є такий запис: “вчорашнього дня, ранком о 4-ій годині, в нашій країні з’явилися мадярські терористи. Біля станції Беня напали на боржавський залізничний міст, вбили одного вояка, що там був на сторожі, пошкодили міст екразитом і напали на потяг число 1108. Вбили також начальника станції, ограбили подорожніх, кілька наших вояків полонили і відвели з собою. Подалися в берегівські винниці та ліси”. Першу появу угорських терористів В.Гренджа-Донський відносить до 10 жовтня 1938 р. Із зашифрованої телеграми міністра закордонних справ Угорщини К.Кані послу в Польщі А.Хорі видно, що станом на 12 жовтня 1938 р. угорцям вдалося закинути в Русинську область приблизно 750–800 чоловік. 14 жовтня 1938 р. угорські терористи були вдруге зафіксовані в околицях Берегова. В сутичці з ними загинув чеський жандарм А.Риган, родом із села Дубриничі. Напади угорських терористів почастішали після Віденського арбітражу. 11 листопада загін із двадцяти угорських терористів був атакований чехословацькими військами в районі с.Підгоряни. Чехословацька сторона втрат не мала. 17 листопада відбито напад тридцяти угорських терористів поблизу Страбичова. 21 листопада вони з’явилися в Малому Давидкові, а 22 листопада в Шаланках чехословацькими прикордонниками були затримані два терористи, озброєні кулеметом і автоматичними пістолетами. 25 листопада 1938 р. почалася перестрілка в районі с.Хлумець, південніше Ужгорода. Того ж дня угорських терористів було обстріляно поблизу Раковина. Наступного дня були затримані кілька “затятих терористів” на чолі з Міхалом Гімро. Протягом грудня 1938 р. озброєні угорські терористи регулярно здійснювали напади на населені пункти Карпатської України. 6 грудня під час перестрілки з чехословацькими прикордонниками загинув один терорист в с.Богдан. 7 грудня тридцять терористів з Ужгороду напали в с.Довге. По них було відкрито вогонь з кулеметів і рушниць, використано гранати. Втративши одного чоловіка вбитим, вони відступили в ужгородському напрямку. 8–9 грудня по закарпатським прикордонним пунктам було відкрито вогонь з території, окупованої Угорщиною. Жертв не було. 10 грудня зафіксовано новий напад на с.Довге, а 12 грудня – на с.Горяни. Під час нападу шістьох терористів на населені пункти Вербовець і Олешник 13 грудня був важко поранений чехословацький прикордонник, якому довелося ампутувати ногу. З боку терористів втрат не було. 21 грудня перестрілка з терористами в Радванському лісі тривала до світанку. 23 грудня терористи здійснили напад на с.Горяни, а 24 грудня – на с.Барвінкош. 25–29 грудня угорські літаки кілька разів пересікали повітряний простір Чехословаччини, однак до нападу справа не дійшла. 30–31 грудня група угорських терористів здійснила кілька нападів на с.Макарієво. Згідно з даними чехословацької служби безпеки, 1 січня 1939 р. в Ужгороді перебувало 6000 терористів, готових до проведення диверсійних акцій на території Карпатської України. Великий бій мав місце 6 січня 1939 р. в с.Росвигово. Терористів нараховувалось від 200 до 250 чоловік. Бій тривав дві години, після чого терористи повернулись на свою територію. Чехословацькі прикордонники втратили одного фінансового стражника, одного четника, шестеро були поранені, а семеро пропали безвісти. Які мали втрати терористи – з’ясувати не вдалося. Аналогічні сутички мали місце 2 січня 1939 р. в с.Барбово. 7 січня терористи напали на чехословацький підрозділ СТОС в Кам’яниці. В околиці села Шаланки чехословацька армія взяла в полон 297 угорських терористів. Станом на 10 лютого 1939 р. угорські терористи 22 рази здійснювали напади на кордони Карпатської України. Доказом масовості терористичних нападів на Карпатську

Україну є той факт, що Державною прокуратурою у Великому Березному станом на 25 лютого 1939 р. було ув'язнено 345 угорських терористів. Після оголошення амністії, їх всіх відпустили. Незважаючи на вжиті заходи по боротьбі з нападами угорських і польських терористів, А.Волошин добре розумів всю їх небезпеку. Саме з цієї причини він видав наказ про тимчасове закриття кордонів. А.Волошин заявив, що “виправи терористів не є в інтересі доброго сусідського співжиття та що є діянням рішучо незвичайним в історії міжнародних зносин”. Змушений він був також визнати, що “Карпатська Україна не в силі відбити їх напади”. Після вторгнення гортистських військ на територію Карпатської України, терористи масово вливалися до угорської армії і брали безпосередню участь в репресіях не тільки проти карпатських січовиків, але й мирного населення краю. **М.М.Вегеш**

Українська преса Східної Галичини. Кореспонденти галицьких газет і журналів регулярно знайомили своїх читачів з розвитком подій у Карпатській Україні наприкінці 30-х років минулого століття. Особливо великий фактичний матеріал містився в номерах львівського часопису “Діло”, власкором якого був Р.Голіян. Повідомлення, статті, репортажі та коментарі галицьких журналістів знайомили українське населення Східної Галичини з політикою великих європейських держав по відношенню до Закарпаття. Галицька преса однозначно засудила територіальні претензії урядів Угорщини та Польщі стосовно краю. Вона підтримала орієнтацію А.Волошина на Німеччину. Цілий ряд матеріалів галицьких газет і журналів висвітлюють соціально-економічне становище Закарпаття в 1938-1939 рр. У них робиться спроба проаналізувати розвиток народного господарства, накреслити його перспективи. Необхідно відзначити, що для більшості матеріалів характерна певна ідеалізація, замовчування кризових явищ в економіці. Архівні документи свідчать про різке погіршення економічного становища Карпатської України після Віденського арбітражу 2 листопада 1938 р. Українська преса Східної Галичини уважно стежила за розвитком політичних подій жовтня 1938 – березня 1939 рр. у Карпатській Україні. Окремі матеріали висвітлювали діяльність автономних урядів А.Бродія і А.Волошина, наводили факти руйнівних дій терористів. Однак, таке питання, як згортання урядом Карпатської України демократичних процесів, на сторінках галицької преси не знайшло належного висвітлення, або замовчувалось. Незначна частина матеріалів галицької періодики висвітлює бої карпатських січовиків з військами агресора та репресії останніх по відношенню до місцевого населення. Зустрічаються повідомлення про біженців з Карпатської України та поневіряння А.Волошина по європейських столицях. Матеріали галицької преси свідчать про її щире ставлення до захисників Карпатської України. Вони підтверджуються спогадами очевидців і учасників подій. Для окремих матеріалів галицької періодики притаманні фактологічні неточності, перебільшення, що пояснюється неперевіреністю одержаного матеріалу. **М.М.Вегеш**

Українська Селянська Партія – проукраїнська політична партія Закарпаття, яка діяла в 1935-1938 роках. Установчі збори партії відбулися 7 квітня 1935 в Ужгороді. Вона кілька разів змінювала назву: Українське Національне Об'єднання (7 квітня 1935), Українська Селянська Партія (29 квітня 1935), Українська Національна Селянсько-Робітничка Партія (11 липня 1937). Однак більш відома під назвою УСП. Її партійний провід очолювали І.Невицька, М.Тулик, І.Боднар, І.Гриць, В.Кузьмик та ін. Офіційним друкованим органом партії була газета «Народна Сила», яка почала виходити з 15 вересня 1936 (редактор і видавець – М.Тулик, співредактор – І.Невицька). Розширеної Програми партія не мала. Основне завдання УСП її керівники вбачали у створенні на базі партії об'єднаного ядра всіх українських громадсько-політичних сил. На відміну від інших партій української орієнтації УСП з 1937 стояла на більш радикально-національних позиціях. На II з'їзді УСП (1937) були прийняті резолюції з вимогами повної автономії краю, виборів до місцевого Сойму, надання українцям службових посадових місць, негайного проведення земельної реформи тощо. Однак відсутність стабільної партійної програми впливала на ставлення до неї місцевого населення, УСП не була масовою

партією і не мала великого впливу на політичній арені краю. Слабкою була і структурна організаційна база партії. УСП гостро критикувала чехословацьку владу за політику чехізації і нехтування національних громадсько-культурних традицій закарпатських українців. Члени УСП виступали також проти русофілів і проугорських діячів краю, відстоюючи ідею єдності всього українського народу. Вони активно співпрацювали з товариством «Просвіта» та іншими українськими національними організаціями, входили до складу Першої Руської (Української) Центральної Народної Ради в Ужгороді. Протягом 1938 УСП активної політичної діяльності не проводила. 23 жовтня 1938 вона офіційно припинила своє існування після розпорядження чехословацького уряду про призупинення діяльності всіх політичних партій.

Література: Росоха С. Сойм Карпатської України. – Вінніпег, 1949. – С.22-23; Гренджа-Донський В. Доки ще нам чекати? // Твори. – Т.IX. Публіцистика. – Вашингтон: Карпатський Союз, 1989. – С.164-167. **М.Ю.Токар**

Українське Національне Об'єднання – політична партія Карпатської України, створена за постановою уряду А.Волошина 18 січня 1939 з представників колишніх Аграрної, Соціал-демократичної, Народно-соціалістичної та Християнсько-народної партій. Саме представники цих партій становили кістяк УНО. Згідно з Статутом, членами УНО могли стати лише особи української національності. Програма УНО була повністю витримана в рамках ідеології інтегрального націоналізму: «Ціле духовне життя, як школи, преса, фільми, театр, духовна продукція та чинники, що впливатимуть на фізичну та моральну вартість нації, поставлені будуть під строгу контролю держави. Учителями нації, журналістами, письменниками, митцями та творцями духовних цінностей нації можуть стати лиш українці по крові та по походженню». 24 січня 1939 був іменований центральний провід УНО, який очолив Ф.Ревай (2 березня 1939 його на цій посаді замінив Ю.Перевузник). Інші керівні посади в партії були поділені таким чином: М.Тулик – заступник, А.Ворон – генеральний секретар, І.Рогач – секретар, В.Гренджа-Донський – редактор преси УНО, В.Комаринський – референт пропаганди, М.Бабота і М.Бандусяк – контролери, А.Штефан, М.Бращайко, І.Невицька, С.Росоха, Ю.Пазуханич, М.Долинай, С.Ключурак, В.Лар, Д.Німчук, М.Марушак, Д.Попович, І.Климпуш, М.Гупаловський – члени проводу УНО. 27 січня 1939 провід УНО сформував список кандидатів у послы до Союму Карпатської України, до якого ввійшли 32 особи: А.Волошин, Ю.Ревай, Ю.Бращайко, М.Бращайко, А.Штефан, Ф.Ревай, М.Долинай, С.Ключурак, В.Комаринський, Ю.Пазуханич, Л.Романюк, К.Феделеш, А.Дутка, М.Тулик, С.Росоха, Д.Німчук, Ю.Станинець, М.Різдорфер, А.Довбак, В.Лацанич, М.Мандзюк, В.Климпуш, І.Грига, М.Марушак, І.Ігнатко, І.Качала, Ю.Перевузник, П.Попович, В.Щобей, Г.Мойш, М.Дрбаль, А.Ольдофреді. Всі вищезазначені кандидата входили до єдиного списку від УНО. Вибори до Союму Карпатської України пройшли 12 лютого 1939. Із 92,5 відсотків населення, що взяли участь у виборах, 92,4 відсотки проголосували за УНО. При партії діяла «Летюча Естрада» – пропагандистський апарат УНО. Офіційним органом УНО з 25 січня 1939 була газета «Нова свобода» (головний редактор – В.Гренджа-Донський). Після окупації Карпатської України угорськими військами УНО припинило своє існування.

Література: Гренджа-Донський В. Щастя і горе Карпатської України: щоденник // Твори. – Т.VIII. – Вашингтон: Карпатський Союз, 1987; його ж: Наші кандидати // Твори. – Т.IX. Публіцистика. – Вашингтон: Карпатський Союз, 1989; Шандор В. Спомини. – Т.I. Карпатська Україна. 1938-1939. – Ужгород, 1996; Росоха С. Сойм Карпатської України – Вінніпег, 1949; Химинець Ю. Тернистий шлях до України. – Ужгород, 1996; Стерчо П. Карпато-Українська держава: 3 історії визвольної боротьби карпатських українців у 1919-1939 роках. – Торонто, 1965; Болдижар М.М., Лемак В.В. Політичні партії та об'єднання автономної Підкарпатської Русі // Нариси історії Закарпаття. – Т.2 (1918-1945). – Ужгород, 1995. – С.302-310; Болдижар М. Закарпаття між двома світовими війнами. – Ужгород, 1993; Вегеш М.М.

Історичні монографії та дослідження. – Т.І. Закарпаття в контексті центральноєвропейської політичної кризи напередодні Другої світової війни. – Київ-Ужгород, 1998. **М.М.Вегеш**

Федака Сергій Дмитрович. Доктор історичних наук, професор кафедри історії України Ужгородського національного університету. Автор численних публікацій з історії Русі-України та Закарпаття. Серед окремих видань заслуговують на увагу „Герої Слова о полку Ігоревім” (1998), „Від старого Володимира до нинішнього Ігоря” (Політична історія України-Русі XII століття) (1998), „Політична історія України-Русі доби трансформації імперії Рюриковичів (XII століття)” (2000), „Герої Слова о полку Ігоревім (видання друге, доповнене)” (2001), „Землі і міста княжої України-Русі (нарис історичної географії)” (2002), „Літописні джерела з історії княжої і козацької України-Русі” (2003), „Хроніка Карпатської України” (2004), „Августин Волошин. Коротка біографія” (2005). Сергій Федька – поет і прозаїк. Його перу належать книги „Дороги кохання” (2004), „Окрушини дзеркал” (2004), „Яблуко від Єви” (2005). **М.М.Вегеш**

Феделеш Кирило Іванович (20.08.1681 – 27.03.1950) – громадсько-політичний, культурний і релігійний діяч Закарпаття. Народився в с. Тополя Снинського округу (сьогодні Словаччина) в сім’ї греко-католицького священника. Закінчив народну школу в рідному селі, а згодом гімназію і духовну семінарію в Ужгороді. Два роки навчався на філософському факультеті Будапештського університету, паралельно працюючи учителем релігії при греко-католицькій парафії. Виключений з університету за українські погляди. Після висвячення в сан священника (1909), ніс службу Богу в с.Тур’я Пасіка Перечинського округу (1909), згодом в с.Розтока Верецького округу (1909-1918) та в с.Руське Поле Тячівського округу (1918-1922). Працював помічником (1922-1928), а потім професором Ужгородської і Берегівської гімназій (1928-1939), в яких викладав релігію і німецьку мову. Один із засновників товариства «Просвіта» (1920). При Берегівській гімназії заснував товариство «Тверезість» (12 лютого 1929), видавав журнал «Тверезість» і «Альманах Товариства «Тверезість» (1931). Входив до складу редакції газети «Українське слово» та літературного додатку до неї «Слово» (1932-1938). Опублікував книги на антиалкогольну тематику «Не пий!» (1933) і «Алкоголь-клятва» (1937), переклав поезії Гете «Лісовий цар» та Гейне «Льорелай» (1936). Його перу належить також оповідання «Молитва» (1936). 12 лютого 1939 обраний послом Сойму Карпатської України, де входив до культурно-освітньої комісії. Після окупації Закарпаття угорськими військами заарештований і ув’язнений спочатку в Іршавську в’язницю, а потім відправлений у концтабір Варюлопош (поблизу Ниредьгази). Після звільнення завдяки клопотанню єпископа О.Стойки, був священником у с.Липча Хустського округу. З роки окупації підтримував відносини з керівництвом Всеукраїнської Національної Ради в Братиславі, фінансуючи її, за що був заарештований (1945). На початку 1946 заарештований управлінням «Смерш» і засуджений Ужгородським судом за антирадянську пропаганду на 7 років ув’язнення і 5 років поразки в громадянських правах. Помер в таборі поблизу Дніпродзержинська. Реабілітований Закарпатським обласним судом в 1992.

Література: Пекар А. Отець Кирило Феделеш – «апостол тверезості. З нагоди 50-ліття від дня смерті // Календар «Просвіти» на 2000 рік. – Ужгород, 2000. – С.62-63; Гренджа-Донський В. О.Кирило Феделеш // Твори. – Т.IX. – Вашингтон: Карпатський Союз, 1989. – С.221; Шандор В. Спомини. – Т.2. Карпатська Україна. 1939-1945. – Ужгород, 2000. – С.25, 26, 148, 149, 157, 159, 165, 178; Пагирия В. Світочі карпатського краю. Історичні портрети греко-католицьких священників Мукачівської єпархії. – Мукачево: Елара, 1996. – С.107; Белень М. Карпатська Україна у портретах. – Ужгород, 1998. – С.186. **М.М.Вегеш**

Фединець Олександр Васильович (13.06.1897 – 06.04.1987) – визначний закарпатський хірург, засновник закарпатської школи хірургів. Народився в с.Малий Раковець Березького комітату (Іршавський район Закарпатської області). Після закінчення Ужгородської гімназії був призваний в австро-угорську армію і направлений на італійський фронт (1917-1918). Був

важко поранений. Після демобілізації поступив на медичний факультет Будапештського університету, а згодом, у зв'язку з включенням краю до складу ЧСР, перевівся на медичний факультет Карлового університету в Празі (1918-1924). Працював у Мукачівській лікарні (1924-1923), асистентом кафедри хірургії Братиславського університету (1928-1932), завідувачем відділення хірургії Мукачівської лікарні, а згодом в Ужгороді та Севлюші (Виноградово) (1932-1939). Підтримав утворення Карпато-Української держави на чолі з А.Волошином, про що неодноразово писав на шпальтах урядової газети «Нова свобода». Після окупації південної частини Закарпаття Угорщиною (2 листопада 1938) переїхав у Карпатську Україну. В 30-х роках відвідав з метою перейняття передового досвіду престижні хірургічні клініки Франції, Швейцарії, Австрії, США та інших країн. Його книжечка про лікування зобу була перекладена та видана навіть у Латинській Америці. О.Ф. був засновником кафедри факультетської хірургії, яка виникла на базі хірургічного відділення Ужгородської міської клінічної лікарні (1952-1975). В 1962 йому присвоєно звання професора. Заснував обласне товариство хірургів Закарпаття і був його головою (1955-1975). Останнім часом працював консультантом кафедри загальної та госпітальної хірургії УжДУ (1975-1993). За 50 років медичної практики зробив понад 25 тисяч операцій, підготував 12 кандидатів та докторів медичних наук, опублікував понад 100 наукових робіт у вітчизняних та зарубіжних виданнях. О.Ф. був обраний почесним членом Чехословацького медичного товариства ім. Я.Пуркін'є, товариства гастроентерологів Чехословаччини, нагороджений золотою медаллю Братиславського університету ім. Я.Коменського, медаллю Кошицького університету ім. П.Й.Шафарика. Помер і похований в Ужгороді на кладовищі «Кальварія».

Література: Полажинець М. Олександр Фединець // Педагоги-науковці. – Частина І. – Ужгород, 1997. – С.114-118; Пагіря В. Відлуння Карпат. Сторінки історії. – Ужгород, 1994. – С.46-48; Гранчак І.М., Довганич О.Д., Сливка В.Ю., Туряниця В.В. Осередок освіти, науки, культури. Ужгородському державному університету – 50 років. – Ужгород, 1995. – С.77.

М.М.Вегеш

Фенцик Степан Андрійович (13.10.1892 – 1945) – громадсько-політичний і культурний діяч Закарпаття русофільської і проугорської орієнтації. Народився в с.Великі Лучки Березького комітату (Мукачівський район Закарпатської області України) в сім'ї священика. Племянник визначного закарпатського просвітника ХІХ ст. Є.Фенцика. Закінчив Ужгородську гімназію (1910), Будапештську духовну семінарію (1910-1914), Віденську музичну академію та філософський факультет у Віденському університеті (1914-1918). Навчався також на юридичному факультеті в Паризькому університеті, прослухав курс лекцій з правознавства в Шарошпотоку (1918-1922), закінчив Карловий університет в Празі (1922). Доктор теології та філософії. Однак, за «несвященничу» діяльність позбавлений сану (1934). На початку 20-х років працював викладачем в Ужгородській вчительській семінарії, керував хором «Гармонія» та Ужгородським аматорським симфонічним оркестром. Спочатку був одним з ініціаторів утворення товариства «Просвіта» (1920), а в 1923 заснував і став головою «Общества им. Духновича». Виступив співорганізатором «Союзу Руського Скаута» (1930). Видавав газети «Карпато-русский голос» (1932-1934), «Наш путь» (1935-1938), «Молода Русь» (1938). Автор численних публікацій, зокрема таких: «Наш національний гімн» (1926), «Чехословакия и карпатороссы» (1929), «Дело о покушении на Е.М.Сабова» (1930), «Карпатороссы и россияне: к истории культурно-национальных взаимоотношений» (1930), «Читанка для народа» (1933), «Интерпелляции» (1936). Був редактором «Русского народного календаря» (1928-1934). У 30-х роках активно включився в політичну діяльність. Разом з А.Бродієм він фактично очолив русофільський напрям. В 1935 заснував Руську Національно-Автономну партію, що займала русофільську й відкрито проугорську орієнтацію. Обирався депутатом чехословацького парламенту від РНАП (1936-1938). Будучи депутатом подав до парламенту близько 20 інтерпеляцій (запитів), зокрема «Про автономію», «Про гімн», «Про земельну реформу і фірму

«Латориця», «Про журналістику», розробив проект Конституції Підкарпатської Русі тощо. Був включений до складу Національної Ради Підкарпатської Русі (8 жовтня 1938), яка вимагала від празького уряду прийняття «Закону про Підкарпатську Русь», а 11 жовтня 1938 був призначений на посаду державного секретаря в уряді А.Бродія. Після арешту прем'єр-міністра, С.Ф. спочатку переховувався в польському консульстві, а згодом втік до Угорщини (листопад 1938). У вересні-жовтні 1938 таємно створював загони угорських терористів, які почали здійснювати постійні напади на населені пункти Закарпаття. Після окупації Карпатської України угорськими військами був призначений депутатом верхньої палати угорського парламенту. В цей період відносини з А.Бродієм стали холодними, навіть ворожими. Будапешт вміло використовував непорозуміння між двома лідерами русофільства. С.Ф. рішуче виступив проти свого колишнього соратника по партії, який вимагав широких автономних прав. 31 березня 1939 С.Ф. запропонував будапештському уряду свій план автономії під назвою «Створення Карпаторуського воєводства», згідно з яким Закарпаття перетворювалось у звичайну провінцію Угорщини. Політична кар'єра С.Ф. (підпільна кличка «Пішта»), який одночасно працював на угорську, польську і німецьку розвідки, безславно закінчилася в 1945, коли він представ перед Народним судом в Ужгороді. Його було засуджено до смертної кари. Реабілітований прокуратурою Закарпатської області 24.02.1992.

Література: Токар М. Руська Національно-Автономна партія: організація та діяльність. – Ужгород, 2000. – С.27-33; Шандор В. Спомини. – Т.2. Карпатська Україна. 1939-1945. – Ужгород: МПП «Гражда», 2000. – С.39-48; Вегеш М.М., Гиря В.І., Король І.Ф. Угорська іредента на Закарпатті між двома світовими війнами (1918-1939). – Ужгород, 1998. – С.93-119; Магочій П.Р. Формування національної самосвідомості: Підкарпатська Русь (1848-1948). – Ужгород, 1994. – С.190; Павленко Т.В. Діячі історії, науки і культури Закарпаття. Малий енциклопедичний словник. – Ужгород, 1999. – С.173-174. **М.М.Вегеш**

Химинець Юліан (16.07.1911 – 17.06.1994) – громадсько-політичний діяч Закарпаття. Народився в с.Підгоряни Березького комітату (м.Мукачеве Закарпатської області). Після закінчення народної (1922) і чотирьох класів горожанської шкіл (1926) навчався у Мукачівській торговельній академії (1926-1930). Працював у ній викладачем, поєднуючи цю роботу з секретарством у мукачівському осередку «Просвіти». В 1932 очолив конспіративний відділ Екзекутиви ОУН Закарпаття. Брав участь у всіх з'їздах народовецької молоді краю (1934-1937), будучи одним з їх організаторів. За наказом А.Волошина очолив у Відні «Закордонну делегацію Карпатської України» (вересень 1938), яка встановила стосунки з багатьма організаціями української діаспори, Проводом Українських Націоналістів, видавала бюлетень про події в Карпатській Україні. Ю.Х. вніс великий вклад у справу залучення до Карпатської Січі кадрових військових фахівців, членів ПУНу М.Колодзінського, З.Коссака, Р.Шухевича, М.Капустянського та ін. Виконував функції зв'язкового між ПУНОм і Головною Командою Карпатської Січі (1938-1939). З приходом угорських військ в Закарпаття був заарештований і ув'язнений у тячівську тюрму. Після звільнення емігрував через Будапешт до Відня, де очолив «Допомоговий комітет для втікачів з Карпатської України» (1939-1941). У 1941 заарештований гестапо і ув'язнений до концтабору в Саксенгаузені. Після звільнення виїхав до Відня (1943), де вдруге був заарештований. В 1945-1947 проживав у Австрії (Інсбрук), де захистив докторську дисертацію на тему «Форми організації большевицького господарства в 1917-1946 роках». 17 квітня 1948 емігрував до США. Працював фізичним робітником і закінчив комерційний коледж в м.Бетлегем (штат Пенсильванія). Згодом працював економістом в різних установах, співпрацюючи з Карпатським Союзом США і активно займаючись літературною діяльністю. Помер в м.Кергонксоні (штат Нью-Йорк) і похований на місцевому кладовищі. Р.Х. – автор численних праць з історії Закарпаття. Окремими виданнями вийшли його книги «Мої спостереження із Закарпаття» (1984), «Закарпаття – земля української держави» (1991), «Тернистий шлях до України» (1996).

Література: Химинець Ю. Життєпис // Тернистий шлях до України. – Ужгород: Гражда, 1996. – С.313-318; Шпонтанк М. В пошану св. п. д-ра Ю.Химинця // Календар «Просвіти» на 1995 рік. – Ужгород, 1995. – С.119-120; Кучер Т. Юліан Химинець – організатор ОУН в Закарпатті // Науковий Збірник Товариства «Просвіта» в Ужгороді. – Річник IV (XVIII). – Ужгород, 2000. – С.106-109; Вегеш М.М. Організація українських націоналістів і Карпатська Україна (1938-1939) // Матеріали наукової конференції викладачів історичного факультету. 1993 р. – Ужгород, 1994. – С.20-26. **М.М.Вегеш**

Хіра Олександр Корнилович (17.01.1897 – 23.05.1983) – релігійний діяч Закарпаття. Народився в с.Вільхівці Марамороського комітату (Тячівський район Закарпатської області) в сім'ї священика. Навчався на теологічному факультеті Будапештського університету (1915-1920), після закінчення якого був висвячений єпископом А.Паппом на священика. Працював співробітником Мукачівського єпархіального управління в Ужгороді (1920-1922), згодом помічником священика в с.Нересниця Тячівського округу (1922-1924). З 1924 проживав в Ужгороді. Член Християнсько-Народної партії, яку очолював А.Волошин (1924-1936). У 1933 виконував обов'язки члена, а згодом керівника капітули греко-католицької церкви. Протягом тривалого часу працював викладачем, пізніше – ректором Ужгородської богословської семінарії (1934-1939). Паралельно з цим був призначений головою єпархіального трибуналу. Відзначався чіткою українською орієнтацією, що призвело до його арешту на початку листопада 1938. Деякий час знаходився під наглядом угорської поліції. У 1943 єпископ Мукачівської греко-католицької єпархії О.Стойка порушив клопотання про присвоєння О.Х.Духовного звання прелата-каноніка, яке затвердив папа Пій XII. Восени 1944 його таємно було висвячено в єпископи. О.Х. постійно співпрацював з єпископом Т.Ромжею. 10 лютого 1949 О.Х. було заарештовано, а вже 16 лютого йому пред'явили звинувачення в антирадянській діяльності. 6 серпня 1949 особливою нарадою при міністрі держбезпеки СРСР було прийнято постанову, згідно з якою О.Х. засуджувався на 25 років виправно-трудоих таборів. У 1956 він повернувся з ув'язнення до рідного села, де продовжив душпастирську роботу в умовах підпілля. Був знову засуджений (на цей раз на 5 років) і висланий в Караганду. Він добився легалізації католицької громади Караганди (1977), посвятив новозбудовану церкву (1978), продовжуючи залишатись духовним настоятелем Мукачівської єпархії. Помер і похований в Караганді. Реабілітований прокуратурою Закарпатської області 28 квітня 1989. Скульптор М.Белень виготовив плакету єпископа О.Хіри, яка знаходиться в приватній колекції Папи Іоанна-Павла II. Література: Хланта О. Єпископ Олександр Хіра // Календар «Просвіти» на 1998 рік. – Ужгород, 1998. – С.54-57; Довганич О., Хланта О. У жорнах сталінських репресій. З історії ліквідації греко-католицької церкви та її возз'єднання з руською православною церквою, переслідування інших релігійних громад у 40-50-х роках ХХ століття. – Ужгород: Карпати-Гражда, 1999. – С.21-24; Пагирия В. Світочі карпатського краю. Історичні портрети греко-католицьких священиків Мукачівської єпархії. – Мукачево: Елара, 1996. – С.92-93. **М.М.Вегеш**

Християнсько-Народна партія – одна із найвпливовіших політичних партій Закарпаття проукраїнської орієнтації. Протягом своєї діяльності (1924-1938) сконцентрувала у своїх лавах найкращий національносвідомий громадсько-політичний потенціал закарпатського українства. ХНП виникла внаслідок невдачі на парламентських виборах в 1924 Руської Хліборобської (Земледільської) Партії, її матеріально-фінансової неспроможності конкурувати з потужними політичними організаціями чехословацьких філій. Наявність у рядах ХНП великої кількості священиків перетворювало її в одну з найсильніших партій релігійного напрямку. Незмінним головою ХНП був А.Волошин (1924-1938). До керівного складу ХНП входили: М.Бращайко (заступник голови), М.Долинай (секретар), Ю.Бращайко, В.Гаджега, В.Лар, І.Грига (члени головної управи). Партійним друкованим органом у 1925 стала газета «Свобода» (редактори і видавці – А.Волошин, В.Желтвай, Ю.Сопко). Опираючись на

підтримку духовенства, інтелігенції та селян, ХНП тісно співпрацювала з товариством «Просвіта», більшість членів якого одночасно були членами ХНП. Під час загальнодержавних парламентських виборів у ЧСР в 1925 ХНП виступила в блоці з Чехословацькою Народною Партією, яка одержала 9,72 відсотки голосів виборців (третій показник). Завдяки цьому представник ХНП А.Волошин став послом празького парламенту (1925-1929). В основі партійної програми ХНП був покладений християнський націоналізм, вимоги соціальної справедливості, захист верств населення тощо. Зате національна позиція партії була вже більш радикальною, ніж у РХ(З)П. Особлива увага зверталася на роботу з молоддю. Членами партії були випускники семінарій та студенти, вихідці з Галичини та інших регіонів України. Представники партії проводили активну боротьбу з русофілами, виступали проти чехізації і мадяризації місцевого населення. ХНП послідовно відстоювала єдність українського народу, мовну й культурну спільність. Протягом 1938 члени ХНП плідно працювали над проблемами реалізації автономії краю, брали безпосередню участь у становленні й діяльності перших автономних урядів краю тощо. Голова партії А.Волошин 26 жовтня 1938 очолив другий автономний уряд Підкарпатської Русі, що було доказом успіху всього українського напрямку в Закарпатті. Згідно із розпорядженням уряду ЧСР від 29 жовтня 1938 ХНП призупинила свою діяльність.

Література: Росоха С. Сойм Карпатської України. – Вінніпег, 1949. – С.21-22; Зимомря М., Гомоннай В., Вегеш М. Августин Волошин. – Ужгород, 1995. – С.36; Штефан А. За правду і волю: Спомини і децю з історії Карпатської України. – Друга книга. – Торонто, 1981. – С.180, 187; Нариси історії Закарпаття. – Т.2 (1918-1945). – Ужгород, 1995. – С.180-194.

М.Ю.Токар

Худанич Василь. Народився 28 березня 1922 р. в с. Сільце Іршавського району Закарпатської області. Закінчив Хустську гімназію (1942), навчався на історико-філологічному факультеті Будапештського університету (1943-1944). У 1950 р. закінчив історичний факультет Львівського державного університету імені І.Франка, а в 1955 р. – аспірантуру при кафедрі нової і новітньої історії цього ж вузу. В 1973 р. захистив докторську дисертацію „Радянсько-угорське співробітництво в 1945-1965 рр. (політичне, економічне і культурне)”. Трудову діяльність розпочав у 1944 р. вчителем історії Брегівської СШ, згодом завучем та директором цього освітнього закладу. Деякий час очолював Брегівську семирічну школу №4 та районний відділ народної освіти (1958-1962). З січня 1962 р. працює в Ужгородському університеті: викладачем (1962-1963), старшим викладачем (1963) та доцентом кафедри загальної історії (1963-1964), доцентом (1964-1973), професором (1973-1990) та завідувачем кафедри наукового комунізму, згодом політології (1968-1970, 1975-1985, 1999). З 1990 р. перебуває на посаді професора кафедри політології. Відмінник народної освіти України (1951, 1995), Заслужений працівник освіти України (2002). Нагороджений орденом Трудового Червоного Прапора.

В.І.Худанич є автором біля 300 наукових, навчально-методичних та краєзнавчих публікацій. Досліджував історію революційної боротьби трудящих Словаччини у 1918-1919 рр., радянсько-угорське співробітництво у 40-60-х рр. ХХ ст., історію Угорщини та Закарпаття новітнього часу, етапи функціонування Брегівської та Хустської гімназій, становлення і розвиток світового братства „Карпатська Січ” тощо. **М.М.Вегеш**

Шандор Вікентій Іванович – громадсько-політичний діяч Закарпаття. Народився в с.Баранинці поблизу Ужгорода в селянській сім'ї. Після закінчення початкової і горожанської шкіл, навчався в Ужгородській торговельній академії (1923-1927). Згодом працював у Підкарпатському банку в Ужгороді (1927-1928), відбував військову службу в чехословацькій армії (1928-1931), вчився на юридичному факультеті Карлового університету в Празі (1930-1935). Доктор права (1939). У 1935-1945, з п'ятимісячною перервою у 1938-1939 працював у Земському банку в Братиславі. В період існування Карпатської України А.Волошин довірив В.Ш. очолювати дипломатичне представництво автономної держави в Празі (1938-1939). Був

членом Державної Господарської Ради, яка діяла при Президії уряду ЧСР в Празі (з 23 грудня 1938). Вніс значний вклад у встановлення торговельних відносин Карпатської України з Німеччиною, Угорщиною, Румунією. Проживаючи в Празі, велику роботу виконував в «Чесько-українському товаристві» (січень 1939) та в чеськомовному тижневику «Карпато-Українська свобода». Після окупації Закарпаття Угорщиною В.Ш. брав активну участь в «Допомоговому комітеті біженців з Карпатської України». Після Другої світової війни студіював економічні науки в Німеччині (1945-1947), а в 1948 емігрував до США. Тут вивчав політологію в Колумбійському університеті (1953-1954). У США проводив надзвичайно активну громадську і політичну роботу. Був секретарем Пан-Американської Конфедерації (1948-1961), членом публікаційно-інформаційної комісії Українського Конгресового Комітету Америки (1948-1960), працював у Департаменті фінансів (1959-1977), доцентом Українського Технічного Інституту в Нью-Йорку (1953-1957), у секретаріаті ООН з питань слов'янських країн, був заступником голови уряду в екзилі. Крім того був ініціатором створення земляцького товариства Карпатського Союзу в Нью-Йорку (1949), очолював Допомоговий фонд Карпатського Союзу, член-кореспондент Наукового Товариства ім. Т.Шевченка в США. В.Ш. – автор численних праць з історії та культури Закарпаття: «Карпатська Україна між двома світовими війнами» (1979), «Історія Закарпаття. Історично-правовий нарис. IX ст. – 1920» (1992), «Спомини. – Т.І. Карпатська Україна. 1938-1939» (1996), «Спомини. – Т.2. Карпатська Україна. 1939-1945» (2000) та ін. За великий вклад у розвиток історичної і юридичної наук та у справу здобуття Україною незалежності Вчена Рада Ужгородського національного університету присвоїла В.Ш. високе звання Почесного доктора (1999).

Література: Науковий Збірник Товариства «Просвіта» в Ужгороді. – Річник II-III (XVI-XVII). На пошану д-ра Вікентія Шандора. – Ужгород: Просвіта, 1999; Федака П. Невтомний плугатар (До 90-річчя від дня народження Вікентія Шандора) // Календар «Просвіти» на 1997 рік. – Ужгород, 1997. – С.161-162; Вегеш М.М., Горват Л.В. Карпатська Україна 1938-1939 років в портретах. – Ужгород, 2000. – С.46-53. **М.М.Вегеш**

Шерегій Юрій-Августин (16.01.1907 – 25.05.1990) – культурний діяч Закарпаття. Народився в с.Дусино Березького комітату (Свалявський район Закарпатської області). Закінчив Ужгородську гімназію (1926) і філософський факультет Карлового університету в Празі (1930). Ще юнаком брав активну участь у роботі драматичних гуртків «Пласту», «Кирило-Мефодіївського Братства», «Культури» в Ужгороді (1923-1926). Засновник і перший голова аматорських гуртків «Верховина» в Празі (1927-1930) і театральної студії «Веселка» в Ужгороді (1931). Член Руського театру в Ужгороді під керівництвом М.Аркаса (1931), співзасновник пластунського хору із драматичною секцією (1934), театрального осередку при філії товариства «Просвіта» в Хусті (1935-1937). На його базі виріс український театр «Нова сцена», що розгорнув діяльність спочатку в Ужгороді (1937-1938), а потім (кінець 1938 – початок 1939) в Хусті як театр самостійної держави Карпатської України під назвою «Український державний національний театр «Нова сцена». Головний режисер вистав, поставлених «Новою сценою»: «Запорожець за Дунаєм», «Пані і її похресник», «Барон Кіммель», «Флірт і кохання», «Рафі-Мафі», «Голодний», «Артист», «Бен Гур», «Наталка Полтавка», «Одружіння», «Хмара», «Земний рай» (співавтор М.Аркас), «Марія Богуславка», «Сорочинський ярмарок», «Ой, не ходи, Грицю», «Місяць і зорі». Після окупації Закарпаття угорськими військами емігрував до Югославії, де в Бачці та Руському Керестурі очолив театр місцевої «Просвіти», поставивши 16 вистав (1939-1940). У 1940, разом з родиною, переїхав до Праги, де відкрив Українську драматичну студію. Працював в Українському народному театрі (1946-1948), першим режисером опери Державного театру в Кошицях (1947-1954). Переклав українську класику на словацьку мову («Запорожець за Дунаєм», «Ой, не ходи, Грицю», «Наталка Полтавка», «Сорочинський ярмарок» та ін.). Протягом свого життя Ю.Ш. здійснив

понад 255 постановок, серед яких майже 200 музичних вистав. Написав фундаментальну монографію «Нарис історії українських театрів Закарпатської України до 1945 року» (1993).

Література: Баглай Й. Августин Шерегій – видатний режисер, актор і драматург // Календар «Просвіти» на 193 рік. – Ужгород, 1993. – С.39-41; Довгович Л. Визначний працівник на ниві української культури (з прощальної промови на похороні Ю.А.Шерегія 1 червня 1990 року в Братиславі) // Календар «Просвіти» на 1997 рік. – Ужгород, 1997. – С.32-34; Вегеш М.М. Театри Закарпаття 20-30-х рр. // Нариси історії Закарпаття. – Т.2. – Ужгород, 1995. – С.388-394.

М.М.Вегеш

Шпонтак Іван Іванович (12.08.1919 – 04.04.1989) – громадсько-політичний і військовий діяч. Народився в с.Вовкове Ужгородського округу (Ужгородський район Закарпатської області) в багатолітній селянській сім'ї. Після закінчення народної школи в рідному селі навчався в сільськогосподарській школі в м.Михайлівці (Словаччина) та Ужгородській учительській семінарії. Член товариств «Пласт», «Просвіта», «Учительська громада». Наприкінці 30-х років учителював у с.Колочава-Лазі на Мараморощині (Міжгірський район). Член ОУН (травень 1938), поручник Карпатської Січі (1938-1939). Після окупації Закарпаття угорськими військами емігрував до Словаччини, а потім до Німеччини. Заарештований гестапо (1941) за антинімецьку агітацію, але втік з Берлінської в'язниці. Закінчивши військову підготовку на курсах ОУН в Берліні, за наказом Проводу Українських Націоналістів направлений комендантом української поліції в м.Сянок. Після проголошення Акту 30 червня 1941 про відновлення української державності заарештований гестапо і приговорений до смертної кари. При допомозі ОУН був звільнений. У 1942 вступив до УПА і брав участь в акціях проти радянських і польських партизанів. Організував курінь УПА (квітень 1944), який діяв на території від м.Угнів (Львівська область) по річку Сян. У березні 1945 призначений командиром тактичного відтинку УПА «Бастіон», одночасно виконуючи функції шефа VI Воєнної Округи УПА «Сян». Діяв під псевдонімом «Залізник», «Сум», «Остап», «Дубровник», «25» (1944-1947). Підрозділи УПА, очолювані І.Ш., діяли на території Польщі, ведучи кровопролитні бої проти радянських і польських військ (генерал К.Сверчевський), перешкоджаючи проведенню операції «Вісла». 7 серпня 1947 йому вдалось успішно перейти польський кордон, щоб добратися через Словаччину на Захід. Влітку 1959 заарештований чехословацькою поліцією і переданий польським органам безпеки. Польським судом в Перемишлі засуджений до смертної кари через повішення, яка була замінена довічним ув'язненням (8 березня 1961). Після активації громадського руху на захист І.Ш. йому замінено вирок на 25 років ув'язнення (26 листопада 1970). Відсидівши 23 роки і 4 місяці в польській в'язниці, І.Ш. 4 листопада 1981 був звільнений, а на початку 1982 повернувся до рідних у с.Великі Капушани. Помер у лікарні в м.Кошице. Там і похований.

Література: Божук Г. Іван Шпонтак – «Залізник» – громадсько-політичний та військовий діяч // Науковий Збірник Товариства «Просвіта» в Ужгороді. – Річник IV (XVIII). – Ужгород, 2000. – С.257-263; Пагіря В. Таємниця «Залізняка». Іван Шпонтак // Закарпатці в діаспорі. Нариси про закарпатських емігрантів. – Ужгород, 1997. – С.114-115; Вегеш М.М. Сторінки ОУН–УПА в Закарпатті (1929-50-ті рр.) // Карпатика. – Випуск 7. Історія і культура Закарпаття ХХ століття. До 55-річчя возз'єднання Закарпаття з Україною. – Ужгород, 2000. – С.96-98. **М.М.Вегеш**

Штефан Августин Емілійович (11.01.1893 – 1986) – громадсько-політичний і культурно-освітній діяч Закарпаття. Народився в с.Порошково комітату Унг (Перечинський район Закарпатської області) в сім'ї греко-католицького священика. Його батько спричинився до заснування першого в Закарпатті осередку львівської «Просвіти» (1896). Після закінчення Берегівської гімназії (1910) та Ужгородської духовної семінарії (1914) навчався на філософському факультеті Будапештського університету. Закінчивши його (1917), працював професором учительської семінарії в Ужгороді (1918-1919), Ужгородської гімназії (1920-

1922), директором Державної торговельної академії в Ужгороді, а згодом у Мукачеві та Сваляві (1922-1938). Після розпаду Австро-Угорської монархії (1918) очолював делегацію від Закарпаття під час переговорів у Відні з головою Української парламентської репрезентації Є.Петрушевичем, один із організаторів і активних учасників Всекарпатського конгресу 21 січня 1919, на якому було прийнято рішення про возз'єднання краю з Україною. Член аграрної партії (1929-1938), а під час виборів 1935 член української групи в аграрній партії. Один з основоположників, засновників і редакторів газети «Русин» (1920-1921), «Учительського голосу» (1929-1938), «Українського слова» (1932-1938). Постійний екзаменатор Крайової іспитової комісії для учителів горожанських шкіл (1920-1938), член «Просвіти» (1920-1939) і член Головної управи Педагогічного товариства (1926-1939). У співавторстві видав «Граматику української мови» (1931). У період існування Карпатської України А.Ш. був членом виконавчого комітету Українського Національного Об'єднання (січень 1939), делегованим від Української національної ради до «Чесько-українського товариства» в Празі (січень-лютий 1939), послом (12 лютого 1939) і головою Союму Карпатської України (15 березня 1939), міністром культів, шкільництва і народної освіти Карпатської України (1938-1939). Після окупації Закарпаття військами Угорщини емігрував через Румунію, Югославію до Братислави, а згодом до Праги. Брав участь у переговорах екзильного уряду Карпатської України з Проводом Українських Націоналістів, очолюваним А.Мельником в Італії. Згідно із «Залучником до акту, списаного дня 21 липня 1939 в Венеції», А.Ш. увійшов до емігрантського уряду А.Волошина. На еміграції працював директором комерційної академії в Братиславі (1939-1940), української гімназії в Празі (1940-1945), а згодом перенесеної до Аугсбургу (1945-1949). Емігрувавши до США, викладав українську мову в Українському католицькому інституті для дівчат у Стамфорді (штат Конектікут) (1949-1969), співпрацюючи з часописами «Карпатська зірка» (Нью-Йорк), «Карпатський голос» (Філадельфія), «Вільне слово» (Торонто) та ін. А.Ш. – автор численних публікацій з історії Закарпаття міжвоєнного періоду: «Карпатський березень» (1950), «Хуст. 1919-1939» (1959), «Українське військо в Закарпатті» (1959), «Кольори герба і прапора Закарпаття» (1970), «Президент Монсиньйор Августин Волошин» (1970), «Біографія о.Августина Волошина» (1971), «Василь Гренджа-Донський» (1975), «Хресна дорога бл. п. єпископа Нярадія» (1977), «Августин Волошин президент Карпатської України» (1977), «За правду і волю: Спомини і дещо з історії Карпатської України» (Т.1. – 1973; Т.2. – 1981).

Література: Ревай Ю. Слово до читача // Календар «Просвіти» на 1993 рік. – Ужгород, 1993. – С.24-27; Магочій П.Р. Формування національної самосвідомості: Підкарпатська Русь (1848-1948). – Ужгород, 1994. – С.191; Павленко Г.В. Діячі історії, науки і культури Закарпаття. Малий енциклопедичний словник. – Ужгород, 1999. – С.189; Пагирия В. Світочі карпатського краю. Історичні портрети греко-католицьких священників Мукачівської єпархії. – Мукачево: Елара, 1996. – С.1172-119; його ж: Закарпатці у діаспорі. Нариси про закарпатських емігрантів. – Ужгород, 1997. – С.7-10; Шандор В. Спомини. – Т.І. Карпатська Україна. 1938-1939. – Ужгород: Гражда, 1996; його ж: Спомини. Т.І. Карпатська Україна. 1939-1945. – Ужгород: Гражда, 2000; Химинець Ю. Тернистий шлях до України. – Ужгород: Гражда, 1996.

М.М.Вегеш

Щоденник В.Гренджі-Донського «Щастя і горе Карпатської України». Ще в жовтні 1938 р. В.Гренджа-Донський почав писати щоденник, присвячений Карпатській Україні. Тоді він не являв собою чогось єдиного, цілого, завершеного. Проживаючи в Словаччині, складав до купи розрізнені записки і вирішив їх видати окремою книжкою під назвою “Мадярські звірства”. Однак цього зробити не вдалося. Словаччина стала союзником Угорщини і Німеччини в роки війни і вихід у світ таких обвинувачувальних матеріалів міг, як вважали, зашкодити “братньому” союзові угорців і словаків. Не вдалося видати цю книгу і пізніше. Після смерті батька його дочка Зірка Гренджа-Донська вирішила на свої кошти видати 12-

томне зібрання його творів. У 8-му томі цього видання поміщено щоденник В.Гренджі-Донського “Щастя і горе Карпатської України”. Щоденник складається з двох великих за обсягом розділів, які доповнюють один одного. У першому – “З великих днів Карпатської України” – описані події з 7 жовтня 1938 р., коли політичні сили краю вибороли автономні права, до 15 березня 1939 р., коли закінчилося останнє засідання Союму Карпатської України, на якому була проголошена незалежна держава і обрано президентом Августина Волошина. Автор у першому розділі щоденника детально описав прихід до влади А.Бродія, його арешт і призначення Прагою прем’єр-міністром А.Волошина, соціально-економічну і політичну діяльність обох автономних урядів. На сторінках цього розділу читач знайде великий фактичний матеріал про напади угорських і польських терористів, антиукраїнську діяльність проугорської “п’ятої колони”. Письменник не замовчує також конфлікти, які виникали в українському таборі. В.Гренджа-Донський детально описав вибори і самі засідання Союму Карпатської України. Він наводить наслідки голосування по всіх округах краю, не обминаючи жодного населеного пункту. Перший розділ завершується вторгненням угорських гортистів у Карпатську Україну, коли “дикий азійт рішив брутально своїм брудним чоботом здавити вимріяну Волю”. Другий розділ щоденника – “Під чоботом окупанта” – присвячений трагедії Карпатської України та її мужніх захисників. Його хронологічні рамки охоплюють період з 15 березня до кінця серпня 1939 р., коли В.Гренджа-Донський емігрував до Словаччини. Цей розділ, фактично, обвинувачує звірства угорських гонведів та терористів над місцевим населенням. Знаходячись у тячівській тюрмі, а згодом у концтаборі Вор’юлопош, В.Гренджа-Донський скрупульозно записував свідчення військовополонених, причому робив це нелегально, ховаючись від адміністрації концтабору. У другому розділі поміщені матеріали, в реальності яких сучасний читач почне сумніватись. Однак, так воно було в дійсності. Самі за себе говорять назви свідчень – “Знуцання в Кривій”, “Мадярський вояк полоненому вибиває око”, “Замордування учителя Дмитра Остапчука”, “Знасилування і морд жінок”, “Мадяри порють черева, щоб вилазили кишки”, “Топлять січовиків живими в Тисі”, “Штаба заліза до шиї січовика”, “В державній лікарні в Кривій ранених розстрілюють кулями “дум-дум”, “Гонведи грабують, штиком видовбують золотий міст із рота” тощо. Неабияку цінність становить додаток до щоденника, в якому поміщено список загиблих січовиків. Він налічує 116 осіб. Говорячи про важливість щоденника, історик П.Стерчо відзначив: “Ці хронікерські записки мають більшу документальну важливість від якого-небудь старовинного літопису, що на нього історики покликаються з повагою і достовірністю, бо писані вони кожного дня, коли ті події відбувалися, тому і відображені в них безпосередні враження”. **М.М.Вереш**

Яцко Павло (10.06.1886 – 22.08.1938) – культурно-освітній діяч Закарпаття. Народився в с.Перечин Ужанського комітату (Перечинський район Закарпатської області) в селянській сім’ї. Навчаючись у Пряшівській учительській семінарії, він почав формуватися як національно-свідомий інтелігент, український патріот. Учасник Першої світової війни (1917-1918). У 1920 П.Я. брав активну участь у роботі першої вчительської конференції, яка проходила в Берегові. Його обрали першим головою «Учительської Громади» та членом президії товариства «Просвіта». П.Я. був присутній на перших зборах «Просвіти» в Ужгороді (29 квітня і 9 травня 1920). З його ініціативи 12 грудня 1920 осередок цього товариства засновано в Перечині. Саме перечинська «Просвіта», очолювана П.Я., першою серед подібних осередків створила духовий оркестр (1922). З його іменем пов’язано утворення першої проукраїнської партії в Закарпатті – Руської Хліборобської (Земледільської) Партії. В ній П.Я. займав посаду заступника голови (1923), а пізніше став активістом Християнсько-Народної Партії, яку очолював А.Волошин. Про майбутнього президента Карпатської України П.Я. написав змістовний біографічний нарис «Августин Волошин», опублікований у книзі «Августин Волошин. Єго життя и діяльність» (1924). У численних статтях, що друкувалися в крайовій періодичній пресі, П.Я. порушував важливі проблеми як культурно-освітнього, так і

політичного характеру. Його перу належать цілий ряд методичних рекомендацій вчителям шкіл. У літературно-науковому відділі товариства «Просвіта» П.Я. очолював друкарську справу. Таку активну діяльність П.Я. у громадському житті краю не могли залишити поза увагою владні структури, яких занепокоїло зростання популярності просвітянського руху на Перечинщині. Щоб послабити його вплив на просвітян цього регіону, вони перевели П.Я. до Ужгорода, де він очолив нововідкриту горожанську школу. В крайовому центрі П.Я. продовжував активну діяльність, ставши спочатку заступником голови учительського товариства, а згодом його головою. В 1930 його обрали головою міської «Просвіти». Упродовж 30-х років П.Я. виступав організатором чисельних культурно-національних вечорів, присвячених видатним українським літературним та історичним персоналіям. Його ім'я занесене до «Книги Пам'яті Товариства «Просвіта» 7 травня 1991. Література: Перечин (Укладачі: Й.Ганич, Ю.Кул, Ю.Шейко та ін.). – Перечин, 1999. – С.54-61; Токар М. Персоналії Закарпатської «Просвіти»: Павло Яцко // Слово. – 2000. – 4 лист. **М.Ю.Токар**